

ВАТАН
СОВЕТИМУ

*Альманах
т а т и*

М А Х А Ч К А Л А 1 9 6 0

ВАТАН СОВЕТИМУ

АЛЬМАНАХ ТАТИ

Гуьнжунди Х. Авшалумов.

Дагестанское книжное издательство
Махачкала 1960

ГУЪЗЕЛ

Дануьсденуьм э рачи туь нисди сер,
Гуьл савзегьош э туь нибошут бемзер,
Эз ловгьой туь рихде шелбет не гӀэеел,
Чуьш бисдоге, рэхьмлуь миё бу гуьзел.

Онгур Дербенд туьре хуно нисд ширин,
Дирем туьре, нибу дие дуьл гьемин.
Ниёсд бире вохурден эз гьезел,
Изму рэхьмбер, сурул мебош туь, гуьзел.

Эри дусди гьэлей Дербенд нисд чапар,
Мере дире э улойге туь мечар.
Миёв у руз ме мигуюм эз туь «зен»,
Биё месох ингьэдер наз туь, гуьзел.

ШОГЬИР, ДУСД МЕ

Шогьир, дусд ме, дануьсденуьм,
Чуьн буьлдуьрчин, туь рач хунде.
Эдем эз туь пуьрсиренуьм,
Эри эн ки ве чуь хунде?

Дерьёгь гьич вэхд нибу гӀовсуьз,
Сервор нибу гьич гьушусуьз,
Шогьир гьич вэхд нибу хэлгьсуьз,
Эз хэлгь журо нибу хунде.

Битмишигьо жиге доре,
Э руй хори муьхькем бире.
Хэлгь игиде гьувот доре,
Хэлгьсуьз шогьир эшгьсуьз хунде.

Эз суру дур бугьо бейгьуш,
Зу мисоху рэхьэ фурмуш,
Гофгьой шогьир биренуьт пуч
Эри эн хэлгь нис хундеге.

Хосе гуьлгьо ве буьлдуьрчин,
Желде жофой эн зарбечи
Э мэгІнигьо мидуьт рачи,
Шогьир эй хэлгь хундениге.

Эз дур мегешд гьознере.
Не шинирей овозере:
Э хэлгь хуьшде ки сер зеге,
Уреш гьечу хэлгь ю хунде.

МЕ—МЕНУЪМ!

Мугу хьофдранг ме лап рачуьм,
Эз ме рачте нисд дие гьуш.
Гьэргьэш мугу темиз менуьм,
Ченд нэхуьй меш нисди бейгьуш.

Гьисд чендигьош,— нум нигуьруьм,
Э ухшеши эни дуь гьуш.

КУМЕГЧИГЬО

Деде, бебе, холу, холе,
Дусд ве гьунши э иловле,
Э минжишу геймиш Суне,
Эдет рафде эжеиге.

Пуьрсуьруьм ме: «Шори-ники,
Э же ишму гьеммееки?
ГІэруьсини эри Суне?..»
— НэгІ,— жугьоб до Бебейхуне, —
Техникуме у варасди,
Э районгьо рази нисди.
Э гьэд шегьер эдейм гешде,
Уре э жор эй дешенде.

МУЪГЬБЕТЛУЪЕ ДУЪЛ

Э сер куьрси е мерд нуьшди,
Мугуиге хифлет рафди.
Суьгьбет дусди ве соймиши,
Хуше чигьрет духдер гьунши,
Миоморут э пушой ю,

Мижумуьсдуьт чум ве гьош ю:
Гуйге у бу сэхд муьгьбетлуь,
Ох веромо эз кон эн дуьл...

Гье и вэхди: — «Бебе, бебе»,—
Огол зере, гуфди кукле.

БЕНДГЬО

Э догьгьо верф хьэл биренге,
Э дерегьо эрх пур мибу.
Ихдилоте сер гуьрденге,
Гьелбет дуьлгьо очмиш мибу.

Верафдейгеш э келлей догь,
Мегу эхир гьуьлом туьни.
Бош эз хуьшде екем уёгь,
Тике догьэш дереюни.

Имуруз туь коригьо дор,
Себэхьмунде бегьер нидуь.
Миёв у руз, дуьл мибу шор,
Сабуьрлуьи бегьер мидуь.

ГЬЕЧИ ЭЙЧУЬ?

Гьеле гьисдуьт е парагьо
Хосиет ишу хуб нисдуьтгьо,
Усолире дире угьо,
Гьич нигуют: гьечи эйчуь?

Виниге у шефде коре,
Э чум хуьшде бишэгьире,
Усолигьо сохдегоре,
Нигую у: гьечи эйчуь?

Чуькле сохдге хуьрметсуьзи,
Зарале кор ве хэйрсуьзи,
Мигуиге гьэйгьусуьзи,
Нипуьрсуь у: гьечи эйчуь?

Оммо э ю сарф гьисдиге,
(Э жегьендем кор кесиге!)
УсэгIэт у тоб не доре,
Пуьрсирени: гьечи эйчуь?

Гуюм изму меш, хундегор,
У хосиет вебирегор
Э рэхь иму нисди бирор.
Пуьрсуьгу юш: гьечи эйчуь?

ПУШОЙ ВИХДЕИГЬО

Поисдебу дуь фэхьле,
Ихдилотиш э лэгIэ.
Еки мугу:
— Чуь кори,

Предзавком дуьлшори?
Хэлгэ дуьндуьрмиш сохде,
Хьол-овхьоле пуьрсире.
Гьич э гьечи у не бу,
Гюси омбор бирембу.
— Туь, дусд, гуйге недани,
Вихдеигьо куьнд бири.

КУР ВЕ РУЬШУЪМ

Руьшуьм ю бу эз эгьуьл гьит,
Оммо кур бу лап эгьуьлменд.
Руьшуьм мугу:
— Эй, кур, гуит
Астарегьо вериге ченд?
Куриш мугу:
— Бэхдсуьз руьшуьм,
Шумордем: дуз навад кеми.
Бирейнжон хэр ве руьшуьм,
Согь гIуьмуьр кур бире хуби.

ДОКЛАДЧИК ВЕ СОДОКЛАДЧИК

Гэзизе, хундегор, гьечу данит ки ишму нуьшдейт э гуьрдлемей колхоз, э коминжо председатель эдее сохде доклад э товун овхьолет мол-гьэредори. Э меш тапшуьрмиш сохде омори эри сохде содоклад. Гоф доре оморени докладчике. Гуит, хьовир председатель.

- Докладчик — Дуьруьжде мол э ферма
Э имуруз пенжогь гьисд.
Дуьшие мол имуре
Э у хьисоб мибу бисд.
- Содокладчик — Эзу гъэйри молдуьшгьо
Эри се гов екини.
Е сесейге хьожимгьо
Унжо сохде векили.
- Докладчик — Керг-вечеймуш кем нисди,
Эз дивисдиш зиёди.
Хурегуш ки гье гьисди,
Кор э инжо боботи.
- Содокладчик — Унжо, гуйге, гІэйб неде.
Еки дошде сад керге,
Еки хое шуморде,—
Еки э ченд нуьшдеге.
- Докладчик — Гоф доренуьм ме изму
Коргьо мибу селт дегиш.
Америкаш эриму
Увэхди нибу гьичиш.
- Содокладчик — Эри рафде пушово
Ве гиросде С-еША-ре,
Эз жэгІмет пуьрс туь ебо:
«Эз чуй гиригь сер коре?»
- Гьердуьеки — Ижуьр доклад сохдегор
Гьелем гене кем нислуьт.
Гоф дорутгеш лап омбор,
Оммо э кор хэйр нидуьт.

ЗАРИФЕТГЬО

- Ежимуьн — Гьуше поим гьердуьйму,
Ихдилоте сер гиригь.
Гьэьри бирегор бугу,
Гофе иму мидедим.
- Дуьимуьн — Ме хьозурум, гу гьучогь,
Тиркомуй меш лап тижи.
Эз мейду нирам гьирогь,
Поисдем меш э минжи.

- Е к и м у ь н — Бригадир колхоз иму
«Мере эй туь кор нисди!»
Кими вэхд гуфдире у:
Омбар бирени гюси.
- Д у ь и м у ь н — Дануьсдебош у гофе
Не гуфдири негьогъи.
Миё бери эз хуне
Бутылкалей эрэгъи.
- Е к и м у ь н — Членгьой ревком колхоз
Согъ сал э богъ нис бире,
Э контор э гъэд когъоз
Не гьомборгьо дебире.
- Д у ь и м у ь н — Жофо сук бире гьелбет
Эй вегуьрде гъэгъ коре.
Оммо отчёт э жэгмет
Те эхир сал нис доре.
- Е к и м у ь н — Гуьрдлемей эн колхози
Согъ сал нис бире кура.
Бегем и кориш дузи,
Ненге себеб гьисд уре?
- Д у ь и м у ь н — Председатель дур нисди.
Эз ме эйчуй пуьрсире?
Коргьой энду дуьруьсди,
Кемсуйгигьо нисд уре.
- Г ь е р д у ь е к и — Гоф имуре гуфдирим,
Ишму муьхшуьлот бошит.
Гене иму мохурим,
Гьелелуьге согъ бошит.
- Е к и м у ь н — Гьери, хьовир, гу очугъ
Эйчуй Хьэсдил гьисд тембел?
У гешди э ченд гьуллагъ,
Гене бикор.. чуй себеб?
- Д у ь и м у ь н — Ведекуьрди дуь зене,
Гэилгьош гьисд угьоре.
Эз алимент терсире,
Сеимуьн дошде юре.

- Е к и м у ь н — Мишинохи Сидигъэ,
У э колхоз кор сохде.
Эз Масков те Мешдэгъэ
Эйчуь гъечи у гешде?
- Д у ь и м у ь н — Шинохденуьм ме уре,
Нум ю э колхоз дери.
Справкаш гъисди юре,
Суке жофо гешдени.
- Е к и м у ь н — Чуь рач гешдени Тирэхъ,
Тирлимугъум ве темиз.
Дире оморе темэхъ,
Гуйге уре гъич гІэйб нисд.
- Д у ь и м у ь н — ГІэйб энунисд буруне,
Гешденигеш пуф-пуфе.
Бура виниш э хуне,
Мидешени туь туфе.
- Е к и м у ь н — Зевер Дербенд гъисди догъ,
Унжо вери е гъэле.
Сунере хосде Исогъ,
Уре гъисди сад келе.
- Д у ь и м у ь н — Зофруй Дербент дерьёгъи,
Гпов ю палаш, шурови.
Сунере туь михогъи,
Э келегъо чуь кори?
- Е к и м у ь н — Дуь тараф Дербенд богъи,
Унжо вери ченд мейво.
Гофгъо мирав негъогъи,
Нэхъси сохдге келегъо.
- Д у ь и м у ь н — Тегъенг гъисдгеш пичире,
Бегьер энунширини.
Туь гъэгър эйчуь вечире,
Э духдер сэхд чум дени.
- Е к и м у ь н — Боруй Дербенд гъисд сенгъи,
Гъопугъою огъуни.
Дегъ гъозор келе гъэгъи,
Эй ме у жор четини.

Дуьимуьн — У гъэлегьо, боругьо,
Мундет эйму едигор.
Суне эйму гьисд бугьо
Эзу девлет — дегь гьозор.

Гьердуюеки — Соймиши э девр иму
Совдосуьз, пулсуьз бире.
Мозоллуть гьисмет мибу
Э Исогь, гьелбет, Суне.

Жар медеше пуш-пушоки,
Тегьер эн керг эй е хое.
Коре дуьруьсд несохдеки
Мэглуюьм месох туь э гьемме.

Е гиле бэгь э согь гюьмуьр,
Е дилбоше кор сохдебу.
Э гьер жиге, тегьер буьлдуьр,
Тэгриф мидо хуьшдере у.

Сэхд ризине кеширигеш,
Эзу ризин дураз нибу.
Гье вогоруш гофе сохдгеш,
Мэглэною зиёд нибу.

Эз дердимен пуьрсириге
Хьол-овхьол эн гюьломе,
Э чуй овхьол ю гьисдиге,
Эзу хэбер мидуь туьре.

Э сер куьрпи туь поисде
Небу омбор фикир сохи.
Куьрпиш нисе ветовусде,
Бисдогеш у лап эз сенгьи.

Э гъэд гъэфес дебугьо гъуш
Гюси соегь мэгни хунде.
Поизине рихде воруж
Гъэгьр хуьшдере тигьи сохде.

Э гьопуй туь оморемгеш,
Мегу ме элложсуьзуьм.
Дуьл ме тэгІди сохденигеш,
Мегу ме сабуьрсуьзуьм.

Келегеди нисд игиди,
Э инсонгьо нис гуьнжуьсде.
Тегьер гудил, туь руьхшенди,
Э негьогъи э кес сохде.

*

Сере тимор туь сохдигеш,
Эзу муй сер зиёд нибу.
Бирэхьнее сер гьисдиге,
Эз дуь-се муй пэхьни нибу.

Е тозе сур шинирейге,
Дуьл туьш де тоб нис дореге,
Э ён эн ки гуьфдириге,
Небу уре фурмуш сохи.

НИШОН ДУСДИ ВЕ ШОЛУМИ

И дие нисд овосуне
Ве «Сулейман холинчеси».
Ракет Совет гьисд нишоне,
У жофой эгъуьл нен деси.

Э у дери хьохмой хэлгъи,
Нишон дусди ве шолуми.
Эри торих — тозе велги,
Э биёвгьо рэхьвокуни.

Келегеди ве шориму
Диеш зиёд бири гьони.
Изму гІэлем азадиму,
Ярашуьгълуь э менг вери.

Ватан Совет — мозол эн девр,
Гьинор туьре гьэдер нисди.
ТэгІрифи туь гьисди звер,
Нишонбурму, мэгІдон расди.

Изму гьемме: дусд вѣ дуьшме,
Боворинлуь дениширет.
Миѣв у руз, имидуьм ме,
Э Марс мерав ракет Совет.

Се вѣгІдой сал Каспи дерьѣгь,
Бирени у сѣхд буланмиш.
Гъунши иму, шуьвер Серьѣ,
Согъ сал бире мувѣхъ гъѣриш.

Хубе коргъо ю сохугъо,
Хуби кесеш у мигую.
Шефди омбор ю сохугъо,
Хуби кесе гъич нигую.

Туь эз тегъенг между гІѣйбе,
У ширине бегъер доре.
Эзу сохдей туь шоробе
Ве у делуь сохди туьре.

Хэмиресуьз хэми нибу,
Себебсуьз гъозие нибу.

Э БЭХДЕВЕРИ

Васал оmore, гуьлгьo лов бирет,
Дуьлгьoй духдeргьo шори пур бирет.
Гуьлгьoре чире, гуьрдeнуьт дeсдe,
Эдет чек зерe, хундe, вeжeсдe.

Руз бисдо дeгиш, гудок зe завод,
Духдeру гeймиш, бисдорут e од.
Э ён дeзгoгьoй машин пoисдe,
Э хэрч машингьoш эдет вeжeсдe.

ТэгИди сохдeнуьт гьeмe э eки,
Днeш эй дирe шори вe ники.
Гьeр вэхд э иму гьисди вaсaли,
Зу бeгьeм мибу план хьoфд сaли.

Эз план зиёдтe мидим Улкeрe,
Нефть, oгьун, пулат, гушд, шир вe кeрe.
У вэхди мибу гьeр чи э були
У рузгьo дусдгьo нисди э дури.

Э дeвр коммунизм, э бэхдeвeри,
Мизигьуь инсон э руй эн хори.
Жофо эриму мибу лaп гьуьзeт,
У рузe иму сохдeним гузeт.

ВАСАЛИ ВАТАН МЕ

Ебо дeниш шорe рузгьoй вaсaлe,
Гуьллую сохди гьeр чор тaрaф Улкeрe.
Жогьилгьoйму дoшдe хьуьрмeт кeлeрe,
Э дeвр иму жогьил бири сaд сaлe.

Дeгиш бири э Вaтaн мe руй хори,
Хэлгь иму офди динжи-бэхдeвeри.
Дeдeгьo эз дуьли сохдeнуьт шори,
Кукгьo духдeргьoйму хундeгор бири.

Э гъэд жофо дери шори ве гІуьзет,
Эз кор вегуьрденим хьуьрмет ве лезет.
Э Ватан ме бешгъэ нисди зен эз мерд
Коммунизм эриму гьисд келе мирод.

ГУЬЛ ЗИНДЕГУНИ

(Мэглни)

Чум ме неде де э у екиге
Нисе воисде мере гуьлиге. **2 гиле**

Сервори: У муьгьбет мени, гуьл зиндегуни,
Чум дире гьисди — дуьл гьобул сохди.

У эй ме гьисди мелхьэм ве дерму,
Э еки бенди согъ гІуьмуьр иму. **2 гиле**

Сервори: У муьгьбет мени, гуьл зиндегуни,
Чум дире гьисди дуьл гьобул сохди.

Дуьле вегуьрде дорем ме э у,
Дуьл энущ дери эз дуьл ме дору. **2 гиле**

Сервори: У муьгьбет мени, гуьл зиндегуни,
Чум дире гьисди дуьл гьобул сохди.

ДУХДИР — ДУСД МЕ

Тегьер гузги, палаше гIов
Чуьтам сое бурмундеге,
Оморембу гьер шев э хов
Чигьрет эн ёр э пушой ме.

Шеш сал туьре гузет сохдем,
Вогошдей туь изму, духдер.
Ниет дусди э дуьл дошдем,
Туьре эз ме нисди хэбер.

СенигIэт туь духдирини,
Эй нечогьгьо сохде чоре.
Чуьтам очугь гуьом гьони
Э дуьл дегьо войгей мере.

Эй оmore ме экин туь
Де вогьнейге нисди мере.
Ме жовонуьм ве гьем жонлуь,
Эй дуьл дусди сох туь чоре.

КОЛХОЗИ

Эз гьер тараф дезде-дезде,
Хунчей гуьлгьо дезде-бесде,
Пушуш-мехбер, гуьллуь тефде,
Эз кор дуьлшор, гьемме хэнде.

Хунит мэгІни э е эвоз,
Э и шори, эн и колхоз.

Жофой колхоз — бегьер суьрхи,
Софой колхоз — гьемме тухи.
Гъувот жэгІмет — гьемме екжет
Дусди, хьюьрмет, кориш — шербет.

Хунит мэгІни э е эвоз,
Э и шори, эн и колхоз.

Ватанме — кифлет гьинорменд,
Э буьтуьн дуьнэгь бирегьменд.
Раче ризгьой гьэлем шогьир
Раче нишун симгьой шогьир

Хунит мэгІни э е эвоз,
Э и шори, эн и колхоз.

МЭГИНИГЬОЙ ХЭЛГЪИ

(Эн хэйтогъигьо)

КУК НЕ ДУХДЕР

К у к.

Э сер бучке курушке,
Э дуйлей ю ов неде
Биё, биё раче духдер
Э хунейму кес неде.

Д у х д е р.

Э пушой стол ме нуьшдуьм
Чой мухурум гуфдире
Омори вэхизунд мере,
Биё вежегь гуфдире.

Э вежесде-вежесде,
Занигьой ме вомундей,
Туйре хосденуьм гуре
Э ме эгьуьл немундей.

К у к.

Э келе хуней бебей туй
Дуй занавеске вери
Туй мере хосдениге
Э паспорт ме дес вени.

Д у х д е р.

Туй гьечуй 'гуфдириге
Ме мигуьруьм гьэлэгъи,
Э хунейму омориге
Минуьм шишей эрэгъи.

К у к

Воку пенжерей туьре,
Хьэсретум эри дире
Ебо туьре дуьруьмге
Хьэзурум жу эй доре.

Д у х д е р.

Э чуллего вадара
Келе ворго гьисдиге,
Говун ме туьре мизенуь,
Мере гьечи гьишдиге.

К у к

Э пейлеле чой дери,
Э нэгбеки хиник сох,
Ижире гофе гуре
Дуьллей мере хуьрд месох.

Д у х д е р

Э дор вери дуь гIэрму
Вих туь екире веги,
Туь мере хосдениге
Илчигьоре зу деки.

К у к

Эз дор вебугго гIэрму
Вихдуьм екире вегирд
Ме туьре хосденуьм гуре
Дегьбо илчигго декирд.

Д у х д е р

Э нуьшде-нуьшде жигейме
Е жуьфд журуб мибофум
Ченд туьчуьни жукгьоре*
Э сер куде миберуьм.

К у к

Э ме векенде татаул
Эбадлей туь мерасо
Ки мере хосдениге
Э метлеб хуьшде расо.

Духдер.

Кирсилере вегирде
Э серлей кирси нишош
Мэхсере несохдиге
Эгъиллейтуьре хурош.

Кук

Э сер товгьо тов нибу
Бибей ту падшогь нибу.
Туьре э ме недоге,
Сер бирор туь чэх мибу.

Духдер.

Э сер товгьо тов мибу,
Бибей ме падшогь нибу,
Мере э туь недоге
Сер екимуш чэх нибу.

Кук

Э же бири раче чи,
Э же дирем ме туьре,
Бие келегед мебош,
Омбор хосденуьм гуре.

Духдер

Ме келегед нибошум
Туь мере хосди гуре
Худо гъисмет сохдге
Ме эн туьлле мибошум.

Кук

Э же бири раче чи
Э же дирем ме туьре
Э меревоз оморе
Э же беруьм'ме туьре?

Духдер

Ме келегед нибошум,
Туь мере хосдени гуре,
Эз деслейме туь гуьрде
Э хьуполе бер мере.

Духдер

Е дер иму дуь дери,
Чордегь пенжере дери,
Туь хосденигьо духдер
Э коми уром дери?

Кук

Е дер иму дуь дери
Чордегь пенжере дери,
Ме хосденуьмгьо духдер,
Э келе уром дери.

Духдер

Э лампегьо нефт дери,
Фитиллегьо недери,
Туь гуренигьо духдер,
Э коми хуне дери?

Кук

Садтуьмени музыкант,
Унглеюре ведеки
Те бебейтуь оmore
Мере э ки туь деки.

Духдер

Садтуьмени музыкант
Унглеюре нишнови
Те ме туьре декуьрде.
Туь унжиге мипои.

Кук

Бебе зере эгъэжле
Бож-болой туь мерасо,
Мере эз туь дур сохдегор
Э миродле мерасо.

Духдер

Э диворле ве сирот,
У сиротле эн туьни,
Туь э чуьжо рафдигеш.
Дуьлме э посойтуьни

Духдер

Э пушой туку поисде,
Диренуым ме вывеске
Эз туь когъоз вегирде
Сер гирденуым гирисде.

Кук

Бebей туь доргъо кошдей
Э соею минуьшуым,
Туьре э ме недоге,
Ме хуьшдере микуьшуым.

Элуь-элуь элуьче,
Э кун север холинче,
Ки имуре неходге
Улле муно етимче.

Э сер стол закуске
Тижe корде воисде.
Эри эни бирорме
Раче духдер воисде.

Энгуьшдери тулаи
Миглелею сулаи,
Туьре э ме недоге,
Сер бeбейтуь сулаи.

Духдер

Кук эн гюшир хэр бире,
Гъилизе ловгъо бире,
Ишуре пули гуфдире
Серлешу гъэй тик бире.

Кук

Хосдембируым ме туьре,
Хэгъер-бироре хуно.
Эз еки журу бисдорим.
Дуьшмен екире хуно.

Духдер

Хошомори сохденге,
Расди десмере дорум
Эйтуь хогъин небире
Кесе гофле недорум.

К у к

Нуре бурум гуфдире
Деслей мере бурурум,
Вой эри дедейтуь
Эз туь имид бурурум.

ГӀэсб вирихдге женг мибу.
Хэнжел зеге ху мибу.
Туьре вирихундумге
Песолею чуй мибу?

Д у х д е р

ГӀэсб вирихдге женг мибу,
Хэнжел зеге ху мибу,
Туь мере вирихундиге
Посолею хуб мибу.

К у к

И чуй рачи чумгьойтуь,
Винитуь куьрзере хуно,
ГӀэнж векенуьм эз ловтуь
Шекер-шербете хуно.

Д у х д е р

Э келе хуней бебей туь,
Дуй занавеске дери
Туь мере хосдени гуре
Э лэгӀэй гӀуьлом дери.

Е дер иму дуй дери
Чордегь пенжере дери
Туь чуй гуфдиригеш,
Жун туь э жунме дери.

Деде ордовуж дорей,
Орд мизенуьм гуфдире,
Деде е кукле вихдей,
Э у мурам гуфдире.

Э деде доре ордовуж,
Ме ордлеймере низенуьм
У деде вихде куке.
Ме уллере нихогьум.

Бебей туь — бебей мени
Дедей туь — дедей мени,
Бирор туь — бирормени,
Туьлле жунлеймени.

Хэгьер пенж бирор бире
Э сер бирору эрк сохош,
Те туьре воисде духдер,
Э дусдевоз хьэз сохош.

Назу-назу наз сохдей,
Серлеймере гиж сохдей,
Эзинжиге те Дербент
Туь мере сэхд бенд сохдей..

Э говдуле гов дери
Пушнию гьэшгъэи,
Кеш бурайм раче духдер,
Кор ме нен туь бешгъэи.

Эз уром туь рафдеки,
Дамбуреймере зеруьм.
Гьетте туьре диренки
Хьофд бо илчи декирдуьм.

Туь мере нэхосдиге,
Ме туьре мивирухунум,
Бебе-дедей туь гешдеки
Туьре пэхьни миссхум.

Э дунегьо, дунегьо.
Амбар гердо дунегьо,
Эй эни сэхьиб хуне.
Амбар гердо никигьо.

Э ворлогьо, ворлогьо,
Келе воргьо вокуно,
Ки Совете нехосдге
Сие тохе вокуно.

ИЛХЪЭДОТ ВЕ ХЪЭСИДО

Верфгьо хьэл бисдо эз хори,
Сер гуьрд воруш ве ворвори,
Бэгъде офдо овурд севгъэт,
Герм веромо гуней жевгъэт.
Омо раси мегъ эн одор
Сиегъ бисдо зир куле-дор,
Савзегъо бисдо жуьжермиш,
Руй эн хори бисдо геймиш.
Тозе гуьлгьо купе-купе,
Э гьер куле лепе-лепе.
Гирошд мигИид эн гьомуну,
Омо раси вэхд нисону,
Оммо дердгьой эн Илхъэдот,
Руз беруз лап бисдо зиёд.
Зен юре гуьрд лап келе гьин,
Илхъэдоте недо минкин.
Мугу: «Зу мисохи месо,
Э хэрек эн кук Гьэдосо,
Гьобгьореш хуб мидим гьэлей,
Э у шуьвер эн Энтелей.
Мидекиним е ченд дигъле,
Бэгъде мисохим гьогъоле...

Мугу: «Ой зен, ой Хьэсидо.
Мегьил мере э руй худо,
Гьогъолиш гье эз гюрд-нуни,
Энжэгъ гIэмел эн рабини.
Эгер муьзд эн е мегьире.
Доримгеш, вес нисе бире.
Туь рази бош э гоф хьэрмэхь,
Медениш э зен Моштелэхь,
Угьо куьгъне алверчини,
Сэхьиб сад жире бижини,
Шев — гьэреул, руз — э базар,
Фурухденуьт эврьюшьюм-зар,
Хэрж сохдени сади-бисди,

Э эвеж ю дуйньёгъ нисди,
Туь э гоф шуьвер туь дениш,
Мебош эз ме гъич инжимиш
Зен энэ сэхде гъофо бу,
Э гоф шуьвер бейбофо бу.
Мугу: «Гъич нибошум рази,
Э серме зугъун дурази
Соху гъеме гъулум-гъунши,
Гъер руз дуьт мере серкуши».
Илхъэдотиш бисдо гъоси,
Кор офдо э сэхде нэхъси.
Зен куфд сере, куфд синере
Вежогъунд чум ве чунере.
Гъэд чумгъоюре хун шиши,
Э Илхъэдот тиж дениши,
Мугу: «Мере нис воисде,
Э туьревоз эй зигъисде,
Туьре нисди худо, туро...»
Илхъэдоте вегуьрд дерд-гъэм,
Мугу: «Бошгу, э жегъендем,
Ги и пуле, сох кор туьре.
Хъэл месох дуьл, рури мере...»
Гъечи бурри сес гъолмогъол,
Хъэсидойгъо буржунд гъогъол.
Омо раси шев мэгълуьме,
Дуьл Хъэсидо бисдо ниме
Чуьнки гъеме гъулум-гъунши,
Михэл, Мирьён ве зен Миши,
Мердгъошу э хуне дебу,
Оммо Илхъэдот недебу,
Эри борухой «хъэмисе»,
Негъишде хунде, кем-кесе.
Небисдо чорей Хъэсидо,
Э ки гъунши у руй бисдо.
Зу диromo лелей Миши,
Э десиш шэгъим муми шиши,
Чуь буге хунд э зир зугъун,
Мугу: «Хъэмис биёр э зен»
Бэгъде э куьнжгъо э зир бун,
Дечи е ченд лугъэгъой нун,
Вечи декуьрд э хуьрде лугъ,
Эри шенде э куелугъ.

Зури очмиш бисдо себэхъ,
Товуш бисдо жилгъэ не рэхъ,
Хъэсидош зу гудмол-гудмол,
Эз сер те пой билесумол,

Мугу: «Зури вэхиз э мерд.
Беге туьре гьич нисди дерд?
Жендекуть лап бири хесис,
Гьич э ёртуь нисди «Хьэмис».
Лелей Миши ве Моштелэхь,
Лов небире товуш себэхь,
Э мейду аташ венорет,
Хьэмисгьоре кура сохдет...»
Илхэдоте не воисд женг,
Эз дес эн зен небу чоре,
Мугу: «Хьэмисгьоре зу ди,
Беруьм расунум э тэгди...»
Хьэсидо вегуьрд сер — лугьэ,
Неофд унжо се-чор лугьэ
Энжэгъ назу зере «миав!»
Тиж дениши, вожогьунд лов,
«Бейме вой! Дедейме вой!»
Хьэсидо дешенд келе хьэрой:
«Э сер иму худо рихди,
Хьэмисгьойму нисдуьт веди...»
Руз Хьэсидо гирошд гурун,
Дерд вохорунд лап э дорун,
Энжегъ шохьонгумле гьечи,
Э сер сифро чигьо дечи:
Гьогьол, хьэсруьт, гушд ве хое
Кеснигьореш дечи тое,
Ов муьнуьки, чорек шороб,
Пейлегьош — э гьэриш гьоб.
Илхэдотиш эз кор омо,
Недуьл-недуьл хунд «Гьэлэхьмо».
Хьэсидо бисдо бисабуьр
Эри «писэхь, месо, морур»,
Зу рафд овурд е лилегьуз,
Э сер логон поисд монгьуз.
Мугу: «Хун, дем, сефердиег!»
Дур бу эз «иму гьэинерэг!»
Илхэдотиш хунд э гьенг лол,
Э лилогьуз шороб хол-хол
Декуьрд, зене у сохд рази,
Небу гуфдире бирази.
Энжэгъ эз дес эн Хьэсидо
Лилогьуз офдо хуьрд бисдо,
Дуьлгьо пур бисдо шек-гумон,
Эз пушой ю гирошд думон.
Мугу: «И чуй кори э мерд,
Э сер иму рихде гьер дерд?»
Илхэдот сокит сохд уре,
Гене женг небу гуфдире.

Оммо Хьэсидо дур-домоґъ,
Бисдо гъэмлуь, нуьшд э гъиругъ,
Гъечи гиросхд эвели шеу
Э шекевоз дердлуь битев.

Асдараґо бисдоруьт гъэргъ,
Э гъэриш дигъ лов бисдо жевгъ,
Товуш себэхьи нур доре,
Хьэвес до хори-гъоворе.
Оммо гуйге дуьл Хьэсидо,
Э гъэриш хуне тоб недо.
Э гъэд тебэгъ декуьрдеки,
Нуьшд э биней гъопуй хуне,
Темиз сохд дунере дилбош
Эри сохде имбуруз ош.
Энжэгъ э суьфро нуьшдеки,
Э гъобгъо ош декуьрдеки,
Э гъэд ош де е-дуь гендуьм,
Сер дуьл ю вешенд пендум.
Мугу: «Ой мерд, ой Илхъэдот:
Хунейму бисдо лап бербод,
Ме бурам зу э ён раби,
У белки офд е себеби,
Э дуьлтуь мекеш гъич гъэйгъу,
Э хок бошгу и ош гъэжгъу,
Омон мэху эзи ошиш,
Гъич э буьлмегъош медениш,
Гъелбет э и раче дуьньёгъ,
Гъисд имуре тэхсир-гуьногъ...
Илхъэдот мугу: «Ой зен!
Негъогъ гъечи мекеш жозен!
Дуне, гендуьм, невл хорини,
Гъеме эри жун согъини,
Биё ошлеймуре хурим,
Дуьл, руримуре небурим»...
Хьэсидо бисдо лап битоб,
Гъич дес незе э ошгъой гъоб,
Мугу: «Ой вечей нимелит,
Э лэгъэй туь вени килит.
Туь нуьш инжо, ме бурам зу,
Лап эвели руз миерузу
Э ён энуге келе раби,
У эри яра дерд табиби.
Илхъэдот гъич невоно гуш,
У гъемере хъисоб сохд буш,
Мунде оше рузиш, шевиш,

Хурде, бигъгьоре сохд бурмиш, -
Омо Хьэсидо сохд вегу,
Кура сохд е хэйли лугу,
Мугу: «Белки гIэин-гьорэгI.
Эн гьерки сег ве эн рошэгI
Э хунейму сэхд расири,
Жун-жигер имуре бурри.
Сухунд жуьх до лугугьоре,
Дуре пур сохд гьэд хунере.

*

Тов себэхьи бур не доре
Гьырогъ асму нур не доре,
Руз миёрзу себэхьмунде,
Хьэсидо руге пучунде,
Фегьм сохд тирак дер рабире
Вэхуьшдиге эри дире.
Э хуней раби диromo
Нуьшд э ён зен-ю НэгIомо,
Гуфди Хьэсидо, ох кеши,
Эз сифет шоле векоши,
Бэгьдо гоф сохд чуй бириге.
Гуфди эз товун лилегьуз,
Кемерюре сохдигьо гьуз,
Кор расики э дон гендуьм,
Мугу: «Раби, э туь бендуьм,
Туь сох чоре, оф е иллож,
Эз гирисдеш ме бирем жож,»
Раби нуьшд э сер болуш,
Десе кеши эз чум те руш.
Мугу: «И лап келе гьэгьри,
Э сер гьердуьшму омори,
Зу гереки сохде чоре,
Гуьногьошмуре копоре
Оммо туь гьич гьэйгьу мекеш.
Биёр е кем пул не дунеш,
Восдо е керг ве е хуруз,
Фуьрс э инжо гье имбуруз,
Ме мухунум хуб тефило,
Неёв э сер ишму боло»...
Хьэсидо э хуне раси,
Дуьл ю томом сухд дегеси,
Сер гуьрд нифри сохд шуьвере
Вешмерд гьовум-гьэрдешюре
Угьоре бисдо келе женг,
Кор офдо лап э дегенег,
Дироморут гьулум-гьунши,
Э сес эни еки-куьши...

ЭЗ ТОВУН ВАТАН

Ме э сокити нуьшде эз эшгъ дуьл,
Эз хубе гофгьо тегьер, десдей гуьл
Эз товун ватан мэгIни бесденуьм,
Ве уре э хэлгъ доре хосденуьм.

Ини варасдем ме селт мэгIнире,
Энжэгъ эхир ю нис дузов бире.
Гьемей эгъуьле, гьемей хуьшдере
Дорем, нис бире норе нуьгъдере.

Э гъунши ме де е хьохмое мерд.
Чуь сохумге пуьрсуьруьм эзу.
— Эз товун чуьни,— пуьрси эз ме у,—
МэгIни туь хьовир? Жугьоб дорум ме:
— Эз товун Ватан... Вешенд у душе:
— Эз товун Ватан герек нисд эхир,
МэгIни эз Товун Ватан эн суьрхи,
Бие эхирсуьз бу дусд, гьемише.

Э ЦЕХ ПАРЧЕИ

Машингьо эдет сэхд сес сохденуьт
Э зурбое цех, мундем бире гьогъ.
Шевгъ доре бежид эдет рихденуьт,
Гуйге читгьо нэгI — шэхшэхэгьой догъ.

Э цех, эхир ю веди нисдигьо
Бежид сохденуьт кор ченд зенгьо,
Угьоре бегьем нис бире диреш...

О, парче, туьре ме не эзу кор
Доренуьм тэгIриф, гьисди гуфдире
Туь э шэхшэхэй эн догъ боромбор,
НэгI, нэгI, шэхшэхэ бирени муьди

Э зимисду. Туь оммо е вэхдиш
Муьди нис бире, рихде сал бе сал.
Ве духдергьойму э туь безетмиш
Биренге э вэхд зимисдуш, гьомиш,
Туь ухшеш зере э хушден васал.

ДИГЬ Э ЛУГЪОНДИ

Эдейм рафденим ме не белорус,
Э рэхь э еки бире шинох-дусд.
У сохде шори, гьогь мэхьтел мунде,
Диренге догьэ, эз верф дегуьрде,
Э ен юш сэхьрой гендуьм бире зерд.

Ве э лугъонди винеренге у
Дигье, пуьрси: — о, пес мунде у
Эз согь вилеет?!. Гуфдирум э мерд:
— Хосдениге туь, фурайм гІэзиз ме;
Колхоз-милльонер унжо гьисд нишон,
Зенгьо холигьо унжо бофденуьт,
Э выставкагьой Масков ве Лондон
Бэхшгьой тэГрифи гьобул сохденуьт...

Хосденуьм уре ве диренуьм ме
Эзу дур, гьечи данусденуьмки
Поисди гьуьндуьр у э гьэд дуьл ме.

Э ЕР ОМОРЕИ

Серсу ерэгьэ шенде фашистгьо,
Мивируьхдуьт эз дигьбон уруси.
Э пушой хуне луйп-луйп мисухдгьо
Офдоребу зен. Нефисиш эз ю
Ни ведиромо. Ве эз минев юш
Мирихд герме гьуьл зере-зере
Чуькле гІэйллеш мидешенд божэхь,
Э деслеревоз гешде ненере.

И вэхд винире уре эз ен рэхь
Солдат Авнилов, куьнд бисдо, вегуьрд,
Пучунд э шинель... Шохьонгум овурд
Э санчасть полк до. Пуьрсуьруьт эзу
Чуьтамиге нум, фамилей гІэйл.

Нис дануьсденуьм,— солдат гуфди зу,—
Бошгу, нуьвуьсит Авнилов ГІэмил.

ХЭЛГЪ ТАТИ

Э богъ эки ме нуьшд э сер куьрси
Е мерд волгаи, дусд бире, пуьрси:
— Гу, дузи ми, ки э Дагестан
Зигьисденуьт чуьл хэлгъгьой догьи?

— Диеш зиедте... у зурбе мэхьтел
Мунде: — Хэлгъ ишму комини хэлгьи?
— Хэлгъ эн татини.— Хэлгъ эн татари?
— НэгI, хэлгъ эн тати, эз умогъ Ирон.

— Келеи ми у? — Хуб вес гъэдери.
Мидору э е хъэет эн уром.
— Диренуьм гьисдит историк энун?

— У бэхд нисд мере. Оммо мидануьм
Гуфдире, гьисмет ченд гьозор сали
Эну э дуьл ме де эз гIэили.
— Чуьни, гIюшири чуькле хэлгъ тати?
— Гьемей буьзуьрге богъ эн совети.

ГУЬЗЕЛЕ ГЪУШ

Руй дериегъ бу темиз веркову,
Жиге-жиге шевгъ чуьн суьрх мидо у.
Э зевер энун уьрдег мипаруьсд,
Гогъ зофру бире, зури мисовусд
Синере э гIов, ве гене песде
Марафд зеверо, паргьоре куфде

Гьечи паруьсде уьрдег муьгьрову,
Доренбу рачи дериегье у...

Э дериегъ ве гъуш денишире,
Эри ме гьечи омоки, гьони;
ГIэлемете гъуш — эшгьи гуфдире,
Келе дериегъ — гьисд зиндегуни.

РУЗ ЗИМИСДУ

Верф нуьшди э сер догъгьо дохьоргьо,
Э сер эн бунгьо, куьрсигьо, доргьо...
Эжеи гьони туь хьэрмэхь, буьлбуьл,
Ээ товун чуь кор хунде туь эз дуьл?

Оммо ме гьони сере гъуз нушде
Фикир сохденуьм, ки жогъилиш лап
Ухшеш зере э гІэтош эн кинле,
Расди е корле гІэжеиб гьишде:
Пушой варасде гІэтош, э сер ю
Хьюзуьм веноре гене омоге,
Мисуху днеш луйп-луйп зере у.

Оммо жогъили гирошде рафдге,
Гьичиш офд ниев э сер энуде
Эри веноре ве зиёд сохде.

ПИРЕ МОЗОЛТУ

Имбуруз гьунши ме пире Мозолту
Динж сохджи невегьой юре, сундугэ
Вокурде, бихэбер вегуьрд ейлугэ,
Дес ю лерзире, сохд аста туьр-туьр.

Векенде энгуьле, офд кетуборе
Пенжогь сал пушоте деноригьоре,
Э комики вобу; э хуней шуьвер
Бие туь боши гьул ве зенди омбар
Ферзендгьо эй ю. Вегуьрд гьэм пулгьореш,
Шомош э гІэруьси хэлгь доригьоре.

Чумгьо ю гІов-гІови бире, кетубо
Ве пулгьоре дешенд э печь гьеебо.
Шуьвер ю диromo. Пуьрси: — о, чуьни
Сухденигьо ве товуш доренигьо?!
— Сухденигьо гьисдуьт куьгьне гІэдогьо,
Товуш доренигьо — муьгьбет имуни.

ГІЭЗИЗЕ МУЬГЬБЕТ

Э чуьревоз той сохумге туьре
ГІэзизе муьгьбет, нис данусденуьм,
Ужире чиреш гьич нис офденуьм.
Хосденуьм офде. Ве уне гуьре
Фуьрсорем гьони э гьер тарафгьо
Эгьуьлгьой мере, офут гуьфдире
Лоигьлуь э туь той бугьо чире,
Оммо не офде логошдет угьо...

О, белки туьре той сохум, муьгьбет
Э чешмеревоз, сэхд е гӀэлемет
Зеренигьо эз лугьонди эн догь?

О, той мисохдум, эгер у билогь —
У чешме шевгьош, рузгьош зере хош
Мидоге гӀов нэгӀ, гӀов нэгӀ — гье гӀэтош.

ЭРИ ЗИНА И.

Эз товуней туь имбуруз эй ме
Е дусд гоф сохди, ки тэхьной туь,
Гьелеш э шуьвер гьич не рафдей туь,
Ки мундей гьечу, гене гӀэзиз ме
Хунширин ве хуб. Оммо бихэбер
Э муйгьой сер туь сипии жесди,
Ве ки энжэгь туь э жофой желди
Офдей имиде ве бэхде, хэгьер.

О, хубе кори, э жофо офде
Бэхд ве имиде. Оммо эз согьи,
Инсоне эри пушово рафде
Гереки гьем чуьн муьгьбетиш ёгьин.
Муьгьбетсуьз инсон гьисди михэнет,
Муьгьбет лап гӀошир сохде инсоне,
Чуьтаме гьер вэхд рач жовогьилет,
ГӀошир сохдеге согь океане.

СЭГӀЭДЕТ

Офде ме куче, нумир хунере,
Дарафдуьм дору, вокурде дере.
Веди бисдо э пушой утогь
Сер рохьо е гуьл — е марал эн догь,
Э рачи ю гьич ме не диремгьо
Те гьони духдер э е жигегьош.

Пуьрсуьруьм эзу: — Туьни СэгӀэдет?
— Менуьм, — жугьоб до гуьзел усэгӀэт
— Когьоз овурдем эз Москов эй туь.
— Эри ме? — Эри, эз одохлуй туь.—
Когьозе доре ме вадарафдуьм.

— О, поит, нуьшит, марайт,— гуфди у.
Ме э лой энү аста чарусде,
Гуфдурум: — Нидануьм дие поисде,
Поисдуьмге ме е минутиге,
Де ние бурам гьич эзинжиге.

ПОИСДИ Э БОГЪ

Поисди э богъ э гІэрей гуьлгьо
Эз буьруьнж духдер эн Италия —
Темиз надушменд гуьзел-гуьзелгьо,
Дирегор уре хьозури диеш
Гье эри дире, гьич не вомунде,
Ве уре рачи дуьниёгъ хунде.

Ини е кук э одохлуревоз
Нис кеширенуьт бегьем нефесиш...
Ки буге гуфди: э хьэвесевоз
Усто сохдигьо уре яратмиш,
Э у сэхд ошугъ бире офдори
Муьрди э пушой эн пойгьой энү.

Кук гуфди: — О, меш, эз гьемей шори
Э пойней энү муьрде миданум!..
Духдер куке гуьрд: — Герек нисд, ворел
Ведеберд эз богъ зу тэгІди доре.

БЭХШ ДУХДЕР

И хэйли вэхди э Зумрудевоз —
Э хунширине духдер татавоз
Шинох бирем ме. Гьер шохьонгумгьо
Гешденим иму эзир эн доргьо.

Имбуруз мере, гІэйбле кешире
Ейлугьиш у бэхш дори эз дуьли,
Э е куьнжлею холисе гуьлиш
Эз ченд русмугьо нэгъде вечире.

Ведини ошугъ бири сэхд э ме...
Хьисоб сохде бэхш духдерире меш
Келе омонет ве зурбое гьэрд,
Нис данусденуьм э и зуригьо
Ме э уревоз чуй жире гІэрсгьо
Мипокунум эз сиегье чумгьо;
ГІэрсгьой эн шори. ненге гІэрсгьой дерд?

Е МУЙ СЕР

Э ёр туьни, нуьшде э догъ,
Сер мере э герме гъужогъ
Гуърде, аста совусдеки;
Гуфдиригъо туь гъеeki:
Ой, эз сер туь, дануьсдени,
Е сипре муй офдем гъони!..

Гирошдет эз г!уьмуър салгъо
Э жофогъо, э гилгулгъо.
Нуьшдейм гене эзир эн дор,

Гене аста сохде тимор,
Дениширей туь э сер ме;
Белки эзу туь хосдени,
Ох кешире, офде дани
Е сие муй гъони семе.

ЭРИ КАВКАЗ

Ме дирем догъгоре э Карпат
Биреки э мэхьэл эн довго,
Гуфдирем эжитуь, жон Кавказ
Кей винуьм руйтуьре ме гьэрез.
Рачитуь тэгрифи э гьерло
Гьуьндуьре догъгьо, ёвлогъгьо.

Туь Кавказ, не пири, не жогьил,
Тов доре буюнуьштуь чуьн жогьил,
Хунденуьт мэгнире эз гьэд дуьл
Шогьиргьо эритуь, раче гуьл.

Чуь тэгриф дуьм туьре ме гьони,
Эй Кавказ — туь келе гошири,—
Нефт, газ гуьл зеренуьт эз хори
Куьмуьр, гьову э догъгьо пур дери.
Хэлгътуьш зиринг э кор хьэвеси
Эри бегьеми план хьофдсали.

Эритуь э дуьньёгь, гьич бешгэз нисд
Француз, негр, африкан — у киш гьисд,
Биьйт гьуногь экиме алпинист,
Делегатгьо, э дуьл шори, гьэркиш гьисд.
Э сер догъгьо, раче мейдузигьо
Э ён шах-шах дуразе чойгьо.

Туь Кавказ гьисди е чуькле вилоет
Е бэхш э гьэд эн улкей Совет,
Гьонунгьой дузи — эгъуьл Ленини
Эз Кремль туьре гьувот дорени.
Сестуьш эеки э сес эн хэлгъгьо
Мебугу э гьуьлом дие довго.

ВАСАЛ ШОРИ—ВАСАЛ ШОЛУМИ

Ини омо рузгьой васал
Раче хушбуе вэгидой эн сал,
Асму — темиз, тов дорени
Руй хориреш герм сохдени.

Чуьшме шенде герме ригаз
Булутгьореш лов-тум сохди,
Жэгмет Совет гьеме э кор
Эй бараси лап хъзвеси.

Э сес мэгИни буьлдур богъи
Гешденигьо эёвлогъи
Колхоз дигъиш хэбердори —
Васал ишу шор омори.

Михаил РАБАЕВ

МЭГИНИ ТОЗЕ БОГЪГЪО

Хьовиргьойму эз зу — сери
Кор мисохим зурн-зурн
Тозе богъгьой онгурнре
Гъурлугъ мисохим хуб иму.

Шевнш руннш кор мисохнм,
Коммуннзмере мокуннм,
Рэхъ партиярн дун мнбернм,
Гъунзетлуьнн гьер кор иму.

Рачн гъэлем эн онгурн
Гъурлугъ сохнм хуб эз дуьлн
Желд мнбошнм гьемеекн
Оводунн гьер кор иму.

Тозе шогьнр нувусденн
Дунзе гофгьо гуьнжунденн
Э тозе богъ кор сохденн
Инн гъувот эн дуьл иму.

ГІЭРУЬСИ

Шинох эри кук зен хосде,
Огол зере жем-жэгІмете,
Хэлгъ поисде те вомунде,
Кеширени сэхд зэхьмете

Песде э хотур гІэруьси,
Егъни овурде кейвонигъо,
Декуърде гушд не ярмаси,
Сохденуът чуме-чаругъо.

Те хэлгъ бегъем тух чи хурде
Сер гуърденуът пул вечире,
Хэлгъэ э номус дешенде
Фучиренуът куьфгъошуре.

ЕгІни «гъэрдини» гуфдире,
Нуьвуьсденуът э е дефдер
Гъечи шори, гІэруьсире,
Чарунденуът лап э алвер.

Эз темэхъ пул вечире,
КимвэгІдо гъечиш сохденуът,
ТеретэгІди кук — духдере
Зури эвленмиш сохденуът.

Песде е руз мишинови
ГІэруьс эз домор вогошди,
Э гІэрей энугъо чуьнки
Недебу гъич муьгъбет, дусди.

Герек нисди гъич э иму,
Талавуре гІэруьсигъо,
РэгІд гердо эз гІэрейму
Руьхшендие томошегъо.

Нушунит хуб шоре междус
Э гуж-гъувот ишму гуре,
Эз согъи домор нен гӀэруьс
Хурит пейлегъой шорире.

Эз зугъун гъумугъи чарунди *А. Семендуев.*

МЭГНИ ЭН РАБИ ШАФАД

(Эз гофгьой эн шинохме)

Гьетте бебейму нешумой хуьшдере доре, зури-зури сер-тен энуре векендуьт, вегуьрдуьт уре эз сер хьэлов. (егІни, муьрдере э хьэлов гІэжел недери, бигІоре хуно эри дегешде поисде). Эз хьэлов вегуьрде, овурде норут уре э куьнж эн хуне, э сер бирэхьне хори, (егІни, дие гьечиш-гьечуш е гІэзор — середерди э у нивогосу). Э пушой эн куьнж хуне бесдуьт е сипре руйхьэлови, э бонлей бебейму дегесундут лампере.

Тейте бебеймуре э сер мида веноре э сер гьоврегьо берде, егиле хуб тен энуре э герме гІововоз шушдуьт, гуйге, е гиле хуб сер-тен нешушде, хьомумлемиш небире э у гІуьломиш екиреш нисе дегьишде, даже хуьшдени рабиреш.

Э хьэёт иму пур бисдорут зенгьо, мердгьой эн дигь иму. Зенгьо дедеймуре э гІэрелугь хуьшде дешенде, синегьошуре куьфде, сер гуьрдуьт эри «гьей вой гьизар» сохде. Оммо зенгьо синегьошуре евош, эри хьээле куьфдембируьт (кире гуьрди дерд муьрдей эн хьэлгь эри эз расдиш сер-синей хуьшдере зере хуьр-хэсде сохде? Гьечиш-гьечуш дие муьрде, коргьой гуьогьоре хуно, диндили-гьундили зере нивэхизуь). Э ёрмени, кими эн у зенгьоре эз бебейму не эз дедейму гьэгьр оморембу, эйчуьйге ме ние дануьсденуьм. Ченд бо ме шиновусдем угьо бебе не дедеймуре чуьтам сухде-сухде нифригьо сохдембуьруьтге, оммо угьо исэгІэт ловгьоре дигиле сохде, сифет гьужунде, синере куьфде, ченд сес эн мэгІ эн зенде гомиш гирьё вокурдебу, гуйге бебейму нэгІ, бебей энугьо, енебуге бирор энугьо муьрди, эденбируьт шивен сохде. Оммо эз гьеме зиьдте хуьшдере вешенде, шивен сохде, муйгьоре бура, гьутинегьоре пара сохде, синере э зарбавоз куьфдембу косибе дедейму. Эз е тараф дедейму хуьшдере зере куьшдембу, эз дерд дуьл хуьшде, гІээзизе шуьвер, бебе, нун биёр эн гІэилгьой ю муьрди гуьфдире, эз е тарафиге хуьшдере, муьрдей хуьшдере э пушой хэлгь эри вегирлуь — гІуьзетлуь сохде. ЕгІни, хуьшдере кем куьшдиге, зенгьо песде э песой энугьо гофгьо-хэберберигьо мисохут, мугуют: муй дедей эн и зен бурра биёво, уре дуьл сенгьи дерики, у бегьем сер-сине некуьфд, гьутине невенкенд, бигІори ки у! Э лэгІэй зугьун эн е пара зенгьой жугьуриму вераво дуьшме. Угьо

эз руй эз туь мугую: «Гъэдойтуьре вегиром», эз песо мугую «гъэ-до-фетге расо э синейтуь». Э сер е гоф дегь гоф менуьт э песой туь ченд жире гоф мисохут. Гье эзу товне, меш дедеймуре хуно, е бэхши эз товун эн у кор, ки бебейму—муьрди гуфдире, дуьл ме эдее сухде эри энун, оммо дуь бэхшиге хэлгь мере глэйб несоху гуфдире, те иллож ме рафде, синере куфде, келе-келе гирисдем-бируьм.

Оммо мере эз ме е кем чуьклете бирор бу, дуьваздегь сала. У думбура гьич е глэрслеш нисе рухундембу. Муйгьой энун е рач гьир-гьир, сифет ю сиегь, гъэретов, дендугьою сипи, сире хуно бу гуфдире, иму уре э хуне «Хьэбеш» — «абиссинец» огол зерен-бирим. «Неужели и думбураре» «абиссинице» дерд бебе, хьэйф бебе негуьрди? — гъэгьр кешире, думит сохдембируьм ме. Эз хотур эн жэгмет кура бирен семе е-дуь похли глэрс рухунугу дие, биебур несоху имуре..» У лов-буз дуьлу, гьош-гьобогьлуь денишире э иловле, э гьеме, эдембу асда-асда гешде э ило э уло. Гьетте ме э у хуни-хуни денишире, «абиссинец» сере э улойге мичарунд, шоволе вокошире (шовол эн у чуь кориге гьемише офдорембу), песово чаруьсде мирафд евош-евош э у тарафиге. Ме э дуьл ме эри эн у сэхд гьеле-буле гуьрдебируьм, эз товун ижире бебере бигуьзет—бихьуьрмет сохдеи, уре те хьэл бире дорени куфдени.

Эз товун эн лап чуьклен бирорлейме, нум эн келебебейму, ме е гофлеш гуфдире нидануьм. У е сал ние глэйлле бу. У е тике нуре э е дес, не е кесег пенере э е десиге гуьрда хурде-хурде э е иштогь — темэхьэвоз эдембу гешде эри хуьшде сер бирэхьне, кун бирэхьне. У гьеле эз сер мито те глэруьси тефиглэт сохде нисе дануьсдембу. Сер энун гьеле эз е коргьой гьуьломиш нисе веде-рафдембу. Эз у мипуьрсиримге:

— Эй, думбура, туьре эз гьеме чуь хьэз оморе?

У гьеусэглэт жугьоб мидо:

— Хьэм, бай-бай. У «Хьэм», егни хурдере, гуфдире мунде, лэглэй хуьшдере мокурд, энгуьшде мишиши э лэглэ. «Бай-бай» гуфдире мунде, сере ён гуьрде, кефлей дес хуьшдере моно э сер гьутинелей хуьшде.

Оммо ме терсирембуьруьм у хурум-хурум, тембел, ховдусд келе мибу гуфдире, песде у жогьил, вэхд эвленмиш бире бисдо-ки, е доне хубе обурлуье духдер э у ниёв гуфдире.

Оммо э сохде думитгьойме песде ме амбар пешму бисдорум. Се мегь гирошде бэгьдо эз бебейму муьрде эйло, чуькле биролей-меш муьрд. Гьейсэглэтиш э ёр ме оморенге у, дуьл ме буррани оф-доре. У эз чуь муьрдиге песде ихдилот мисохум эришму.

Ме медан, «абиссинице» ме негьогь серкуш зерем, гьелебуле гуьрдем эри эн у. У эз ме кемте нэгл, эз ме амбартеш дуьледерди кеширебу эз товун бебейму муьрдеи. Ме гье у руз, е ченд сэглэт гирошде бэгьдо э сер офдорум и коре. Оммо, ме э ишму гуюм, у хьэрэмзеде — гьурумсогь э сер иму е кор овордебу э вэхд овил

эн бебейму, хэйли вэхд сер ёбо у кор эн у э ёрме оmore эз г1эйб — хижолети эрime жиге нисе офдембируём.

Митой бебеймуре вегуърдебуго руз асму дегуърде — догъуногъ бу, дуыл мере хуно, эз гъово эдембу чигъ рихде. Вэхд поиз бу, хоригго малад бу. Э иловлей дигъ иму вебируйтго вишего, богъго, уже нимелит бирэхъне бируйт. Зерд-хэзон бире велгго эдембируйт рихде эз угго. Э хиники, ворущ, малад неденишире, э дигъиму чуьтам г1эдот буге, е кесег эз эхироти бебейму э герденме бесде, шовол мере те сугъразани вокошире, пой бирэхъне, рафдуым э пушой мида, бебеймуре эри гъовре сохде бердеки. Хьолмеш небу у руз, эдембируём лерзире, чуьнки и пушого э беш бураки э више эз сер дор офдоре, нечогъ биребируём, гъеле э хуьшде недироморебируём. Чуь миесдуым сохде — эри гъеме гъисдигго г1эдоти: мир — эз г1эдот мевадара.

Бебеймуре депучунде верасде мунде, жэг1мет ведиромо э гъирогъ гъоврего. Эз инжо эрх гиросдембу. Г1ов энду темиз-палаш бу, гузгире хуно. Хэлгъ дес-руй хуьшдере шушде, кимигго рафдуйт э песой кор ишу, кимигъойге мундут инжо. Гъемееки чаруьсдуйт руе восток, раби Шафад чуьниге хунд э зугъун турои, песде гъемееки гуьфдируйт «Омин». Едэгъдэгъэш негирощд, раби огол зе овурд мере, поюнд э ки хуьшде.

— Гу еки-еки ме э туь гуфдире гофгъоре, — мугу эз ме раби, — ме кук эн бебейме, эз кемер бебейму оmore.

— Ме кук бебейме, эз кемер бебейме оmore.

— Э пушой жэг1мет эдее шовг1о сохденуым, ки эз иму се бирор бэгъэй бебеймуре де кук нисди. Эгенер э хумне, чигърет иму оморотге эки бебейму, инжимиш — г1эзиет дорутге уре э гъовре нэг1лет — охмури худо нен жэг1мет расо э сер энугго.

Ме эз песой эн раби гуфдируём гъемей эни гофгъоре, хэлгъ э е лэг1э гуфдируйт «Омин». Жэг1мет лов бисдо, меш оморум э хуне.

Гъисди те э ме раби гуфдире ме дануьсдеш ние дануьсдембуьруём гъисди гуфдире ужире руьхъго-шидимго, хумней имуре вегуърде э хори-гъово гешденуьтго. Мере воисдембу винуым э чуьммеревоз у э хумне-чигърет ме гешденигго шидиме. Эз елойге терсирембируём у шидим, хумнейме гъисдигго, е усоле, биёбурне кор мисоху э дигъ-жэг1мет иму, песде хэлгъ гъечуь мида-нуь ме сохдем и коре.

Эри, ме эз дурине, э хуне оmoreки, дируём, чуьтам гъуншиму эз говду ведировундениге гомиш имуре, эз расе кешире уре. Э минжи хъэёт, сенгъэ хуно поисдебу дедейму, эз жиге нежуьмуьсде. Э ён энду пой бирэхъне поисдебу бироме «абиссинец». У е пое вегуърде е пое норе эз бел дедейму эдембу кешире, чуьниге гуфдире э у, оммо дедейму гъич уре э гуш ние гуьрдембу. Гъуншиму ведировунд гомише э гъирогъ хъэёт, деберд э зир чордогъ, бесд сер гомише э гъит эн чордогъ. Э сер эн чордогъ тоей эн гивъ вебу.

Дуьлме гумон сохд, зурн-зурн оморум, куьнд бисдорум эз угьо.

— Чуьн инжо? — пуьрсируьм ме эз дедейму не эз бирор ме?

— «Гъэшгъэре» эдете куьшде!!! — зар доноре руй хуьшдере чарунде, гIэрсгьой чум хуьшдере покурде-покурде гуфди «абисси-нец».

«Гъэшгъэ» нум эн гомиш бу. Гомиш ю, гьеме гомишгьоре ху-но сиегь бу, оммо минжи пушони энупи бу, унегуьре иму уре «Гъэшгъэ» нум норебирим.

— Эдей, бие «Гъэшгъэре» мегил куьшде. «Гъэшгъэ» эйзу-ригьо мизендуп, имуре шир—руьгъэ мибу. Бебеш муьрди, «Гъэш-гъэсуьз» кор иму гурун—четин мибу.

Дедейму гьошдомогьлу поисдебу, эз лэгIэй хуьшде е гофлеш неведировунде. Эри энупи гурунд оморембу гомише куьшде. «Гъэшгъэ» э пушой чум иму вероморембу, келе бирембу. У чуькле сеглей хьэетире хуно эз песой эн гьеркиму видовусдембу. Иму уре эз сер дес тикегьой нун, пенжей муьнуьк, жуьгь дорембирим. Герме рузгьой эн гьеминон «абисси-нец» менуьшд э кул эн у, гIэреб э кул деве венуьшуьгьоре хуно, мирафд э чой, э гьирогь дигь, э ён есиёвгьо. Унжо «Гъэшгъэ» те бинебугьоз мидегешд э гьэд серине гIов, рэхьэти мисохд. «Абисси-нец» мерафд э сер кемер энуп, бэгъэ хуно мидешенд хуьшдере э гьэд гIов, те кову бире, э ю лерз офдоре тен хуьшдере мишушд. Одоми эн кифлет хунеймуре хуно хосдембирим иму «Гъэшгъэре».

— Дес женит, — гIоси бирере хуно, жуьгьоб до эхир дедей-му. — Эдее куьшденуьм «Гъэшгъэре». Мере воисдени овил бе-бешму э хуьурметевоз гирору. Бигьил и хьофд руз хьофд шев хэлгь биев, чи хурутгу, гьуьдуьш сохутгу, гоморе — туро хунутгу.

Пойгьой «Гъэшгъэре» э расеревоз сэхд бесдьут, гьуьл зере венгесдупт уре. Омо раби Шафадиш, тиже бирэхьне фирегье корде э дес гуьрде. Гьетте рабире э кордеревоз дире «абисси-нец» офдо э хори, гилгез бисдо, хьэрэй дешенде, деш сэхдте зар доно гирисд! «Вой, бе-бе», «вой Гъэшгъэ», вой «Гъэшгъэ», вой, бе-бе».

Эри моле куьшдеи раби берд сер «Гъэшгъэре» не 25 монетиш.

Хуьшдени раби Шафад, гомиш имуре куьшдебугьо, е гьуьн-дуьре мерд бу, фирегье рушгьо. Эз гIуьмуьр мибисдо пенжогь-пенж сала. Фирегье рушгьой энупи нимелит сипи бирембу. Раби Шафад пиенискее одоми, лупи-бомбули бу. Руз шобот у эз пэхь-ники хэлгь гьэйлеш кеширембу э сумердуп дерафде, енебуге э песой кулегьо пэхьни бире. Е жогьиле бие зен эз у гIэилиш мундебу. Дие биёбур небу гуфдире, эз рабиети невегуьру гуфди-ре уре, чорей эн раби Шафад небисдо, у жогьиле бие зене э сер зен хуьшде мегьр сохд хосд овурд. Ижире одоми бу раби Шафад.

Шохьонгум биренге, се хунейму пур бируьт эз оморегоре мердгьо не зенгьой дигь иму. Гьемееки угьо дуп э биней зани еки нуьшдебируьт. Зенгьо жуоро, мердгьо жуоро, э сер дуразе нимдергьой пешми. Э пушо дешенде оморембу сифро, э сер сифро

норе оморёбу келе ленгеригьой муьси. Гьембизе хуно ленгеригьой пур бу эз герме душунде гушд — гушд эн «Гъэшгъэ». Э пушой эн гьер одоми норе оморёбу бишбогъгьой егъни, душунде хое, зерде, жерге-жерге шишегьой эрэгъи. Э расдилой ме нушдебу раби Шафад. Э чепило дигьиму—Дадаш—лэгълэгъ гуфдиренигьой. У лап буше лэгълэгъэ одоми бу, эз лэгълэгъ хуьше гьерчуй гири пертево дорембу рафде, расд е небуге дургу. Э девр Никалай у э бебеймуревоз э салдати э е полк гъурлугъ сохди, унегуьре у хуьшдере хъэрмэхъ бебейму, дусд хунейму хунденбу. Э хунейму оморегоре мердгъо пейлегьоре пур сохде мухурдуьт эрэгъире, э песой ю хуб гушд, хое хурде закуска мисохдуьт. Сер ёбо угъо пейле вегуьрде, нум муьрдере гуьрде, мугуфдируьт: «монухъоту коват гердо, э жигей хуьше динж гердо, менухъой эн генгидим гердо, худо гъуьмуьр юре э гъилгъой ю бэхшо». Сери е пейле эрэгъи ведоре, зугъун эн Дадаш — лэгълэгъ дэгъдэгъэй есиёво хуно эдембу фуьгунде. Бирден у куьнд бисдо э ён гушме, буй эрэгъи нен егънире эз лэгълэгъ лов сохде, гуфди бигьоре хуно хэндуйсьде-хэндуйсьде:

— Фэгъире бебешму лап мерд-гъуччоь бу, луги-кефчи бу. Ме не у э салдати э Варшава гъурлугъ сохденге ченд гиле э уривоз эри кеф сохде э ки зенгъо — паненкагъо рафдебирим. Е рач, е хубе жендек, буй-бале у зенгъой энугьоре вери...

И гофгъой энуре шиновусде мунде ме эз гъайб-номус эриме жиге ние офдембируьм. Ме амбар терсирембируьм, гофгъой энуре хэлгъ шиновусде, биебур небошим. Чутьам гуьм эз у, лэгълэгътуьре ги, гуфдире, е чи э у гоф гъонмиш нисе бире.

Ме э фикир дуйлесди эн и кор дерики, э чумме е муьгъуьжизигеш дерафд. Раби Шафад лап пиён-гъэмбер биребу. Негьогъ нисе гуфдире ки, пиёниш екини — делуьш. Раби Шафад э жигей туро хунде, дорош доре, чунере вешенде, сер гуьрд келе-келе, э эвозовоз, гуйге, у э сер ихэл эн нуьмаз вериге, эри хунде «Шир гъе ширим». «Широй ширегъо у ки эри Шелуьмуь, моч ди мере эз у мочгъой лэгълэгътуь, ки хуби дусдитуь эз шороб. Сиегъуьм ме, оммо рачуьм ме, э суней ерушолейми, чуйн хэймей Гъэребисдон ве чуйн пердеи Шелуьмуь...»

Егилейге миденишуйьм мивинуйьм «абиссинец» ведиромо эз у хунейге, шовол хуьшдере вокошире-вокошире. Чумгъой энугъирмизи бу, вемасирере хуно бу, гъош-гъобогъгьой ю лап дуллу бу. У хуни-хуни дениши э раби, песде бирден хуьшдере эз сер хэлгъ шенде, шив кенд диромо э гъэд сифро, нуьшд э сер дуйсугърезани, сэхд гуьрд э е зарбевоз кеши эз рушгъой раби.

— Хурдей, луьхъуьхуьт сохдей гушд, эрэгъи, имугьойле муьрдала мэгънигъо хунде туь э сер овил бебейму!..

Раби мэгъни хуьшдере поюнде, божэхъ дешенд.

— Бобо вой, руш мере... руш мере векенд!..

Божэхъ эн раби деш вешенд хуььршгъой эн бирор мере.

Э е дес руш рабире сэхд гуьрде, э е десиге у сер гуьрд эри э муьшдевоз зере э сифет, эз вини эн раби э зарбевоз.

— И муьшд э жигей муьрдале мэгИни хундеиуьт и муьшд, э жигей эн «Гъэшгъэре» куьшдеиуьт.

Гъуногъгъо — оморегоргъо гъеме мэхьтел мундут, раби э жигей эн дореш доре, гоморе хунде «Шир гъе ширим» хунди гуфдире. Оммо диренге, ки рабире «абисси́нец» эдее куфде, рушгъоюре эдее кешире, кимигъо амбар шори сохдуьт, еГни, бигьил кешуь рушгъой энупиениске, луги-бомбули, дургу-дулобе, дедуь уре, гъечу хуби эри энупиениске, келе мердгъо, э худо-туро бовор сохдегоргъо амбар Гюси бисдорут эз коргъой эн «абисси́нец». Угъо гъе эз сер сифро вэхуьшде оmore, э гужевоз векендуьт, э рушгъо ве э ехэн раби вепичиреbugъо «абисси́нце». Дедейму диренге и коре зэхълей ю рафд. У эри хуьшде ноки, доре гушдгъо, егънигъо, Гюшгъо, эрэгъигъо гъеме пуч бисдо, гъеме коргъо вечаруьсд, сер гуьрд гъе э минжи хуне, э сер сифро, э сер бишбогъгъо, ленгери-гъо хуьшдере вешенде-фушенде, сине куфде, «гъей вой гъизар» сохде.

Раби эз хъэлегигериниге, небуге лап эз гъэдер зиёди хурдеиге, сер гуьрд хоригъо-жигегъоре гъемере эри верэхшире, муьрдали-билосумол сохде. Е дуь одоми гъе у сэгIэт уре эз гъул гуьрде ведеберуьт эз овил хуне. Хэлгъиш, оморогору, кимигъо э суьпле хэндеревоз, кимигъо э гъэгъевоз, кимигъо э мэхьтелиревоз сер гуьрдуьт дуь э песоеки эри вирихде ведерафде эз хунейму.

Эдете гуфдиренуьт, раби Шафад гъетте эз хунейму э хуней хуьшде вогоще, вегуьрдебу эз догъле гоморей хуьшдере, э сер келе, гъирмизине вемасире вини хуьшде веноре чешмекгъоре, сер гуьрд эри хунде, лово хосде садан-гъэлифо зенуь шуьл-кут соху гуфдире «абисси́нце» е небуге худо гъе усэгIэт гIэжел фуьрсуь гуфдире эри жун энупиениске.

Эз у шевероз имугъой дегъ сал вэхд гирошди. Эз турогъо ве нэгIлетигъой эн раби Шафад е муйлеш не офдори эз сер «абисси́нец», у гъейсэгIэт е жендеклуье, жуьргIэтлуье жогъиле одоми, э колхоз кор сохде, хубе жоборде колхозчини. Оммо лап чуклеи бирорлейме муьрд эз дес раби Шафад. ГIэил суьвруьже гуьрдебу. Овоме дедейму э жигей рафде духдире огол зере, рафдебу э ки раби у э туро денишуь, хъэйкел соху гуфдире эри нечогъ хуб биреи. Туро не хъэйкел раби кумеки несохд э нечогъ, косибе гIэил э е зэхъметевоз, э гIэтош дегесирере хуно муьрд.

И пушогъо ме рафдебируьм э ки бирорме. У десмере гуьрде, хош омор сохденге мере, ме кем мундебу хъэрой неведуьрдени: гъечи сэхд, гъувотлуь гъисди у.

— ГъейсэгIэт миофдоге келе рушгъой эн раби Шафад э и десгъойтуь, чуь хуб бу эри энупиениске? — пуьрсируьм ме эз у э хэндеревоз.

«Абисси́нец» юш сере гъуз гуьрде, хэндуьсд, песде э ме денишире гуфди:

— Гье э у руш энуре кеширеревоз сер юре эз герден ю медешендуым.

Песде сифет эн у гье у сэгIэт могъбул, чумгъою гIэрсире хуно бисдо. Ме гье усэгIэт дануьсдуым чуй омоге э дуьл эн, кире э ёр овурдге у. Дуьл меш буланмиш бисдо. Меш дие эз буланмиши дуьлме гоф сохде недануьсдуым, оморум поисдуым э ки эн, гьэл гуьрдуым уре эз душгъою.

ШУЬВЕР ЭН ДУЬ ХЬОВУ

Э жун ишму, эз и дуьимуьн зере, Аснате хосде эйло, ме чум вокурде гешде нисе дануьсденуым не э хунейме, не э и дигь. Чорейме буге сермере мегируым мивируьхуым, оворе мибошум э гьержой бисдо. Гиногоькор бирем дуь зен хосдем. Хосдем-хосдем дие. Дуьимуьн зене ме эри кеф ме не хосдем, межбур бирем хосдем. Ме беге гьирмизине бигIоре хурузум, енебуге гIуьре гьизмише султануым эз е зен эри рази небире.

Чуьтам дуьимуьн зен ниесдуым хосде ме, егиле ишму гуит, зен ме, и сивпенж сал эдее э уревоз, гIэйбиш бу гуьфдире, зенишувьери сохденуым, оммо е гIэйилле зиедте незенди эри ме. Уш ки — духдер.

Гьелбет, духдериш — гIэйили, жун жигермени. Оммо чуьш гуьфдириге духдере берде э кукевоз той сохде нибу. Ме муьрденге эз ме биё нум муну. Кук — ёревурд эн бебеи. Дуь бэхшиш дуьл ме песо гьисдигъо эз у товней — ме муьрденге эриме ки «гъэдуьш» мизенуь, нуьмаз михунуь? Духдере ерсаед гуьрде нисе гьишде, егIни у бегъеме одоми нисди. Жугьургъойму себэхьмунде нумаз э хундеки гуьфдиренуьт: «Шуькуьр э нум туь худо, туь мере зен хьэсуьл неовурдей». Зен э дин туроревоз, егIни, э гIэбоков — мэгIреке недери. Меш эриме норем: бигьил кемер бонгъуз бугу, е чум кур, е луьнг шефд бугу, гьэрез кук бугу. Э худо гIэйни, мере кук гереки мере дору гуьфдире нэгI. Е бебе дегь куке мидору, дегь кук е бёбере нидору.

Э пой-дес гIэруьс нен кук хуьшдере вегишдеш чоресуьзе коргъои. Не гьейсэгIэт келе мерд бире унгъэде терсиш нисди, пенсияйтуьре эз колхоз, эз хуькуьмет веги нуьш — ху эритуь.

Оммо одоми сенгъ нисди гьемише эри мунде, «гIов немируьм» екиш нэхурди. Ме муьрденге мере э «генгидим дешендегор кес нибу, чуьнки эри нешумойме «гъэдуьш» зерегор кес нисди. Эхи офирогориш, — худо гIовуне э ме мегиру куьгъне бишэгIре судье — рушуьвехуре хунои: гьерки дес юре руьгъэни сохд, гье у одомире хосде. Эн худош гьечу. Ки нуьмаз хундге, содогъо доге, эз у одоми уре хуш оmore. Кук мибисдоге мере эри ношумойме содогъош мидо, нимазиш михунд.

Гье эз хотур эн и кор рафдем шинох бирем э е жогъиле бие зеневоз, Аснат гуьфдиренигъоревоз. Гьисди и Аснате е бегъеме рачи нисди: лэгIэй ю келеи эн шулбуде хуно, чумгъою хьири, еки

э асму денишире, еки э хори, сифет ю гъечи сиегъ гъисди, гуйге гъурум эн тове веуърди э гъутинегъой эн у зери.

Рачире екиш э гъиче нисе веноре. Ме имугъой келе мердуым. Жогбилле нисдуым, раче духдер — гІэруьсе диренге эри билбул бире. Аснат рач нисдигеш, эз жендек е женевер, гІэзроиле хунои. Мугум, э жун ишму, эзини зен э гІуьмуьр хуьшде кеми е бисд пенж гІэил мизендуь гъич э хэперюш ниёв, гъич нигую, ежигейме дорд доре гуфдире. Зенме дануьсд, ме эдее Аснате хосденуьм гуфдире, су гуьрд дегеси. «Эйчуь хосде туь Аснате, келе мерди, руш туь сипини, вэхд эни коргъои эритуь, эз гІуьлом гІэйб ниё-оморе туьре, не э Советски власть ужире закониш нисди, е мерде ихдиёр дуь зен эри веуърде, беле-филон, гъей-гъуй...»

Меш мугум: «Закон нисди — ме законсуьз мегируьм. Дие раби эйчуьни э гІуьлом. Имуре е пара рабигъо гъисди, э жун бебей-ме нен туь, пул дориге мере э Аснатовоз нэгІо, хэре э гъэтуьревоз мэгъриш мисоху, уьсделуьги, эри энугъо енге мибу, угъоре «гелин гиевиш» мисоху.

Огол зеруьм рабире э хуней эн Аснат, е пенжогъ монет шишируьм э дес ю, хуб гъуногълугъи сохдум уре, рабиш е гофе дуь гоф несохде, кор ме не Аснате бурри кутэхъ сохд. Кетуьборе эз раби веуърде шишируьм э куьф эн шоволме.

Аснат э у гъирогъигей эн дигъ зигъисде, э гъирогъ эн лугъонде дохъори. Эз е тараф гъечи бирей хуби, эз е тарафиге — усол. Хуби эни кор уни, э чум эн келеи зенме гъэршу нибу, небуге угъоре гъемме руз э еки екикуьшигъо, биёбуригъо мибисдо. Коргъой гуьгъоре хуно, «гуьз гуьрмесе гевил буланмез». Оммо усолни, дури. Ме э ки Аснат э рафдеки э чум кес невохурум гуфдире, е сер шев — нимешев рафденуьм э жи эню. Оммо гъечи бирекиш, гъэрэз гъерки бисдо шэхъитуре хуно оморени расд оморэ э рэхъ ме.

Ини эз и е орине пушо е сер нимешев бу, ме вэхуьшде э лой Аснат рафдуьмгъо. Лап гъечи дир поисдуьм, чуьнки, менгие шев бу, мугум менг ебо дарав, эз пушой чум ибуд бу, мере э торики кес невинуь. Эри, хуьшдере э боругъо-чапаргъой хъэьтгъой кес ведеро, асда-асда эдее рафденуьм. Э кучегъой дигъ е доне ношумо веди нисди. Гъеме эз зуревоз, коргъой гуьгъоре хуно, худо доре чишуре хурдет, хисирет. Эз е доне пенжере — е товуш веди нисди. Бирден садан эз зир хори ведироморере хуно, омо э пушой ме ведиромо келе зен СэгІэдот — Дуьмбег.

— Хэйр гердо, шев-нимевеш э же рафде туь эйло?, — поюнде мере, эдее пуьрсире эз ме.

СэгІэдот — Дуьмбег келе хэбербер, фитнеи. Дануьсденио, но-лоигъ, эже рафденуьмге, оммо эдее пуьрсире эй хъэз, мереш эз рэхъме гуьрде гъишде. Песде гъечи, э е келе сесевоз, хъэроевоз эдее пуьрсире, кафтар куксег, гуйге ме эз и кеми-кеми се верс дурумге, енебуге гушгъойме кариге. У э гІэмелевоз гъечи желе-келе эдее пуьрсире, хэлгъ шинову, дануь гуфдире, ме эдее шев-нимешев э ки Аснат рафденуьм гуфдире.

Мере воисдембу гуом эз у: «Э туь чуй гІэжел мунди, кафтар. э гьержой ме рафденуьм, оворе бош ведаре эзинжо эз серме», оммо негуфдурум. Мугум лэгІэй эни сеге э серме невокунум, эз ме дес кенуь бурав гуфдире, мугум э вогынеки.— Валлагь, холей СэгІэдот, ИшмогІил бригадир нечогы бири, э хьэлов дегешди, эдее э у эри сер кешире рафденуьм, чуйш бисдоге шинохи, дигыи-жэгІметини.

— Бура-бура,— хоши-хоши, мугу эз ме СэгІэдот — Дуьмбег, — меш гьейсегІэт эдее эзунжо оморенуьм. ИшмогІил нуьшди э гьуногы хуьшдеревоз, э е лезгиревоз эдее эрэгыи хурде, лэхьэм сохде, мэгІнигыо хунде. Е пуьтуьркере хурдет верасдет, э дуьи-муьн сер доурет...

Килэхь хуьрсенги эз же восденум биёрум ме эриме, мере и хэлоигь шев э ки Аснат э рафдеки невинуь. Чум гиросдогоре э энгуьлевоз нибесди, зугьунюре — э мерезевоз. Коргьой гуьгьоре хуно э деве венуьшде, э гьэд геле пэхьни нибоши. Э е чуйкле дигь, мере вою гуфдире, ижире коре эз хэлгы пэхьни сохде бире?

Гьеле догы уьсде дэгьме, эз ме и е сали Аснате ходем, и дуь зенме гиже бирет хьэлово бире э и ализе рушгьойме. Дерхэребин гьуьзигь, ишмуре э и рушме чуй гІэжел дери эхи? Жогьиле зе хьэрекет сохдени гьеме сипре муйгьоре эз рушгьойме эри ведешенде, эн меки, нимей рушме — сипини. Гьэдошмуре вегиром, эн пенжогьхьофд сала мерд рушгьою сипи нибу. Пире зенме гириге хьэрекет сохдени сие муйгьоре эри ведешенде эз рушме.

Жогьиле зен гене гуом гьо, уре хьэз ниеоморе рушгьойме сипини гуфдире, ме лап келе мерд веди биренуьм. Уре воисдени, сипре муйгьоре ведешенуь эз рушгьойме, ме жогьилте веди бошум. Оммо и суьфдеи зенме эйчуь хьэлово бириге э рушме, сер ме нисе ведерафде. Э гуфдирей энуревоз, э рушгьой ме рушг офдори, э ижире рушевоз э пушой дигь-жэгІмет ведерафде гІэй-би. Э балам, рушг чуйтам офдоре э и рушме, ме дедей э офдуме севоре гІэйл хуьшде дениширенигьоре хуно денишире — гьуллугь сохденум и рушмере? Гьисди рушме э у жире гьуллугь сохдеи верзиреш верзирембу. Мэ э ишму гуом, эз руш ме рачте, келете, шэлгьэмте руш э и дигь е доне мерд — мулере невебу. Ме сер ёбо э мейду, хэлгы кура биренигьо жиге ведироморе, неки жогьилгьо, мердгьош э пой взхуьшде, мере жиге доре, хуьрмет гуьрдембириут. Гьеме — эз хотур эн рушме. Имугьой рушме э ниеиш немунди. Дуьм эн лэгьэре гІэсб — ёбуре хуно дуллини. Векендет талан, туьр-туьр сохдет рушмере и нолоигьэ зенгьойме.

Эдее гуфдиренуьм эз и суьфдеи зенме.

— Хуб-о, гье гуом, рушг офдори э рушгьойме, ёгын гье э и сие муйгьо эйчуь офдори?

Эдее гуфдире.

— Сие муйгьо мундеки, угьо э сипре муйгьо темэхь ние сохде.

Ки дануьсде гофгьо-коргьой эни зенгьоре, делинегьоют дие. Бие туь э вихьтей зугьун энигьо ведиро, э сер гоф энигьо гоф расун.

И жогъиле зениш мере эслогъ эз хьол венгесди, пушоте гене и сипре муйгьоре у хьитиетле, асдалей семе ведешендембу, мере унгъеде дорд недуй гуфдире, гьейсэгIэт у гьечи кеширени, э жун ишму, гуйге пуст муьрде керге эдее кеширеге, е нимей жунме ведарафде. Ди шохьонгум ме е гъэрише хов дирем. (Э жун ишму эз и жире коргьо, дуьлесдигьо, одоми неки гъэрише ховгьо, жингириш мибу). Эри, э хов диренуьм, рушгьойме эз пушотеинеш дурази, гьолинди. Оммо е нимей рушме сип-сипини, верфе хуно, е нимейге — сип-сиегь. Жогъиле зен ме Аснат сэхд э дуь десиревоз гуьрди эз сипре лой эн рушме эдее э зарбовоз кешире ведешенде, пире зенме гуьрди эз сие лой рушме, уш те э ю хъэркет деригьо эдее кешире. Эз и кеширей энигьо томом жунме эдее ведарафде, эз терс не эз зэхьмет мере Глов-эрэгъиш шишири. Эдее хъэрой сохденуьм, бебе — дедей энугьоре вешмерде — ведоренуьм, эжи, эки мугуи, сег бирет э рушме хьэлово бире.

Эз сэгIер жунме, эз гъэд хов ноле зере, хэбер бисдорум. Миденуьшуьм мивинуьм эз расдиш Аснат нуьшди э бонлейме эдее рушмере кешире, гье и туьтем эдее шиновусденуьм, киниге эдее асда-асда пенжерей хунере куфдени. Шевиш нимеи. Ме гье у сэгIэт э сер офодрум бине-гIигъэр эн коре. Ошне омори э ки Аснат ме хисиренки, эри дануьсде, синемеш сохде, ме сэхд хисиремге, небуге нэгI, Аснат эз рушгьойме сер гуьрди эри кешире. Эгенер, егIни, ме хэбер нибисдорумге, коргьой гуьгьоре хуно, — хуне хэвлет, боже хэвлет.

Негьогъ нисе гуфдире э метелегьо: «Пире мерд зен хосденге — кеф эн жогъилгьой». Эн меш гьечу. Э гъэвл эн и кор офдоре мунде, хуьрш зе вешенд э мазалейме. Эбрэгъ гезирере хуно, вэхуьшдуьм эз хьэлов, э е зарбевоз е сэхде муьшд зеруьм эз синей эн хъэьсуьзе зенме, гьечу э зиршейни-зиршоволиревоз э пой вэхуьшде, гъужогъ зеруьм парталгьоймере, ведироморум эз ки Аснат.

Э рэхь е гъушу сег омо э ме хьэлово бисдо, те э хуне оморе расире угьо эз ме дес невенкендуьт.

Сибэхьмунде, имбуруз, вэхуьшде виниренуьм, «аллагьверсуьн», э куьф шовол ме кетубойме нен Аснат не дери. Ме мадан ме шову сеггьоре э шоволевоз, э жигей тухмох, эз хуьшде э пиш сохдеки, кетубо эз куьфме офдоребебей. Гьисди дие у жегьендеме кетубо мере герекиш нисди эз Аснат э ме хогьинмихэнет ведироморе эйло, оммо мере, гьелбет, нисе воисдембу у э дес кес офдону гуфдире. Кетуборе те и вэхди ме э хуьшдеревоз гьрдундембируьм эз терс эн келеи зенме, мугум мофдону э дес эну, эз гъэгьр миденуь мисухуну.

Те ме сертен мере вокурде ведарафде эз хуне, кетуборе офдет, вегуьрдет. Офдореш э дес ки офдори кетубо — эн СэгIэдот — Дуьмбег, те пишней у кетуборе э дес гуьрде гешди э дигь, э гьеме бурмунди, э песойме ченд жире-жире гофгьо гуфдири. Песде коми мердимазар-гъурумсогьиге кетуборе вонори э гозит «Крокотил», э кетубо кешири шекул — сирот мере. Э зофруй сирот

нуувуьсди: «Меджнун — келе рушгьо» ве жуър-бежуьре нолои-гъэ гофгьо. И гозите вонорет э пушой мейду, э хэлгъ куре би-ренигьо жиге, э гъемей гУьлом нум мере биёбур сохдет. Имугьой мере эри чум вокурде ведарафде э гъэд дигъ жэгIмет минкин нисди.

Гуфдирени: «Э сер ленге кечи дохьориш офдорени». Себэхь эз шегьер духдермеш э шуьвер хуьшдеревоз эдее оморе. Иму-гьой чуй сохумге, нисе дануьсденуьм. Белки хуьшдере э нечогъи венуьм, у вэхди и думбурегьо-гъурумсогъгьоре э ме езугъ оморе, у гозите эз пушой чум вегуьрде ибуд — рошогIим сохдут. Эз рас-диш чуйиге кефме нисди. Эл-ле, ини гъэбуьргъэйме сула сох-дере хуно бисдо, песой кемермеш. Ох! Ой зен, хьэлогогьой мере дешее-е!..

МЕСЛЭХЪЭТ НЕ ГЫНГЪЭР

Келе мерд ГIэзиз ведиромо эз хуней хуьшде, поисд э минжи эн хьэёт, е ченд бо чуме-чару сохд, дениши э иловле. Гьово шохьонгум бу. Чуьшме эз зуревоз дарафдебу, эдембу торик бире. Э иловлей эн дигъ гъуьндуьре боругьоре хуно поисдебируьтгьо догъгьо эз торики дие веди небируьт. Э гьово суьфделе асдара-гьово ведироморебируьт, э хунегьо тозеле товуш дегесунде омо-ребу.

«Вэхд бири, дие бурам» — гуфди э дуьл хуьшде келе мерд ГIэзиз. У суьфделе пой норебу эри рафде, эз говду, бесдуй муь-си э дес дери, ведиромо зен энэ э пушой рэхь энэ. Бесду шир пур бу. Зен ГIэзиз е дуразе лэгъэре зен бу. Е-дуь минут угьо э еки гоф несохде поисдуьт э раче-берачей эн еки: ГIэзиз — сарле, чуьккеле, лэгъэрле, зеню — гъуьндуьр, гоз-гозе хуно.

«Дори дие мереш худо ижире зен,— э хуьшде хэндуйсде э дуьл хуьшде гуфди ГIэзиз, э руьхшендиревоз денишире э буй-балай эн зен хуьшде, сипре, гъэйчи зере рушгьо-бигъгьой хуьш-дере тимор сохде-сохде.— Чуьтам хосдемге ме н зене гье у вэх-дигьо — эгъуьл ме нисе бура».

ГIэзиз ченгъэде дуьлшоре, зарафатчие одоми бугеш, уре гъэгър оморембу зен эн у гьечи э пушой эн у поисдембуге, эз гъуьндири балай хуьшде дениширембуге э сари эн у. И коре у эри хуьшде хуьрди дануьсдембу.

Суьфде сер гофе вэхизунд зен ГIэзиз.

— Э мерд, туь гене э же рафде руз шохьонгум? — пуьрси зен.

— Э гьержой мере воисд эдее рафденуьм, э туь чуйни? — хуььжет поисдере хуно, гуфди ГIэзиз.

Песде у сере тик гуьрде, э е уьткемиревоз зе гирошд эз пушой эн зен хуьшде.

Келе зен э хуьшде домунде поисд э минжи эн хьэёт, песде келе-келе гуфди э песой шуьвер хуьшде:

— Имугьой диртегьо гIэлгьо эз кор бие биёвт, гьингъэриш

э сер эн кинле вери, дуьшири, поисде е кем сир кифде, песде гьеме э еки чи михурдим дие!..

ГӀээиз пой вечи, гофгьой зене гьич э гуш хуьшдеш не доно, гуйге зен гьич э уревозиш нисдиге, песде э ёр ю гоф офдорере хуно, поисд, чаруьсд руе хуней хуьшде, хьэрой дешенд келе-келе.

— Ой зен, э жун бебейтуь, э метелегьо гуфдиренуьтгеш: эз меслэхьэт гьингьэр хуби, оммо, эрме эз гьингьэртуь ширине меслэхьэт хуби. Ме эдее эри меслэхьэте гуш веноре рафде, туь месуьз гьерчуьтар гири э рэхь бура.

Гуфдиремунде и гофе, ГӀээиз деш зури-зури пой вечи. У э дуьл хуьшде зенеш вешмерд, еГни э и хэре гофгьо, лэгьлэгьигьой хуьшдеревоз уре е кем гуьрд поисд гуфдире. У терсирембу дир мibu гуфдире. У гьейсэгӀэт эдембу э клуб рафде. Эз себэхь-мундеревоз радиоузел се гиле хэбер доребу, Ки э дигь лектор омориде гуфдире, лекция эри хунде: «Чуьтам зуьндеи не инсон э гӀуьлом гӀэмел оморейтге».

И дуь сал бу ГӀээиз эз колхоз э пенсия рафдебу. Корсуьз у э хуне гьэрол нисе гуьрдембу. Гьемешев оморембу э клуб, гуш веноренбу инжо эри хэлгь хунденбируьтгьо лекциягоре, докладгоре, томоше мисохд кинофильмагоре. Оммо имбурузине лекция эри ки э диндогӀот бовор сохдениге, эри энугьо бу.

«Гуфдиренуьт, и имбуруз оморигьо лектор лап жогьиле гӀэили, — эдембу фикир сохде эри хуьшде ГӀээиз, — гьисдигьисд дие. Негьогь гуфдире беге э метелегьо: «Эгьуьл ёшде ул-мез — бошде улер». Кимигьоре мивини руш сипи сохдет, оммо э муьвэхь ишу э жигей эгьуьл суьмер дери, коргьой гуьгьоре хуно, эз руш дурази эз эгьуьл кутэхь, нун хурдени — гӀуьмуьр дураз сохде. Оммо э кимигьойге мидениши: жовони-гӀэили, оммо худо мобура, зиренги, данандеи. Негьогь нисе гуфдире ки, «Биренигьо вече эз гьэд кое жив зере».

Гьечи эри хуьшде фикир сохде, ГӀээиз недануьсд, кей омо расиге э лэгӀэй дер эн клуб.

Э гьэриш клуб хэлгь пур бу, гьеме келе мердгьо, келе зенгьо, килэхьэ ве сефгие сергьо. Э сер' трибуне поисдебу е назуке жогьиле назушменде гӀэил, чуькле бигьлегьо вери. Э клуб э сер скамейкагьо дие жиге небу. Расди э пушой скамейка, э ён трибуна е-дуь хэвлете жиге мундебу.

ГӀээиз э буз-пой, асда-асда омо нуьшд э сер эн у скамейка.

— Те ебо эришму ихдилот сохде, чуьтам зуьндеи не инсон э гӀуьлом яратмиш бириге, — гуфди жовоне лектор, — мере воисдени гуьм эришму хуьшдени эн зуьндеи чуьниге.

ГӀээиз деш хуб нуьшд э жигей хуьшде, вено кеф десе эён гуш хуьшде, эри хуб гуш дошде.

— Зуьндеи гьисди ассимиляция ве диссимиляция эн зуьнде чигьо..., — гуфди жогьиле кук.

«Чуь хунде и геде?» — мэхьтел бире, думит сохд эри хуьшде ГӀээиз.

Келе мерд деш хуб гуш вено эри шиновусде, оммо е доне гоф

эн лекторе у невераси. Песде гъэгъри-гъэзоб, лектор е фурмуш сохдиге эри ки хундеге у лекцияре, енебуге хундеи не «хьохмой» хуьшдере эри бирмундеиге э и соводсуьзе келе мердгьо эдембу туькуьлмиш сохде эз жуьр-бежуьре философски гофгьо, гуьрде нумгьой эн ченд жире келе философгьоре, эн Платоне, Аристотеле, Демокрите, Гегела, Дарвина...

«Э балам ижире бидэгГэтиэ нумгьош гьисди э руй г'уьлом? — кини и одомигьо, нум эн комигьореки гуьрдени и кук, — делинегьои небуге наринегьои, муьрдегьои, небуге зуьндегьои, уругьои, мисирмугьои енебуге жугьургьои? — э мэхьтелиревоз эдембу пуьруьш сохде эри хуьшде Г'эзиз.— Белки э пушони эн и кук, лекция хунденигьо, г'этош вери, унегуьре гьерчуь бисдо эдее пертево доре рафде эз лэг'ей хуьшде, расд-дургу? Э одоми г'этош вебиренге у неки гъэлетие гоф, э хуьшде недерие коргьо сохде. Ини у, Г'эзиз, е вэг'до сэхд суьтелжен бире э кун хьэлов офдоребу. Э у сэхд г'этош вебу. У нечоь гьисди, э вор хундеки оморебу гъэрие зен эн у уре э гужевоз эри эз бодие герме шир доре. Ингъэде э Г'эзиз г'этош вебу, у гьечуь дануьсдебу, и э сер бонилей ю гъуз биригьо одоми зен ю нисди, г'эзроили, эз ки худо омори жун юре эри берде. Г'эзиз дир несохде, эз жун хуьшде хьэлезигер бире, гье бирден э зиршейни-зиршеволиревоз вэ-хуьшдебу эз хьэлов, эз гьичей эн дивор фирегье хэнжел хуьшдере вегуьрде, шишире рафдебу э хуьуршевоз э сер зен хуьшде, уре эри куьшде. Хубчи э сес хьэрой эн зен энугуьншигьо кура бире, хэнжеле эз дес эн у вездоре, э гужевоз Г'эзизе кешире э хуне дебердебу, э хьэлов дегердундебу. Г'эзиз э и думитгьо дерики, бирден е келе сес, пих зере шиновусд у э песой сер хуьшде. Г'эзиз чаруьсд песово, мивини, усдо-демуьрчи дигь хисири сэхд, сере э сине, келе, дуре гуьрде десгьой хуьшдере э сер шугъэм веноре. У э пих зереки синей эн у тулугъэ хуно эденбу верафде фураморе. У келе мердгьойгеш нуьшдебируьт ховолуьре хуно.

Г'эзиз чаруьсд э лой эн лектор, пурси:

— Г'эмел миьв!

— Нэг'л! — бирден э жигей эн лектор эз гъэд хов хьэрой дешенд усдо,— ме гьеле хэртуьре нэг'л незерем.

Усдо э сер офдоки, ю э усдохоней хуьшде нэг'л, э клуби гуфдире, бирден серсоне хуно хуьшдере вешенде, г'эйбе-г'эйб чумечару сохде, дениши э иловле. Гьеме хэлгъ сер гуьрд эри хэндуьсде, зарифот, мэхсерегьо сохде. Эхир хэнде, мэхсере сокит бисдоки, лектор пуьрси эз Г'эзиз.

— Чуь гуфдире воисде ишмуре?

— Эн суьфде согьитуь,— руьхшенд кимси жугьоб до Г'эзиз, сипре руш хуьшдере хорусде, — Туь бэхшлемиш сох балайме, ме гофтуьре эри зерей. Дануьсдени чуьиге, жерге хое сохде воисдге, туь уре э тапинжеревозиш терс дориге, гъэрез у хоей хуьшдере несохде нигьилуь. Эн меш гьечу. Э дуьл ме е гоф омоге, ме худош омоге, гъэрез у гоф мере биь гуьом: ужире хосиет дери мере.

— Эй, леле, гофтуьре кутэхъ негуи, чуй гуфдире воисдениге туьре,— гуфди э гъэгревоз эз сер трибуна жогыле кук.

Келе мерд хуьшдере э нешиновусде веноре, сер гуьрд гене гофгьой хуьшдере.

— Гуш вени, балай ме, э иму гуфдирени: «ГӀэсбе эз гьируыш ю дануьсде бире, одомире эз гоф ю», оммо ме эз гофгьой туь эдее диренуьм, туь сер-кор гӀуьломе нисе дануьсде. Э гуфдирейтуьре-воз веде бирени, ки зиндеи «ассалами-вессалам», егӀни хьэпуьр-чуьпуьр. И туь гуфдиренигьо гоф дуз нисди, балайме.

— Ме гьечу негуьфдирем,— гӀоси бире, гуфди лектор.

— Гьечу гуфдирей, гьечу гуфдирей,— эз нуьшде жигегьошу э е лэгӀэ жуьгоб дорут келе мердгьо.

— Дирири? — суьпле хэнде сохде, гуфди ГӀэзиз э жогыле кук денишире, — зиндеи амбар темэхьлуье чини, эз гьемей чигьой гӀуьлом ширини. Негьогь нисе гуфдире э метелегьой эн догьистонигьо «Зиндеи шура гӀове хунои, ченгъэде хурди, одомире тешне бире». Ижире чини зиндеи. Ме, балай ме, э куьнди эдее хьэшдод сале биренуьм, э и гӀуьмуьрме хубигьош амбар дирем, усолигьош, пир бирем, эз гьувот офдорем, оммо гене чумме эз гӀуьлом сирои нисди, мере воисдени е хьэшдод салигеш зигьуьм. Чуьтам мере зигьисде невою: гьейсегӀэт зиндегуниму е жирейгеи, хуби, ворлуни. Э же мивини туь гьейсегӀэт гӀэилгьой эн догьлуьгьоре шугьэм бирэхьне, кун бирэхьне гердав э гьэрибе жигегьо, лезет шекер энжэгь э гӀэруьсигьо винуь, тозе тирохгьоре энжегь эри мигӀиди вокунуь? Оммо гьечи ме гуфдирере хуно бу пушоте, те Советски власть бире. Хуб бу туь эриму мугуфдириге, меслэхьэт минориге, чуьтам иму и зиндегунимуре деш ворлуь, деш шор сохимге, одоми амбар ве жунсогь зигьуьге. И пушогьо е духдир эриму е лекция хундебу э товун эн зарали эрегьи-шороб, иллотьки эри жогыле одомигьо. У амбар дуз гуфдире: Жогыле одоми шороб нэхурдекиш пиени, шороб-эрэгьи хурдге, у эз эгьуьл чешмиш бирени рафде, дие у вэхд эри энугӀовиш екини гӀэтошиш...

— Весси, леле,— э гъэгревоз гуфди эз ГӀэзиз лектор, пешму бире уре эри гоф дореи.— нуьшит э жигешму, ме гьеле лекцией мере хунде неверасдем, э ме мешет мебошит.

ГӀэзизе воисдембу гене е-дуь хубе гофгьо-несигӀэтгьо дуь и жовоне эз у эгьуьлменде несигӀэтгьой хуьшде, оммо лектор гоф юре буррики, у гъэгьри бисдо, нуьшд э жигей хуьшде. «Чуьш гуфдиге и лектор ме дие эз лэгӀэйме е гофлеш ниведировнум» — гуфди у э дуьл хуьшде. Оммо пире ГӀэзиз гене диromo э хуьжет э лекторевоз.

Хуьжет вэхуьшд эз товней эн и кор. Лектор е-дуь гоф гуфди эз товней эн «эволюционны учениеи эн Дарвин» песде мугу:

— Одомире худо неофири, одомигьо эз Одом не Хьово небирет чуьтам э туро нуьвуьсде омориге, одоми эз мейму гӀэсуьл омори.

И гофе Гэзиз не у келемердгьойге шиновусденге, амбар мэхьтел, Глоси бисдорут. Гэзиз эз жигей хуьшде вэхуьшде, мугу эз лектор.

— Ме эз и пенжоғ сал пушо эри хэзеин ме кор сохденге, у мере мейму хундебу. Эри энү гоф ме зере е чум энуре ведешендебируым. Песде мере е сал э пулсиего, силисгьо жеширебируйт.

Гэзиз э гоф сохдеки эз жигей хуьшде вэхуьшд, э ки усдодемуьрчи нуьшдебуго е келе пире лэгъере зен, донду неверие лэглей хуьшдере вокурде у назуке герден хуьшдере дураз сохде, мугу э гьэгъеревоз эз лектор.

— Мейму туьш гьисди, бебешмуш, гьэлифо. Гьилогъэ хуно эде гьэр-гьэр гьерчуй э лэглей ю омо, э хуьрмет куьгьне муьрдегьойму дегмиш бире.

Гуфдире и гофгьоре, гьэрие зен э зир зугьун хуьшде фугьунде-фугьунде ведерафд эз клуб.

Лекция верасденге Гэзиз зури-зури омо э хуне, э ки зен хуьшде. Кукгьо, гьэруьсгьо, духдергьой энү чи хурде хисиребируйт. Зен эн у, чум э рэхь Гэзиз бире, э сабуьревоз нуьшде поисдебу. Гэзиз дениши э сифет зен хуьшде э муьгьревуниревоз, хэндуьсд, мугу э дуьл хуьшде: «Чуьш гуфдириге, эз зен хуьшде одомире э гьуьлом куьндте, эри одоми жун сухундегор нисди».

— Валлагь, зен, — мугу у эз гьэри хуьшде. — нэгьогь неденишируым ме и дес э гофтуь. — Эз у иму гьейсэг! Эт шиновусдеймгьо меслэхьэт, лекция, гьингьэртуь гьозор пой хуби. Веги биёр ёбо гьингьэре э сир-суьркеревоз. Бисмиллагь...

КУК

Руз эн весал бу, гьово эдембу шохьонгум бире. Чуьшме пушой дерафде бу. Ме эденбируым эз гьэд эн е мерж-чул гирошде Гье эз гьэд эни мерж чупон эдембу гусбендгьой хуьшдере гьей сохде э лой етэгь. Етэгьниш лап куьнд бу, иловлей энү гьеме шох, зерде гьэмиш жешире оморебу. Серине кулок шохьонгуми эдембу гиевгьо не кулелугьгьоре жумунде.

Бирден эз киме е гусбэнд, шуьгьэм ю лап вемасире, хуьшдере лой доре-доре эдембу видовусде мэг! зере-зере. Гусбэнд, нэхэ-береки, гуниле расирере хуно, офдо э хори дураз бисдо. Е ченд гиле у хьэрекет сохд эри вэхуьшде, оммо недануьсд. У сере эз хори вегуьрдемунде эри вэхуьшде, дуборе сер энү шуьле хуно офдорембу рафде. Пойгьой энуреш гуйге гьилинжевор гуьрдебу. Гье и туьтмен видов-видов омо чупон э ки гусбэнд. У чомох хуьшдере эз дес шенде, гье у сэг!эт гьуз бисдо э сер энү.

Чупон ю е огьиле лэгъэре мерд бу, сифет ю сип сиегь, рушгьою сипи. Э сер энү е келе килэхь эн гусбенди вебу.

Гьетте гусбэнд зенде, чупон вегуьрд верелере э дес, гьишд буй жешире дедей хуьшдере.

— Имугьойле дие э дедейгуьревоз шинох бирей, весси, бие шириш ху, — гуфди у э зарифатевоз.

Чупон буз эн сипре верелере вено э пушд дедешу. У э ме денишире лове э хэнде веберд, гуфди э гусбенд не вере бир-мунде.

— И дегьимуьн гусбенди имбуруз э гелейме зендигьо.

Гье и вэхди омо ведиромо е чупониге, е раче денуьшдее жово-не кук. Эгенер э дес энучомох, э душ энучо тогьор нивебисдоге, ме гьич думит нисохдум, ки и кук чупони гуфдире. Сер-тен энучо лап геймиш бу. Э пойгьой энучо вебу тозе чекмегьой хром, э теню тозе шеи — гимнастерка ве фирегье шовол галифе эз ковре габардин, э серю сипре килэхь бухоре. Ме амбар мэхьтел мундум и кук келе мерде «бебе» огол зеки. Кук не ки э бебешу, эслогь э одоми эн догьистани, кавкази ухшеш нисе зерембу. У бу блондин, чум-гьою кову, винию кутэхь, сифет ю сипи. Уре холис чигьрет эн одоми урусичи вебу.

— Э бе, инжо кулоки — хиники, — гуфди у эз келе мерд. — Э вереле хиники мирасуь, суьтелжен мибу, вегируьм беруьм уре э етэгь.

Келе мерд рази бире, сере жумунд.

Кук чомох хуьшдере до э бебешу, тогьоре э душ хуьшде дуз сохд, гьуз бисдо э сер гусбенд нен вереле. У лове э хэнде веберд-ки, дес хуьшдере э чуне зере, ме гье у сэгьэт эриме шек сохдум: ме эжеиге дирем и куке.

Жогьиле чупон вегуьрд бала гусбендлере э гьужогь хуьшде, соворе гьэиллере хуно, рафд э лой эн етэгь. Гусбенд диренге балаюре эдее берде, э гужевоз, эз гьувот буррарехуно вэхуьшд, лой-лум хурде-хурде, мэгьI зере-зере видовусд э песой энучо.

Кук э рафдекиш ме денишируьм э лой энучо, амбар эриме думит сохдум, э же диремге ме уре. Ингьэде хьэрекет сохдум — э ёрме неомо. Ме э ёрме омурдум э гьэд эн чордегь сал ме э армия гьурлугь сохденки хуб ме дире — шинохе одомигьоре, ме э Сталинград, э Берлин, э Варшава, э Куйбышов ве э де шегьер-гьойге гьисдики.

Песде эхириш, ме эриме фикир сохдум ки, эз же шинохденуьм ме и куке, е чи и лап жовони, и 18—20 сала гьэил энжэгь бу, у э же ме эже? НэгьI, ме гьэлет бирем, — уре ме нисе шинохденуьм.

Те ме игьэре мунде, омо сер шев бисдо. Те возголиш е дегь километр мибисдо. Дие шев торик, рэхь дури гуфдире ме нераф-дуьм. Келе мерд гусбендгьоре э етэгь омурденге, оморум э уревоз нуьшди э гьэзме. Э кинлеш хуб е рач эденбу гьэтош сухде. Кук мерд веде небу.

Мугум эз чупон, кук туь эжи?

— Е хэйли вэгьIдо эз дедешу когьоз нисди, рафди э у етэгь-гейму. Почта — когьозгьо, газетгьо унжо оморе эриму. Гьэил амбар дуьлпесой кешире, рафди эри дануьсде, омориге когьоз эз дигь эз дедешу.

И гофгьоре э гуфдиреки лов мерд э шоре хэнде верафд, ведибуки у эз кук хуыште шори, желегеде сохдембу.

— Туь э ме бэхшлемиш сох,— мугум эз келе мерд,— кук туь эслогь э туь ухшеш нисе зере...

Чупон гьош-гьобогълуй бисдо, шек сохде одомире хуно хьитиет дениши э ме, песеде сере гъуз гуьрде, асда гуфди.

— Иса эн ме угее кук мени...

Е гъэдер вэхд, гьердуьеки гоф несохде поисдим, денишире э гъэтош, песеде евош-евош келе мерд сер гуьрд эри ихдилот сохде.

— Мере е доне ферзендиш нисди, гъуногъ,— гуфди у эз и юхсул бире одомигьоре хуно.— Гъэилгьо бирет имуре, оммо гьеме муьрдет. Э е сал зенмере е гъэил бирембу, е салиш никеши, гъэилле зерди зере муьрдембу рафде. Гьечи е дегь гъэил муьрди имуре. Ингъэде ме чорегьо-илложгьо сохдем у гъэиллегьо муьнут-ведаравт гуфдире. Ченд жире дермугьо эз ки ченд жире духдиргьо овордем эри энугьо, э ки жерэхьгьо-усдогьо, фолгьо-фендизонигьо бердем, эри мечит содогьогьо гуьрдем, оммо, гъуногъ, гьич эз и чорегьо эри гъэилгьой ме е чоре небисдо. Ме мугум, мимуьрим мирайм эз и гъуьлом зен не шуьвер, эз хуыште е гъэил негьиште. И кор эриме лап гурунд оморембу. Ме эришму гуом: эричуьи одомире зуьндеи гъэилсуьз? Дор бегьерсуьз, эрх гъовсуьз, сэхьро гьивсуьзе хунои гъэил небугьо одоми.

Худоре э иму ёзугь оморе, эз и дегь гъэил иму екиллеи семе мунд, уре Магома нум бу. Чум иму, жун иму э и гъэилле дебу, е зен не е шуьвер э сер энумуно сохде гешдембирим. Гъэилле оморе нечогь мибисдоки, жон гъуногъ, зэхьлегьойму рафдембу, гуйге эдее жун иму ведерафдеге. У вэхди и товуше гъуьлом эриму тэхъл — огьу оморембу.

Гъэил омо эз гъэзоргьо-секонигьо гирошд, келе бисдо ведиромо. У е гъуьндуьре, гъувотлуйе кук, фирегье душгьо бу. Э мете-легьо гуфдирени, гъуногъ, «е ки бугу — пуьрлуьже бугу». Гьисди эри гьер мерд гъэилию ширини, оммо и кук ме лап бешгъэ бу. Е вэхд э гелейму е гуьрг даданмиш биребу. Э песой энуму гуьрг уёгь поисде, у гуьрге гуьрде, э дуь дес хуьшдеревоз эз бугьоз тасуьнде эз дохьор пертово доребу.

Иму эри энуму е раче духдериш диребирим. Имуре имид бу, уре домор мисохим, гъэруьсе э хуне миьрим, невегьоре э гъужогь мегирим, омо э сер иму довгъо ведиромо, шоре ниетгьо-хэългьойму гьечу э жиге неоморе пуч бисдорут. Гье суьфдеи руз довгъо кукмере э салдати огол зеруьт. Ме эришму гуом, эриме амбар гурунд оморембу е теке балаймере, эз гъэд эни дегь гъэил мунде ведироморере э пушой гуниле нен гъэтош эри фирсоре. Оммо, чуь миесдуьм сохде ме? Эри эни гьемей гъуьлом оморигьо гезиро бу. Дуьшме шишире э хэнжел-ерэгъэвоз э хунейтуь дироморенге, дие одоми э у коргьо-хэългьо ние бире.

Гурун бугеш эриме, гъэилмере эри эз пушой чумме э довгъо фуьрсоре, гене мугум эз у:

— Магома, хэлефме, мере имиди туь э довгlo мерд — игид медирой.

— Туь, бебе, гыч фикир энү коре мекеш, эз ме олхогын бош, — гуфди эз ме гlэилме.

Ме пушотеинере хуно э чупони кор сохдембируым, оммо ниймей жунме, дуьлме э довгlo, э лой эн Магома бу. У эриму гьемйше когъоз минувуьсд, иму унгъэде дуьлпесои некешим гуфдире. Оммо эзу когъоз э вэхдию ниомоге иму зен-шуьвер пара бирембирим.

Е гиле эз военкомат эриму е когъоз омо. Эй гъуногъ, хуб бу э ме е хьофд гунле не хьофд хэнжел мирасиге, ме э у когъоз веригъо гофгъоре шиновусдеижон.

Эз у рузевоз гуйге и товуше гlуьлом эрме торик бисдо, э гъэд е сэгlэт ме эри е дегъсали пир бисдорум. Ме гене хуьшдере э дес вегуьрде, тоб доренбуьруым, эз дуьл сэгlэриш мухурдуьмге, оммо зенме эденбу пара бире муьрде. Сер ебо ме эз хов хэбер бире, мивинируым зенме нэхисири, нуьшди, дуь занире гъэл гуьрде, эдее лой-лум хурде. Э у денишире меш эдее пара биренуьм. Эдее гуфдиренуьм эз зенме:

— Эй, зе, туь жун бебейтуь, весси, хуьшдереш дердежер сохде, мереш мекуьш, дие коргъо эз коргъо гирошди. Чуь бие сохде биьв?

Э ки мугуи, э гуш нисе гуьрде. Э у денишире мере воисдени зар денуьм гируьсуьм, оммо мере эз обурме гlэйб оморе, чуьш бисдоге, мердуьм эхи.

Е гиле ме э кутонгъо гьисдикини, э сер весали, э вэхд довгlo, э 1943 сал, е се мегъ гирошде бэгъдо эз Магома э довгlo пуч биреи. Гелегъой эн гусбендогъой колхоз иму э кутонгъо бируьт, э куьндигъой Хасавюрт. Э гушме хэбер дерафд, ки эз Ленинград е эшелон етимгъо, глов-гlэиле овурдет гуфдире. И гофе шиновусдемунде, гелере тапшурмиш сохдуьм э хьэрмэхьме, рафдуьм э шегъер, дануьсдуьм э жеиге детдом — дуз унжо. У вэхди э детдом амбаре одомигъо оморембируьт эри хуьшде гlэйл эри вегуьрде, унегуьре э оморей ме инжо екиш мэхьтел небисдо. Заведуьши эн детдом е огъиле гъолине зен бу. Гlэйллегъо чи эн пишнейнешуре хурде, дегешдебируьт э чуькле, ранг зере кроватлегъошу. Гьемей энугъо сэхд хисиребуьруьт, фурмуш сохде э у дуьшме ведабуре шегъер Ленинград кеширетгъо сэгlэргъо-дуьлесдигъоре. Э ён е кровать оморим расиримки, мивинуьм е гlэйлле, гъечи е сала — е сал ниме, сипре муйлегъо, сере э сер болуш веноре, деслегъоре лов сохде, хисири. Ме э ён кровать энү поисде мунде, гlэйлле гье у сэгlэт чумлегъой хуьшдере вокурд, дениши э ме, ловлегъойю э хэнде верафд. И хэндей эни гlэйл мере гуйге бенд сохд поюнд э ки хуьшде, дуьлме верафд-фурамо, э ёр ме омо гlэйлигъой эн Магома. Уш гъечи, и гlэйллере хуно эз хов хэбер биренки, мидениши э иму, лове э хэнде вешенде. Жунме гье усэгlэт э гlэйлле домунд рафд. Эз битоби дуьл ме шуш-нефес гуьрдере хуно зури-зури гуфдируьм эз заведуьши:

— Зубошит и гІэиллере дит мере: вой кук, вой духдер. Эриме бешгъэ нисди.

Ме уре э пусдиме допучунде «нум худой, нум худой» овордум. Ини эз у рузевоз Иса бири гІэйил иму, кук иму. Туь дирейки уре исэГІэт чуйтаме жогъилиге у. Э меревоз э геле кор сохде, заочно э техникумиш хундени.

Келе мерд верасд ихдилот хуышдере, думутлуть дениши э ГІэтош. Песде вегуьрд е нимесухде вохорунд руй хокистер гуьрде ГІэтошгьоре. Ихдилот эн чупоне шиновусденге ме имугьой э сер офдорум, ки егъин дирем гуфдире Исаре нэгІ, э Иса лап ухшеш зеренигъо одомире. Мере воисдембу эз келе мерд пуьрсуьм: суьфде у Исаре эз детдом вегуьрденге, фамилей энучуьтам бу. Оммо непуьрсируьм, мугум белки чупон и коре эри хуыше э шек вераси.

— Иса эн туь гуйге урусиге? — пуьрсируьм ме эз чупон.

— Эри, уруси,— гуфди у,— фамилей энучуьтам е хэндеи бу — «Курицын». Э зугъун уруси «Курица» — керге гуфдиренуьт мугу.

И гофе шиновусде мунде муь тенме биз-биз бисдо. Имугьойле хуб э ёрме омо э же диремге ме у одомире, комики лап э Иса ухшеш зеренигъо. У бу э меревоз э вэхд довгІо, э ковалерийский полк э эскадрон гьурлугъ сохдембугъо кук Владимир Курицын. У эз гьеме амбарте э ёрме мундебу, чуйнки эз ме не эз у бэгъэй э эскадрон иму гьеме гъээзэгъго дебуйруьт. Владимир ленинградец бугеш, угъо уре чуйкориге э зарифатевоз «Тамбовски казак» гуфдирембируьт. Уш супле хэнде сохде, десе э чуне веноре, мугуфди эзугъо э зарифатевоз. «Дузи, бебегъошму гъээзэгъгоют, оммо ишму гІэйбине жигегъой эн гъээзэгъгоит».

Гьушунгъой Гитлера дербодогъун сохденге иму у вэхди э куьндигъой Берлин бирим. Руз эн Победа иму гьеме эз дуьли шори, кеф сохдебирим, согъ руз эдембирим хурде, зере, вежегъосде. Оммо у руз чуй кориге Курицын могъбуле хуно бу. Э гъэд женг, эн довгІо у е дилбоше, сегъмсуьзе одоми бу, оммо имбуруз... Уре эз ме гоф пэхъники небу. Оморум э ки Курицын, мугум:

— Владимир, э и руз, э и вэхд, гІуьломе шори вегуьрдигъо вэгІдо, туь гьечи могъбул эри чуй нуьшдей эхи? Оморе э мейду — мэгІрекей эн хьэрмэхъгъо кеф-шори несохи?

— Мере дуьл энучуьтам нисди гьейсэгІэт,— гуфди у эз ме,— и перигъо эриме нуьвуьсдет, ки зенме эз бомб муьрди гуфдире, гІэйилмере эз Ленинград бердет, э же бердетге екиш ние дануьсде.

...Эжеи бу гьейсэгІэт фронтвой дусдме? Гешде — сурогъ сохденими те гьейсэгІэтиш у кук хуышдере, небуге у эз у дес вегуьрди, имид хуышдере вегуьрди, егІни дие уре гьич ниофу гуфдире? Мере эжеиге э хуне сирот энучуьтам дери, э у сирот адрес эн Курицыниш вери. Нуьвуьсуьм бу эри энучуьтам, кук туь зуьндеи, э филонжигеи гуфдире. Оммо и дерде песде келе мерд не келе

зен хьэл сохде нидануьт, угьо дердежер мибошут мимуьруьт. Шори, имиди, келегеди энугьо гье у куки, Исаи.

Эз и жире думитгьо-хэёлгьо дуьлме. амбар тенги сохд, ме битоби сохде, ведерафдуьм эз гъэзме э буру. Шев торик-зул-мати бу. Э асму суглелегьой гІэтоше хуно эдембируьт дегеси-ре — сухде асарегьо. ГІэро-бир эз тараф етэгъ оморембу ховолуье сесгьой эн бала гусбендлегьо. Э торики шев оморе э пушой чумгьойме поисдембу чигьрет эн могъбуле хьэрмэхьме.

Бирден э гушме дерафд сес эн пое-пой эн гІэсб. — Е се минутиш негирошд, э пушой эн гъэзме Иса поюнд гІэсбе, эз кул гІэсб нефурамореки, у шори-шори, желе-келе гуфди:

— Бебе! Э бе. Эз дедей когъоз омори!

Эз у рузевоз и кор эз дуьлме, хэёл ме гьич нисе ведерафде, шев руз мере динжи нисе доре. Гуйге э дуьлме дуь одоми дерафдет, эдее э еки хьуьжет сохденуьт. Еки эдее гуфдире эз ме: «нуй-вуйс эри Владимир, ки кук туь офд омори гуфдире», оммо уни-гейге эдее гуфдире: «Месох у коре, менувьуьс, езугъ биёвгу туьре э келе мерд не келе зен».

Меш э думит-хэёл домундем, нисе дануьсденуьм, комини энугьоре э гуш гируьмге.

МИШИ БАХШИЕВ

ХУШЕГЪОЙ ОНГУР

Р о м а н

ЭВЕЛИ БЭХШ

ШЕВ ГІЭРУЬСИ

Хэбер эз жи дуым ишмуре, эз кифлет ГІээзиз Рэхьмон. Рузгьой е рузгьо, пушой богъчирегьо, гермигьо екем хуьрд биренге, гьовой шохьонгум, чуйшме э посой догъгьо пэхьнуь биренбугьо вэхд келе мерд се сале невей хуьшдере, Марале э гъужогъ вэгуьрде, нуьшдебу э гьейвуй хуне, э гъырогъ чор куьнжие э емуьшгьоревоз вараюнде оmore келе стол, диги-диги зере, эденбу мэгІни хунде э гьовой хэйтогъи:

Чумгьойтуь эжи духдер?
Чумгьоймере чуй сохде туь?
Гуьлей онгуре дирейге,
Гье уре хунои эри туь.

Э у лойгей стол, э рачеберачей ГІээзиз э сер стол гъуз бире эденбу нубогьой хуьшдере хунде келеи невею, кук Рэхьмон, суьфдеи сал эри хунде нуьшдебугьо Шемей. Э дорун куьнж гьейву, э пушой кинле нуьшдебуйруьт Божи зен ГІээзиз не гІэруьс ишу Хумор. Келе зен сер хуьшдере сэхд пуьчунде э ковре келегъэи, эденбу э сер тэхде гуьшд куьфде, гІэруьс хэми сохде, эденбу э сер фуьржи велг шенде эри дуьшпере.

— Гене хунум эйтуь мэгІни? — пуьрси келе мерд эз неве.

Божи гІоси бире, шефд дениши э шуьвер хуьшде, хуьрш сохд.

— Э мерд, гІэилле бирей? Ние дире бегем туь, Шемей эдей нубо хунде!

— Гьо, гьо, тунгъ, бэхшлемиш мисоху Шемей э ме не Марал,— мэхсере соегъи гуьфди келе мерд, песде э дуьл хуьшде мугу: «Гьеле кей зугъу вокурди бегем Шемей, имогьой кук школайш бисдо, дуз хьофд салаи. ДовгІо варасде е сал гирошдебу Шемей биренге, гьозори нуьгьсади чуьлшешимуьн сал. Гьейсэ-гІэт гьозори нуьгьсади пенжогъ сеимуьн сали. Чуь ау гирошденуьт рузгьо, гьемей эн и рузгьо эз гІуьмуьр имунуьт». Песде э ёр келе мерд омо, чуьтам довгІо сер гуьрденге—э гьозори нуьгьсади чуьлекимуьн сал е теке кук хуьшдере Рэхьмоне э довгІо рэхь сохдебуге, чуьтам хэйли вэхд эз кук хэбер не бире, песде вир бири гуьфдире когъоз оmoreбуге, чуьтам Божи сер

сифет хуышдере гъэрмэгъ кешире хуни сохдебуге, чутьам песде довго варасденге, Рэхмон оmore ведироморевуге, гІэрисы сохдебуге, бэгъдовой е салиге Шемей биревуге. «Имогъой, худоре шуькуыр, кукме бебей кифлетиш бири,— гуфди э дуыл хуышде ГІэзиз, дуьразе сипре руышгъой хуышдере тимор сохде,— курс агрономиш хунди варасди, хубе бригадир колхозиш бири, эй хубе кор, куыллуье бегьер онгур воровундеи орденгъош вегуьрди, коргъоюре гъобул сохде коммунистгъой колхоз юре секретариш вихдет. ГІэруьсмеш, худоре шуькуыр,хунди акушерке бири».

— Туыш бебере хуно бош! — гуфди гье ебо келе мерд, э лой Шемей чаруьсде.— Дануьсди, хуб хун!

Песде фурмуш сохде гофгъой Божире, гене гъово гуьрд Марале э гъужогъ, гене хунд гье у мэгІнире.

— Эле, туь э сенгъ чаруьсдей беге, мерд?

ГІэзиз хэндуьсд, вэхуьшд э пой, гуьрд гъул Марале, дениши э келе зен.

— Михыло сох э иму, дедей Божи, эдейме вадарафде э куче эри вози сохде.

— Эй муьгІуьжуьз дире мунди дедейтуь, гІэйллен, гІэйлле. Э хысобевоз пир бирей, пешму бире!

Хумор э гъулевоз косинкей сере дуз сохде, эз зир чум денишире э зен хуьсуьр, мугу:

— Ногъогъ гІоси эйчуь бире туь, дедей, бошгу, бигыл э гІэйлевоз вози соху дие.

— Э гІэйлевоз вози соху, э гІэйлиге мешет бу, нубо хунде негылуь?

— Э ме мешет нисд,— гуфди Шемей, сере тик не гуьрде.

У евош-евош эденбу э дефдер дуьразе ризгъо жешире.

— Шинири Марал? Гъеме э лой ме нен туьни. Энжегъ келе дедей эз иму гІосини. Кеш вадарайм э куче.

ГІэзиз не Марал эз пилоконгъо э фирамореки, Божи мугу: — Хьэл сохди мере, худо хьэл сохо дуьл дедейтуьре!

Келе мерд дие гофгъой Божире ние шиновусденбу. У невере э гъушогъ вегурде, эденбу гиросше эз гІэрей бигъ доргъо не онордоргъо, вебуьруьтгъо э хьэёт, томоше сохде, чутьам сер гуьрдетге эри зерд бире кими велггъой доргъо. «ГІуьмуьр инсонгъош эн и велггоре хунои: вороморенуьт, шив доренуьт, иловлере ярашуйгъ доренуьт, песде оmore-оmore пир биренуьт, зерд биренуьт, дуллу биренуьт э хори офдоре».

— Дедуш-ка, мере онгур,— гуфди Марал, десе кешире э лой зерде хуышегъой онгур, дуллу бируьтгъо э зерверсер ишу эз шив кенде, хьэёте чордогъ зеребуьто келе тегьенг.

— Туьре воюго онгур,— жугъоб до келе мерд, гІэйле, э хори норе, — ги эритуь е хуше онгур. Ху, духдерме, игьоре эйшму кошдем.

Песде сере тик гуьрде, ГІэзиз дирени э хьэёт е десде гІэруьсдухдер диromo: гьемешу вараюсде э булишигъой гуьлмэхбер, крепдешин, э сер ишу ранги-рангие е небуге сипре дуьгуьргъо, э

пой ишу пойвокугъой лак. Э пушо деbugъо веди буки екем огылте зен бу, угъониге жогылгъо, эз гъеме посо эденбу оmore, е хьофд-хъэшд сала духдерле, э десию ейлугъ дери, э ейлугъиш чигъо дебу. «Э жун бебейме, гене хундогугъой, — гуфди э дуьл хуышде желе мерд, — мегъ эн гIэруьсигъой, эн кинибу гIэруьси?»

— Холей Божи не Хумор э хуне деруьт? — пуьрси огыле зен, шохьонгум эхэйрбу гуфдире бэгъдо эз келе мерд.

— Эри, духдерме, эри, э хуне деруьт. Дарайт, эн кини э шори никиревоз гIэруьси?

— Шори ники винош э гIэилгъойтуьревоз, — гуфди зен. — Духдер бироргилитуй, эн Хъэнукой Офдум духдере э шуьвер дори. Туьш винош эз невегъойтуь.

— СэгIэтию никбу, дарайт э хуне.

Хундегугъо дарафдуьт э доруй хъэйт, гIээиз э неверевоз вадарафд э куче.

Хундегугъоре дире, Божи вэхуьшд э пой, эз хори рафденбугъо домунгъой фирегъо булуши хуышдере кура сохд, хош омори сохд хундегугъоре.

— Эз невегъойтуьш винош, — гуфди э пушой хундегу деbugъо зен, э Божи денишире. Песде э лой Хумор чаруьсде, гуфди: — Шемейлейтуь келе бире, домор бире, шоригъо никигъо винош, имишев э хуней ГевгIидигъо э гIэруьси миьйт!

— Шори ники винош туьш э бирорле бирорзеревоз, эз гIэилгъойтуьш винош! — жугъоб до Хумор. — Нуьшит!

— НэгI, эдейм рафденим. Гъеле огол зеренигъо амбар мунди.

Божи зури-зури дарафд э хуне, ведировунд е пенж монетиш, дуь хоеш, оноргъош до э дес чуькле духдерле, э посой хундегугъо гешденбугъо.

— Егъин биьйто, — гуфди э пушой хундегу деbugъо зен э вадарафдеки. — Ненге ГевгIид гъэгъри мубу.

— Рэхъмон эз собрание зу омоге миьйм, имбуруз угъоре собраниеи, — жугъоб до Хумор.

— Хэлгъ дир кура бире, те умогъой Рэхъмон миьв, егъин биьйт!

Хундегугъо вадарафденки, Хумор вегуьрд куфде гушдгъоре эз пушой Божи эри дуьшпере депуьчунде.

— Ме мидепуьчунум, хэлефме, — гуфди Божи, — туь дара э хуне парталгъоре ути зе, у ризе-ризе шеи эврьюшьюмире веги эри Рэхъмон.

— Гъеле белки нисе рафденбирим, — гуфди Хумор, — туь да нуьсденики хосиет Рэхъмоне, э гIэруьсигъо амбар рафде хъэз нисе оmore юре.

— Худо мебуру, Рэхъмон э гIэдотгъой хэлгъэвоз кор ние сохде. Бегем хуби гъечу: э гIэруьси мара, э мило мара. Гъеме кореш гъэрдни...

Хуморе хэнде гуьрд. Фуьржигъо не велгъой хэмире э пушой Божи куьнд овурде, у евош-евош мугу:

— Дие коми гъэрдини уре? Ю мило не сохди гІэил хуышдере ечи, э милогьой хэлгъ чуытам рафде у?

— Пой бура, бирортуъ муно, — гІоси бисдо гене келе зен. — Е туыни э и гІуылом екке шуввертуъ тозе зокун ведешендейтгъо... Дие бегем эз ишму бэгъэй хэлгъ коммунист нисди? Партини бу гуфдире одоми, бегем гІэиле мило нисоху?

И чендгилеи и гофгьоре эдей шиновусде Хумор эз зенхуысуър хуышде! Э ёр эн уни, чуытам Шемей хъэсуыл оморенге эри мило не сохдеи э хуне келе женг биребуге. Рэхъмоне хэберсуыз ГІэиз не Божи жэгІмете кура сохде, рабиреш огол зеребууруът, гъеме хъозуригьоре диребууруът. И коре дануысде, Рэхъмон келе женг вэхуызуынд, гІэиле эз дес раби восдо, не гыишд мило сохде. Божи сифетгьой хуышдере гъэрмэгъ кешире, журай дешенд: «Ме гІуы-муърмере зй туъ пуч сохдем, — гуфди у эз Рэхъмон, — ме чор сал довго шеве шев не дануысде, рузе руз не дануысде, чуме рэхътуъ бирем, гІэрс тий сохдем, эз худо эритуъ лово хосдем, чумгьойме е кур не бири э рэхътуъ дебири. Бэхдевере дедейгьоре хуно мереш шори никитуъре дире воисди. Имогьой худо метлеб мере оворде воровунденки, мере неве доренки, гІэдот гІуылом гыисди-гьоре хуно ние гыишде гІэиле мило сохде?» Ченгъэде Рэхъмон минет сохд э дедешу, хоши гуърде юре, гуфди: «Ме коммунистуым, эрме гІэмел ниев у куыгъне гІэдотгьой дин догІотире гуърде...» Суыфде ГІэизиш э лой Божи бисдо, гуфдики эз пэхъники мисохим, екиш нидануъ. Рэхъмон рази не бисдо. Божи гирисд, норусд, сер куфд, сифете гъэрмэгъ кеши. ГІэиз виники, Рэхъмон сэхд поисди, сер гуърд эри хоши гуърде Божире. «Де имогьой иму чуыккелегьойим угъо келегъо, — гуфди у э лой Рэхъмон нен Хумор денишире, — женг сохде герек нисди». Божи амбар гуфди, Рэхъмон кем шиновусд, э сер гоф хуышде поисд. Имогьой эз у руз хьофд сал гирошде бэгъдо, Хумор э ёр оворде и гъозиере, мэхътел мунд, чуытам келе зен рази бисдоге э гоф Рэхъмон.

— Худо мебуро, шуввертуъ эз гъеме бешгъэи, — гуфди келе зен чум не вегуърде эз сие гъошгъо не шагьбалудие чумгьой гІэруыс, эз пушотеинере хуно гъирмизи мундетгъо дуй гуыл гъуту-нею не э муйгьой сер духдер хуне ухшеш зеренуытгъо бендгьой муйгъою.

Хумор жугьоб не до, десгьой хуышдере шушд, дарафд э хуне эри партал ути зере.

Гьово эденбу торик бире. Э зверсер Дербенд, э ковре асму сер гуърдебууруът еки-еки эри чум зере астарাগъо. Эз лой клуб корсохгьой рэхъ огъуни эденбу оmore сес музик. ГІэиз э куче поисде, эз зеръ э зофру денишире, дирени э сер дерьёгъ евош-евош эдей вороморе суърхэ хуно тов-тов доренигъо менг. Э пушой келе мерд гъечу омо, ки мугуиге менг пара сохд синей келе ковре дерьёгъе, вешенд хуышдере звере э асму ве тэгІди сохде омо э лой шегьер. Э и туытем эз хъэгт сес Божи омо:

-- Э мерд, эжеи туъ?

— Инжоюм, — жугьоб до ГІэиз, — биё виниш, бирортуъ му-

но, чужире рач гьисдиге гьони сер дерьёгь. Эз товуш менг гIов дерьёгьиш зерд бири, эдей зара хуно товуш доре.

Божи ловгьоре шефд сохде, мугу:

— Туьш мундей чуй сохиге!

— Гьери, чуй бие сохум ме?

— Ди э ме гIэиле, бура виниш Рэхьмон эйчуй не омоге. Дуьшперереш гьеле не декуьрдем э гьэжгьу, терсиренуьм, муь-дуьшуь хьэл мубу. Бура гьери.

Келе мерд сере жумунде, гуфди:

— Э зен, эже бурам ме? Миёв дие собрание варасдки. Туь дануьсдени у э жой поисденигьо нисди.

Божи гоф не сохде, векед гIэиле эз дес шуьвер хуьшде, э хуьршевоз дениши э ю. «Эгь!» — сохде, э зир зугуь нифри сохде Божире, ГIэиз чаруьсд рафд э лой контор эн колхоз. Е хэйли рэхь рафде, эз куьнж келе жуче гиросше бэгьдо э гуш ГIэиз дарафд сес чуйнгуьр не тефд, сес «гьурре-гьурре», зере, веже-гьисде. Ебойге дирени эз е гIэрелугь, боргулугьо э дес дери, зерегоргьо э пушо дери, е десде жем-жогьил, гIэруьс-духдер веже-гьисде-вежегьисде эдете э у кучейге гиросше. Э сер духдергьо келе тебэгьгьо, сер дегуьрдегьо вебуьруьт. «Эдете боргулу берде э хуней гIэруьс, — гуфди э дуьл хуьшде ГIэиз. — Хубе вэхди гьони, вэхд гIэруьсигьон». Э ёр ГIэиз оморут жогьилигьою, чуйтам э хьовиргьой хуьшдеревоз — ГIэсоилевоз, Эсефевоз, Геврилевоз, Юсуфевоз ченд гилегьо э бирордоморигьо рафде хьофд шев, хьофд руз, эз шобот те шобот шевгьо кура бире, мизеруьт, мэгIнигьо мухундуьт, мивежегьисдуьтге. Расди умэхьэлигьо косибигьо бу, Рэхьмон бебей ГIэизигьоре не богь, не хуне бу, гьердуьеки бебе писер эй кес фэхьлеи мисохдуьт э богьгьо, э ветэгьгьо, нун не гьофун зимисдунере кура мисохдуьт, запас мигьишд. Гьемише э хуней гьомхуней дебуьруьт. Ченгьэде косибиш буге ишуре, эз шори ники посо ние поисденбуьруьт, не ишуре зиедие хэржигьош герек ние биренбу, эри шобош дешенде бэгьэй. Расди бирордоморлегьо тебэгь мибердуьт. Уш э гьувот хуьшде гуьре. «У имогьои е пара одомигьо гIэдот ведешендетгьо, — гуфди э дуьл хуьшде ГIэиз. — Э гIэруьси гьерки рафди, бие е сад монет бери, е дивисд. Небердиге, гIэйб сохде, не рафдиге, гьэгьри бире. Белки е одомире э оринею э е гIэруьси огол зеренбуьруьт, белки е одомире, эз хэржи гIэилгьой хуьшде зиедте пул небу? Песде чуй биё бу?.. Биё туь имогьой и гофгьоре э Божи зенме гу. Мар мубу, э ехэнтуй мепуьчуй...»

Гьэчи хэйли думит сохде, рэхь рафде, ебойге э гуш келе мерд сес дарафд:

— Туь э же гьечи, бебе?

Винирени Рэхьмони. Э юревоз преседатель колхоз Мухонлиш гьисди.

— Шевтуь э хэйр бу, лелей ГIэиз! — гуфди Мухонл.

— Эгьуьбеттуь э хэйр, ме эдебуьруьм э контор оmore. Дедей эн игьо — Божи гьэрэхэрмон сохди дегьишде мере. Бура

мугу ебо виниш Рэхмон эйчуь ние омореге. Дуьшперере, мугу, терсиренуьм э гъэжгъу декуьрде, хьэл мубу гуфдире...

— Тэхьэр гуфдиренуьтгъо, посою дуьшперей дие, — гуфди Мухоил. Гьемешу хэндуюсдуьт.

— Дие гьечу буге туьш кеш бурайм э лойму эри дуьшпере хурде, — гуфди Г'эзиз эз Мухоил.

— Песде мереш хунеигъойму гешдуьтге?

— Гешдуьтге, миофут, кешит бурайм.

Гьемееки рафдуьт э хуней Г'эзизигъо.

— Шев ишму э хэйрбу, дедей Божи, — гуфди Мухоил эз пилоконгъо э гьейвуй хуней Рэхмонигъо вороморе.

— Эгъуьбеттуь эхэйр, хэлефме, хош оморит. Эжеит ишму эй, г'ов дуьшпере муьдуьшуь марасуьки, — песде э лой дер хуне чаруьсде, хьэрой сохдени: — э Хумор, бие дуьшперегъоре деки, чумгъойме хуб чи нисе дире. Алуьз муно и чумгъош.

— Гьич фикир мекеш, духдер гъэбиле, — гуфди хэндуюсде-хэндуюсде Г'эзиз, — эйтуь э и зуригъо чумгъой шишей миёрум.

— Чумгъой дедейтуь кур гердо! — г'юси бисдо Божи.

— Гьечи эйчуь, Божи? — пуьрси Мухоил.

У шопкере эз сер вегуьрд, песде эрэгъ пушони хуьшдере темиз сохд. Пушони Мухоил амбар келе веде биренбу, чуьнки муйгъой серию сер гуьрдебу эри рафде. Э чум Мухоил вохурд, чуьтам духдерлей Рэхмон Марал э ю денишири поисдиге.

— Биё э киме, гегей! — гуфди у, эз куьф хуьшде гъэнфитгъо вегуьрде доре г'эиле. Марале г'эйб оморенбу восдоре.

— Восдо, у лелеи о, — гуфди Божи, эз гъул г'эйл гуьрде э лой Мухоил кешире.

Хумор сер столе кеши, овурд гиргине нунгъой тонуй, графинкей эрэгъи не пейлегъо, бишгъобгъо лэгъэгъо но э пушой Мухоилигъо.

— Туь ичгу амбар мэху, — гуфди Хумор эз Рэхмон, — э г'эруьси бие бурайм иму.

— Эн кини г'эруьси? — пуьрси Мухоил.

— Эн невей хьэмейдигъигъон, эн дусдгъой мерд иму, — жугъоб до Божи.

— Дусдгъо эн бебеют, дие ме эйчуь биё бурам э г'эруьси? — пуьрси Рэхмон, духдерлей хуьшдере э гъужогъ вегуьрде.

— Бебе имогъой пири, э шори никигъо, ишму, жогъилгъо биё бурайт! — жугъоб до Божи.

— Шинувусдени, Мухоил, чуь гуфдиреге духдер гъэбилей-му? Ме пируьм мугу...

— Дерд рафде нисди эй, — гуфди Рэхмон, — гьейсэг'лэт лап шулух сохдет г'эруьсигъоре. Кура сохденуьт дивисд-сасад одомире, нуьшунденуьт э чул пелесе, сер гуьрденуьт гъэр-гъур, дамби дудуре, дие нуьшде эки еки, дусд ошне мэг'рифет дире ние дануьсденуьт. Лап амбар кура сохденуьт одоми.

— Пул амбар миёв эхи, — гуфди Мухоил.

— Гье уни кореш шулух сохденигъо дие...

Хумор э бишгъобгъо дуьшпере декуърде, овурдени, норени э сер стол, песде юш нуьшдени, касинкей сер хуьшдере дуз сохдени. Элой Рэхмон денишире, Хумор гуфдирени:

— Ди гӀиле э ме, эрэгъи деки эришму.

— НэгӀ, ме ние оmore, — гуфди Марал.

Шемей э ен бешу нуьшдебу. У гье ебо гуьрдени эз дес Марал, еГни гӀэйби, сес месох. Марал э лой Шемей денишире, зерени эз гъулию. Хумор вэхуьшдени э пой, вегуьрдени гӀиле эз дес шуьвер хуьшде.

— Худо гьшдге имогъой себэхь персебэхь дарафденим эри огъодеи чире дие? — пуьрси ГӀэзиз эз Мухоил, гьерки е руьмке эрэгъи хурде, зокуске сохде бэгъдо.

— Мере воисденбу гье себэхь дерайм эри огъодеи чире, заготовитель эдей гуфдире онгур ишму гъеле не расири, ширин нисди, э гьиметию нивегирим. Э ужуге гьимет чуйтам чиним дим онгуре?

— Кини заготовитель, гъобоне Бебе небу ебойге, — гуфди ГӀэзиз.

— Гье уни, — жугъоб до Мухоил.

Божи э мэхьтелировоз денишире э мердгъо, пуьрси:

— Эле, э и муьхьсгъош расири гъобоне Бебе? Гьечиш бегем келеети дери э дес эни?

— Келеети дебисдо, не дебисдо, огъодеире эз колхозгъо у вегуьрде.

— Райкоме чуй бири, э райком бура! — гуфди ГӀэзиз.

Гъуногъ не сэхьибхуногъо хурдуьт, хорундуьт, е хэйли шев рафдеки, эз сер сифро вэхуьшдуьт.

— Дие дарайт, сер тен ишмуре вокунит, гӀэруьсихуне одоми пур мубу. Дири, — гуфди Божи.

Рэхмон вокурд тозе ковре кастум бастоне, зерде туфлигъоре, ризе-ризе шеире эз зир кастум. Хумор зури-зури муйгъой сер хуьшдере шуне зе, гуьле-гуьле булиши шифоне вокурд, кофтей пешмире э дес вегуьрд.

— Белки хиник бисдо, вегуьруьм кофторе, — гуфди у э Рэхмон.

— Веги, — жугъоб до Рэхмон, песде э тигъэтевоз дениши э сифет зен хуьшде... «Гъич дегиш не бири», — гуфди у э дуьл хуьшде. Мугунге э пушой эн у гьейсэгӀэт поисдебу гье у э духдери э юревоз гӀэйбе-гӀэйб гоф сохденбугъо Хумор, астараре хуно уьшуьгъ доренбуьруьтгъо хун ширине чумгъою, э сибгъой Хочмез ухшеш зеребуьруьтгъо хун пур буьруьтгъо гьутунегъою, эврьюшье хуно буьруьтгъо раче дуьраде бендгъой муйгъою.

— Э хьисобезов суьфделе дирей мере? — пуьрси Хумор. Угъо зен шуьвер тэхно дебуьруьт э доруни хуне.

— Суьфделеш не винуьруьмге, эз сад салиге бэгъдош эри ме туь гье у Хумори, — евошлей-евошлей гуфди Рэхмон.

— Дие зу бош, кеш, сэхьиб гӀэруьси гъэгъри мубу, дири...

Э вадарафдеки Хумор моч сохд Марала. Те нимерэхьи

э Рэхьмон не Хуморевоз омо Мухоишиш, песде согъбоши гуфдире, десгъошуре гуърде рафд э хуне.

ГІэруьси нуьшунде оморебу э келе хьэёт, товуш сохде оморебуго э лампегъой электривоз. Э биней е бору жерге-жерге норе оморебуьруьт стулго, э у лойге дуьразе тэхдего э зир ишу хьэчегъо дери. Э сер стулго э тозе хэлгІэт вараюсде нуьшдебуьруьт жуьфде-жуьфд мердго не зенго, зен-шуьвер, э е гъи-рогъ, э зир луьгегъой келе тутдор норе оморебу чоркуьнже стол серю дегуьрде э серстоли китаиревоз, э ён стол нуьшдебуьруьт сазандарго.

Тарчи Мамед-ногъи э тар зереки жунию эденбу хьэз сохде, оммо тефдчи ГІэмелтей тефде гъово вегуьрдеки, сере эденбу зофру фушенде.

— Пушотегъо э ёрмени, — гуфди ГІэмелтей эз Мамед-ногъи, — зенго э мердгьоревоз э е жиге ние нуьшденбуьруьт. Энжэгъ эри вежегъисде огол мизеруьт мидировунд духдегьоре.

— Э имуш, э азербайджангъош гъечу бу, — гуфди Мамед-ногъи.

— ГъейсэгІэт хуби, — гуфди ГІэмелтей.

— Гъелбетте, — жугъоб до Мамед-ногъи.

Э и туьтем серпой, е бигъверие сара, гъобоне шуьгъэм, десе гъово гуьрде хьэрой дешенд:

— Эй сазандарго, хисирейт! Сэхд зенит, гІэруьси гІэили!

Рэхьмон не Хумор нуьшдебуьруьт э е куьнж хьэёт, э жергей колхозигъой колхоз ишу, эденбуьруьт томоше сохде, чуьтам э бузпой вежегъисденбуге э шегъер мэгІлуьм бугъо раче вежегъисдегор Ихънил-Петегъу.

— Ме шиновусдем бебей эн игъош зурбое вежегъисдегор бири гуфдире, — гуфди Рэхьмон эз Хумор. — Э гъеме гІэруьсигъо у гІэзизе гъуногъ биренбу мугу, чуьнки ярашуьгъи эн мэгІреке бу мугу.

И гоф э лэгІэй Рэхьмон дери, э миглей хьэёт веди бисдо Бебе, шовол галифе не чекмегъой хром э пой вери, руйшейни бостон э форм военни этению не фурашке эз мол руйшеини э серию. Серию э гердению дарафдебу, шуьгъэмию гъуьндуьр ворморебу. Э лой расди гъулю поисдебу зеню Либо, келе сипре дуьгуьр э сер дери, фирегъе булиши гуьлмэхбер э тению.

— Дирей, — пуьрси Рэхьмон эз Хумор, — Бебе бегъеме военни бири.

— Вой эю волелей, — жугъоб до Хумор сере гъуз гуьрде. — Э вэхд довгІо муш бире э хуне пэхънуь биребу, гъони игид ведиромори.

Вежегъисдегорго эз мейду вадарафдуьтки, зерегорго зерере поюндутки, серпой куьнд бире э ки Бебе, мугу:

— Ишму хош оморит, кешит ебо нуьшит! — песде э лой нуьшдегорго чаруьсде, мугу: — Эй хуьрде гІов-гІэил, жиге дит!

Эз гъул Бебе гуьрде, серпой берд юре, нуьшунд э келе куьнж. Э ён шуьвер хуьшде нуьшд Либош, домбуле чумгъой

хуышдере диеш келе сохде, хэлгъэ томоше сохде-сохде. Бебеш чуме чару сохде, э шинохгъоревоз шев эхэйрбу сохде, чумю бирден вохурд э Рэхьмон не Хумор. «Вой эри туъ», — гуфди э дуъл хуышде Хумор, Бебе эз зир чум э ю денишики. Оммо Бебе эз дуъл ох кеши, гирошде рузгъоре э ёр оворд, зеню Либо э юревоз гоф сохдеки, эз гъулюю бибине вокоши. «ЛэгГэйтуьре ги, инжо эз лэгГэ зиедие гоф ме ведировун», — гуфди Бебе. Песде гене эз зир чум денишире э Хумор, э дуъл хуышде мугу: «Рэхьмон моллоуь ведиромо». Э и туьтем э гуш Бебе не дебу не сес раче гъовой «Терекеме», зеренбуьруьтгъо сазандаргъо, у бегьем ние дениширенбу э энтигъэ вежегьисденбуьруьтгъо жогиле кукгъо, духдергъо. Жун Бебе домундебу рафде э лой Хумор. Гье и думитгъо величире э Бебе, серпой омо поисд э пушою:

— Гьери, гу вуьнуым Бебе, чуй гъово зенуьтге эритуй.

— Ме гъеле ние вежегьисденуьм, — жугоб до Бебе.

— Песде нубо нирасуь, гу чуй гъово воисдеге.

Бебе е кем э хуышде домунд, песде мугу:

— Эгъ, э и гъуьлом мунденигъо эри одоми е кефи... Зенуьтгу эз гъэдимие гъовой — «Узун-дере».

Серпой э лой сазандаргъо чаруьсде, хъэрой вегурд:

— Э ГГэмелтей, зенит гьери эри бирор иму Бебе е гъовой «Узун-дере»!

Песде э лой хэлгъ денишире, мугу:

— Гьери, чек зенит!

Бебе вэхуышд э пой, гъэйш хуышдере дуз сохд, гъулгъоре еново гуьрде, дуь дов луьнгъоре жумунд э пушой Либо, вэхуьзуь гуфдире эри вежегьисде. Е кем черх хурде бэгъдо э мейдуй гГэруьси, десе э куьф доно, гъэм пенжогиьгъоре эз куьф ведешенде, екире э дес Либо до, еккере э пушой зерегоргъо дешенд э уьктемиревоз.

— Дирей? — пуьрси Рэхьмон э лой Хумор денишире, — эдей хуышдере бирмунде.

— Вой эрию...

Е хэйли вежегьисде бэгъдо, Бебе чум зе Либоре вадарав гуфдире, ю хъэрой дешенд:

• — ГГэруьсе диловунит эри вежегьисде, гГэруьсе.

Сес чеке-чек бежид бисдо, сазандаргъо дирилмиш бисдорут, ГГэмелтей тефде э гъуьндуьри вешенд. Серпой эз гъул гГэруьс гуьрде, дешенд юре э мейду эри вежегьисде э Беберевоз. Бебе усэгГатте ведешенд дуь пенжогиьре — екире э е дес гГэруьс, еккере э е десиге доно. Песде эз гъемело жем-жогиьл, мердмуле, зен-зоре вэхуышде э дес гГэруьс пул доноруьт. Ведешенд эз куьф пул Рэхьмониш. У огол зе серпоире, до эю пенжогиьре, бер э дес гГэруьс ди гуфдире.

Хэйли шев рафде бэгъдо э пушой хэлгъ сифро дешендуьт. Суьфде омо герме нунгъой тонуи не эрэгьи-шороб, эри зокуске савзи, дуруп не гГювгуьрде чигъо. Э ичгу темэхь бирегоргъо не денишируьт э гГюшгъо, егънигъо, сер гуьрдуьт эри хурде

эрэгги, зокуске сохде э савзигьоревоз. Бебе э лой Хумор дени-
шире, дуэлю гуп-гуп сохде, парте-парт эденбу декуурде э бугь-
гьоз эрэгги. Гьечи бисдоки, тейте э пушо глош дуней не егъни
вс де чигьойге оmore, Бебе пиен бисдо, сер гуурд эри мэгнигьо
хунде:

— Гэмелтей, гьери е гьовой «Дуьбеит» зенит эриме, — гуфди Бебе, песде хунд мэгни.

Ошугь буурьум э туь, дилбер,
Э туь, дилбер, э туь, дилбер,
Хьэсрет э дуьл мундум дилбер.
Мундум дилбер, мундум дилбер.

Бебере сес не вобу, хунде ние дануьсденбу. Эз пиени гофгьо-
реш дуз овурде ние дануьсденбу. Уне гуьре мэгни эн у э гуш
екиш не дебу. Нуьшдегоргьо эденбуурьут э еки гоф сохде, хурде,
пейле-пейле зере: Энжэгъ Хумор гуше лой Бебе бугьо хуб ва-
раси мэгэной гофгьой Бебере. Эз гьул шуьвер хуьшде гуьре, у
мугу:

— Вэхиз бурайм!

Эз гьопу э вадарафдеки, дедей гьэруьс не серпои оморут,
гуурдуьт рэхь ишуре:

— Вой эйме гердо, — гуфди Гевгид, — гьечи зу эйчуь раф-
денит?

— Ме себэхьмунде зу бие э кор бурам, — гуфди Хумор. —
Гьемише э шоригьо никигьо биевойм э хунейтуь.

— Шоригьо никигьо виношит, эз гьэилгьойтуьш винош
и рузе!

Шев сокит бу. Эз гьово эденбу товуш доре менг, эз гьит-
гьо лампегьой электри. Рэхьмон не Хумор эденбуурьут рафде
евош-евош, гоф не сохде. Рэхьмон дануьсденбу, ки мэгнигьой
Бебе дуьл Хуморе хуурд сохдуьт гуфдире, оммо ю э гуш ние
гуурденбу и коре. Эри дуьл Хуморе воровунде, у гешд е гофге
офд:

— Хубе рузгьои эри боггьоре чире, — гуфди у. — Ебо тейте-и
ворушгьо оmore рихде мидарафдимге, мичириримге, хуб бу.

Хумор жугьоб не до. «Кошги ни оморум э гьэруьси», — гуфди
у э дуьл хуьшде. Песде эз гьул Рэхьмон гуьре, мугу:

— Вомундем, кеш зури-зури бурайм.

Дербенд хисиребу. Дузе товуше серине кучегьою лос бу. Эн-
жэгъ эз дури, эз лой рэхь гьовуни эденбу оmore сес дудуй па-
равоз.

— Валлогь, хубе шегьери шегьер иму, гьэдимие Дербенд, —
гуфди Рэхьмон.

БОГЪЧИРЕГЬО

Гуфдиренуѣт келе мердгьо ховсевен ние бире гуфдире. Гѣзиз гьеме келемердгьоре э и кор зеребу гирошде. И ченд салгьош зенио гузет сохдебу, чуѣтам гьеде себѣх не вокурде шувверню эз хов вѣхуѣшде богъчей хѣѣте гьурлугъ сохдениге, э дерьѣгъ рафде оморениге. Егиле Гѣзиз гьечу зу вѣхуѣшде эз торики-товуши э дерьѣгъ рафдебу, э гьирогъ дерьѣгъ зигьисденуѣтгьо морякгьо дуѣзд дануѣсде юре гуѣрдебуѣруѣт э милиция берде. Дежурни эн милиция шинох Гѣзиз бире, юре шинохде, шѣгъгъэ зеребу хѣндуѣсде. Эз у рузевоз Божи гуфдиребу э у, шев дери дие э дерьѣгъ мара гуфдире. Бегем Божи гуѣ гуфдире, хуте бире пишере одоми фурмуш сохде дануѣсдени. «Гьоргой туѣ гушд хѣруѣми хурди,— гуфди е дов Гѣзиз эз Божи,— умѣхѣэли меш себѣхгьоймунде э дерьѣгъ нирам». Эз гофгьой шуввер глоси бире, Божи мугу: «Туѣре зендебугьо дедей е нимесухде миѣсде зенде». Гьечи угьо э гоф еки рази не бисдорут: не Божи хѣруѣми не хурд, не Гѣзиз себѣхгьоймунде э дерьѣгъ рафдере не шенд.

Гьемишеинере хуно Гѣзиз и себѣх эн сентябрь гьозори нуѣгьсади пенжогъ сеимуѣн сал зу эз торики-товуши вѣхуѣшд. Э дерьѣгъ эри рафде нѣгI, э богъчирегьо миѣсде рафде у имбуруз. «Руз дегуѣрди чуѣ кориге»,— гуфди э дуѣл хуѣшде келе мерд э гьово денишире. Эз лой догьгьо култе-култе булутгьо оморе эденбуѣруѣт фираморе э сер дигъ Жогьлу, веригьо э зверсер Дербенд, булутгьо эз гьеме ло вадабура эденбуѣруѣт пуѣчунде гьэлере. «Ебойге оморе воруш тигьи небу,— гуфди Гѣзиз,— гьечунигеш э вѣхд мигIидгьой «руѣшгьешоне», «кипур» не «сукегьо» ворушгьо оморенигьо гIэдоти». Воруш омореи гьони екиреш ние воисденбу, чуѣнки онгургьой «Огьодои» расиребу у онгургьойгеш эденбу расире. Воруш омореи э и туѣтем амбар зарал бу э богъгьо, онгургьо, иллогьки бегьем сѣхд не расиретгьо мупуси момунд э тегьенг. «Хьэрекет сохде гереки эри зури-зури чире огьодои»,— гуфди гене келе мерд. Дес-руй хуѣшдере шушде, Божире хѣбер сохде, у омо э лой дер хуне, Рѣхьмонигьо хисиребуѣруѣтгьо.

— Э Рѣхьмон, вѣхи, жун бебе,— хьэрой сохд Гѣзиз,— эзини рузгьо амбар хисире гIэмел ниѣв, богъчирегьой.

Эз расдекиш э рузгьой богъчирегьо колхозигьо э хьэрой хисире не буѣруѣт, гьечунигеш гьеле-меле онгургьо не расире, богъчирегьо дир сергуѣрде, угьо дуѣлпосо буѣруѣт ворушгьо оморе рихде, кешире жофогьошу пуч небу. Амбаре колхозигьо и ченд руз пушо гье эдебуѣруѣт гуфдире: кешит э богъ дарайм гуфдире эри «огьодои» чире. Угьо гIѣйбе эз председатель колхоз Мухоил жусденбуѣруѣт. «И чуѣ жире председатели,— гуфди ебо Эсеф гуфдиренигьо келе мерд, сипре руѣшгьо, куьгьне богъдор,— Одигуѣзел председатель гьисдики хьэрекет мисохд, э вѣхдию эри чире онгуре, е гуѣлелеш пуч небу, Мухоил чуѣ кориге тѣгIди ние сохде». Гьечи мугуфдурут е пара колхозигьойгеш. Дие угьоре

хэбер небу, ки заготовительгъо ние вегуърденуът гуфдире онгуре тейте хуб расире, шиб-ширин бире. Е гиле се-чор колхози Эсеф э пушо дери э кин Рэхмон оморебуурут эри шуькеет сохде:

— Туь эз иму э Г1уьмуьр чуькlesh гьисдиге,— гуфди Эсеф эз Рэхмон,— келеймуни, эгъуьлтуь эз эгъуьл иму биё зиёд бу, ненге туьре партия келе ни но эриму. Иму тевэгъэ сохденим э туь, е-дуь гоф гу э Мухоил, имуре ние воисде жофой эн и десгьойму э гъэгъ ногьогъ пуч бу.

Келе мерд пушово кешире, бирмунд э Рэхмон гьобугъ гуьрде кефгьой десгьой хуьшдере. Рэхмон дениши э чуькле ковре чумгьой Эсеф, пэхьнуь биребуурутгъо э зир сипре келе пиг1огъо, ловгьою э хэнде варафд, сифетию гьирмизи бисдо.

— Сабуьр сох, лелей Эсеф, — жугьоб до у, — имбуруз-себэхь мидарайм эри богъ чире. Г1эйб э Мухоил неве, г1эйб э заготовитель ве, гьимет ние доренбу эри онгур.

— Кини у заготовитель?

— Эёртуь не мунди э иму завхоз бугъо Бебе?

— Гьобоне Бебе! — Г1оси бисдо келе мерд.— Бебелемиш сох у мэхьшимуь!

Де имогьой э Г1эре райком дироморе бэгъдо, Бебере секретарь райком Мамедов огол зере гуфдире бэгъдо, коргьо дузелтмиш биребу, «огьодеи чире сер гуьрде оморебу».

Богъгьой бригадай Рэхмон э дуь жигебу: куьгъне богъгьо э посой келе есийв Маркалай, э зир куней догъ, тозе богъгьо — э лой завод «Огни» э ён рэхь огьуни. Эри огьодеи чире Рэхмон э членгьой бригадай хуьшдеревоз оморебу э куьгъне богъгьо. Амбаре членгьо э кор кифлетлугъ оморебуурут. Келе мерд сипре руьшгьо Эсеф гъэлейхэнжели э се невей хуьшдеревоз не г1эруьсевоз вегуьрдебуурут эришу э лой эн гьендэгъ е тэхдере эденбуурут э зарбевоз кор сохде. Келе мерд, Г1эруьс не е невею, онгур чиренбуурут, дуь невейге пура гьэрзинкегьой онгуре ведеберденбуурут. Те руз пишнеи бире кифлет нормей дуь рузи эн пенж одомире чире ведебердебу. Э е лойгей тэхде, кемере гъуз гуьрде эденбу онгур чире Г1ээзиз. Э ению эденбу кор сохде Хумор, сере пуьчунде э е назуьке шол, э пойгьош чекмегьой мердуне вокурде. У дуь сал медучилищере варасде бэгъдо Хумор акушерке кор сохденбу э больница. И рузгьо эн у отпуск бу эз кор. Богъчирегьо сер гуьрденге у мугу эз Рэхмон: «Меш эдеме оморе эй онгур чире». Рэхмон гоф не сохд. Г1ээзиз мугу: «Куьгъне сениг1ате э ер оворде, духдерме?» Эхи Хумор ченд салгьо эз духдери э колхоз кор сохдебу, э вэхд довг1о эри хубе кор сохдеи хуькуьмет уре медалиши доребу. «Бошгу дие, биевгу, кумеки сохугу э ишму,— гуфди Божи э Г1ээзиз.— Э хуне ме деруьм, гьечиш гьечуш э и хэсдее занигьоймеревоз ме эз хуне э жой вада-рафде ние дануьсденуьм». Богъчирегьо сер гуьрденки, Хумор э ёр оворде, пушотенне сениг1эт хуьшдере э мердгьоревоз тен бе тен эденбу кор сохде.

Э вэхд гэизгын кор, колхозигьо э кор дерики, э миглей богъ, э гIэрей дуь тэхдеи омо поисд легковая машина «Победа». Эз мошин ведироморуьт председатель колхоз Мухоил не е жонлуье саре мерд — фирегье душгьо, э тению савзе китель, э пойгьою шовол галифе не чекмегьой парусин. У бу секретарь райком партия Мамедов. Гьуногьгьоре эз дур дире, Рэхьмон видовусд омо, дес ишуре гуьрд, «хош омор» сохд. Мамедове винире, «Хош омор» сохдуьт ГIэзиз не Эсефиш.

— Гьувот бу, гьувот бу! — келе-келе гуфди Мамедов, э лой колхозигьо денишире.

Песде э Рэхьмон денишире, пуьрси:

— Чуьтами, амбар чирейт?

Рэхьмон ох кешире, мугу:

— Э вэхдию сер мигирдимге, те имогьой «огьодеире» варасде, э «нерме» мидарафдим.

Э и туьтем Эсеф, коре гьишде, оморе э кин секретарь мугу:

— Хьовир Мамедов, дениш о гьово: асму огьу вечири мунде вэхд ворущгьо эдей бире. Те имогьой миесде амбардеки богьгьо чире оморе...

Мамедов дениши э сипре руьшгьой Эсеф, э гьуьндуре балаю не хун пур биребугьо мундебугьо чумгьою.

— Чиренит дие, — гуфди Мамедов.—эз ки жусденит гIэйбе? Райком биёв чуьнуь эйшму онгуре?

Эсеф э махьтелиревоз дениши э Мухоил, мугу:

— Эхи председатель мугу сэхд ширин не бире онгуре ние вегуьрднуьт эз иму.

— Ки ние вегуьрде? — пуьрси Мамедов.

— Заготовительгьо.

— ГIэйбиш бу гуфдире: тизкере нуж жуьгьи вогьнеи,—гуфди гье ебо э ён Эсеф поисдебугьо колхози Эхьмед-дои. И гофгьоре шиновусде, гьемееки хэндусьдуьт.

— Хуби дие,— гуфди Мамедов е хэйли тегьенгьоре фегьм сохде бэгьдо, — гьери имогьой э лой бригадей Рамазан бурайм. Туьш бие э имуревоз, Рэхьмон.

Гье мошин эз богъ вадарафде сэгIэт, эз гьово ебо чиг омо, песде сер гуьрд ворущ.

— ГIэзиз бирор,— эз дур хьэрой дешенде гуфди Эсеф,— дирени?

Дуьл ГIэзиз амбар гурунд бисдо, гьошгьою дуьлу, сере тик гуьрде, у э гьово дениши. Асму биребу сип-снэгь ве мугуинге у гьони миофдону э хори мирасуь. Песде эз дури сес биренгьине омо, ворущ бежид бисдо. «НэгI, и ворущ э и зуригьо поисденигьо нисди»,— гуфди эри хуьшде ГIэзиз чуме-чару сохде Хуморе. Оммо Хумор э е десде гIэруьс духдеревоз э сергьошу туморегьо, шолгьо, пинжекгьо дегуьрде пэхьни биребуьруьт э зир луьгегьой келе тутдор.

Эз и рузевоз сер гуьрдуьтгьо ворущгьо е ченд руз лэгIэ не гуьрдуьт. Кими рузгьо себэхь мунде офдо миведиромо, колхозигьо

шор бире мирафдуът э богъгъо, е-дуй сэгІэт кор мисохдуът, е кем онгур мичуъруъруът, ебойге миомо сайлов мирихд, хэлгъэ эз кор лов мисохд. Ворушгъо поисдуът э гІэрей мигІидгъо, руьшгъешоне варасде, кипур куьнд биреки. Руз мэгІлуймей кипур руз гъеминоне хуно бу — офдои, хуьшги, герми. Эз келе те чуькле гъеме колхозигъо э богъ оморобуъруът. Кимигъо э хуьшдеревоз гІэилгъоре, хэгъер-бироргъоре овордебу э кумеки екиревоз эри онгур чире плане бегъем сохде. Мухойл эз е бригад э е бригад рафде, е эшгъэвоз кор сохдегоргъоре дире эз дуьли шори сохденбу. Шохъонгум эз кор вогошденки, гъемишеиноре хуно кифлет ГІэзиз э сер сифро эри чи хуърде нуьшденки, Рахъмон э шорире-воз денишере э Хумор, гуфди:

— Баракеллогъ, Хумор, дуь рузине нормере бегъем сохдей туь имбуруз. Эдем дире, фурмуш не сохдей кор богъире.

— ТэгІриф меди, чум мизени, — хэндуйсд Хумор.

Рэхъмон эз зир чум дениши э ю, диеш шори сохд. «Жогъил мунди, хуб мунди»,— гуфди э дуьл хуьшде. ГІэзиз бишгъоб епрэгъире хурде, гъобе посово кешире э Рэхъмон денишире, пуьрси:

— Дануьсденуьм, хэлефме, туь эз Хумор разини, Хумор хуб кор сохде. Эз у олхойн бош, себэхъиш хуб кор мисоху. Омон дануьсде бош, себэхъ руз кипури, е пара одомигъо белки мигІид гуьрдге... Гъечу сохде гереки, ки э жигей эн угъо екигъойге семе биьв эй богъ чире...

Рэхъмон мугу:

— Эйме оморенигъо тек тук белки эз кор поисдге себэхъ, гъечунигеш и ченд рузгъо ворушгъо мешет бирет, онгургъо эдет кара гуьрде.

— Фурмуш месох, кипур у мигІидгъойгере хуно нисди.— гуфди ГІэзиз.

— Иму и рузгъо лекциягъош хундейм эри эн угъо,— гуфди Рэхъмон.— Лелей ГІэсоиле огол зеребуьруьм. Ме мугум туь мией э контор, веде не бисдори. Е раче лекция хунд лелей ГІэсоил эз товней кипур. Е хуб гуш дошденбуьруът колхозигъо...

— ГІэсоил гъелбеттеш мухуну. Уре хуно ки дануьсде туроре. Лап келе рабигъо э Дербенд деруьтгъош гъони ченд ГІэсоил туро нисе дануьсденуьт.

— Эзуну у гъечу хуб очугъ сохденигъо дургунигъой туроре эй,— гуфди Рэхъмон.

Те имогъой сес ние сохденбугъо Божи, чумгъоре чарунде, элой шуьвер денишире, мугу:

— Дедей миро туьре, э мерд, туьре гІэиб ние оморе эз и сипре руьшгъойтуь э пушой худо гІоси бирени?

Келе мерд хэндуйсд, мугу:

— Эй духдер гъэбиле, ченд гилегъо туь не гуфдирей рабигъо гъеме дургу-дулобгъоют гуфдире?

Келе зен э пой вэхуьшде, е хъэрой вегуьрд:

— Эле, бебейме руьш буро гъеригъой, и чуь гофгъои э и шев

кипур ме шиновусденуым... туь эгъуьл туьре хурдей бегем мерд! Эжигей хубе рэхъ норе э пушой гІэилгъо э себэхъине руз кипур миглиде кор несохут, туь диеш э зир гъэжгъу гІэтош дешенде!

ГІэиз сере жумунде, жугъоб до:

— Туьре эз богъгъо хэбери ненге нэгІ? И ченд рузгъо ворущгъо лэгІэ не гуьрдет, онгургъо эдете пусире вомунде... гъечунигеш э хэлгъ хэйли зарали расири. Э гофтуьревоз и мундигъо онгургъош пуч бу... Песде нун ки миеру муьдуь туьре, худо, ненге раби ШуьгІми?

— Худо келеи,— гуфди Божи,— борух гъешим, гъеле екиш гисне нисди...

Хумор хоши гуьрде Божире, мугу:

— ГІоси мебош, дедей.

— Чутьтам гІоси небошум? Ние шиновусде чуй жире рэхъгъо норениге э пушой гІэил? Рэхъмон жогъиле одомини, комунисти у эз гІэилиревоз э рэхъ комунисти рафди, э уревоз гофме нисди. Эхи и келе мерди, дедей Миро ире, той эн и гофгъои и э пушой муьрде рузи хуьшде!

ГІэизиз шэгъгъэ зере хэндуйсд, чуйкле невере э дес вегуьрде мугу:

— Шиновусди, Марал, келе дедейтуь муьрдеймере эдей хосде...

Рэхъмон э пой вэхуьшде, мугу:

— Тейте женг бире, вечинит и сифрогъоре. Хисире гереки, себэхъ зусери э кор рафде воисде.

Эз гъеме зуш дегешдге Рэхъмон э хъэлов, те нимешев чумгъою э хов не варафдуьт. Бебешу гуфдире гофгъо э гушию домундуьт. «Эз расдекиш амбаргъо э кор не ведиромерутге себэхъ, чуй мисохим?» — гуфди у э дуьл хуьшде. Нимешев Хумор хэбер бире, дирени Рэхъмон гогъ э и ло эдей чаруьсде, гогъ э уло.

— Эйчуь ние хисире? — э гуши-гуши пуьрси Хумор.

— Хис, хис, меш эдем хисире,— жугъоб до евошлей Рэхъмон, гъэл гуьрде бирэхънее душгъой Хуморе, астале моч сохде герме гъутунеуре.

Себэхъмунде Рэхъмон гъемишеиннере хуно зу вэхуьшд, Хуморе хэбер сохд, ведиромо э гъейву. ГІэизиз поисдебу э хъэет, хъозури хуьшдере дирэ эри рафде, эденбу томоше сохде, чутьтам чуйшме ведироморениге. Песде э богъ оморенге, диреники, хэйли келе мердгъо не оморет э кор, ГІэизиз мугу эз кук хуьшде:

— Ме э туь чуй гуфдиребуьруьм, Рэхъмон хэлефме, Эсефиш не омори...

— Гъеле белки оморенбуьруьт,— жугъоб до Рэхъмон.

ГІэизиз не Хумор дарафдуьт эри богъ чире, Рэхъмон омо э ен тирозучи, э гъирогъ богъ, э ен сара хунелей гуьли э пушой тирозу хъозур нуьшдебугъо эри чире онгургъо пеймунде, хъисоб сохде.

— Чутьтам оморе эри туь, Исхъогъ? — пуьрси Рэхъмон эз тирозучи, тигъэтлуь денишире э куймуьре хуно сиегъ, астарере

хуно тов-тови бугьо гиргине чумгьой жогъиле колхози.— Амбаргьо мигИд муьгуьруьт имбуруз?

— Чув гуом эйтуй, гIэззи Рэхьмон, бирортуь муно е дузе гофгьо пери лелей ГIэсоил гуфдиребу эз товней мигИдгьо, дин — догIотгьо. Э ки мугуи? Э мэхъэй кимигьо ние дарафде. Билене бил мугу, билмеене чувол-чувол Пуьлом — вилеет гьеме эдей културни бире, и е пара дербендигьойму гуьрдет поисде дуьмгьой рабигьоре.

Рэхьмон э думит домунд. Исхьогь гузет сохд чуйтам хун пур бире мундэбуьруьтгьо чумгьой Рэхьмон могьбул бисдорутге, сие гьошгьою дуллу бисдорутге.

— Имогьой туь гуфдиренигьо, докладгьош кори ние сохде э е пара одомигьо дие? — пуьрси Рэхьмон эз Исхьогь.

— Лекция-микция чуйни, — хэндуйсд у, — эри е пара одомигьо тоегъи гереки.

Рэхьмон э мэхътелиревоз дениши э Исхьогь.

— Туь лап шит сохди! — гуфди у.

Э и туьтем сес машине шиновусде, Рэхьмон посово дениши. Эйн гьендэгь поисд «Победа», эз машин ведиромо Мухоил, э тению вери ковре плащ, э пою гердеверие чекмегьо.

— Себэхь ишму э хэйр, эхириш гьово хуб бисдо, — гуфди, се-ре тик гуьрде э чуйшме денишире.

Гьовой руз расдекиш хуб бу. Эз лой дерьёгь зверо варафде-варафде эденбу келе бире гиргине гьол-гьоли чуйшме, ригагьой хуьшдере шэхдегьой воруже хуно шенде э сер ковре дерьёгь нен фирегьуне онгурбогьгьой Дербенд. Мухоил дес Рэхьмонигьоре гуьрде, усэгIэт куьнд бисдо э лой тегьенг, эз комики дуллу буьруьт куьллуье хушегьой онгур. Винире чуйтам сер гуьрдетге эри кара гуьрде зуьм-зуьмие хушегьой «Нерме», эз дуьл председа-тель «ох» воромо.

— И чуйни, Рэхьмон, эдее пусиреки?

— Дие ме э чув думит дереум! — гуфди Рэхьмон ве гиргине гьуйгунегьою и песини рузгьо хэйли дору дарафдебуьруьтгьо эз гьэгьр гьирмизи бисдорут.— Терсиренуьм кешире зэхьметгьо пуч не бошуьт, и пура хушегьой онгур пусире не мунут.

Мухоил э иловлей богь дениши, мугу:

— Зури-зури чире варасде воисде, гуфдире гереки кифлетгьоре биёрут членгьо.

— Мечини, — гуфди Рэхьмон э охмуриревоз, — кифлетгьоре нэгI о, кими членгьо ишуш не оморет имбуруз.

— Эле, имбуруз кипури эхи! — э ёр оворде гуфди Мухоил.— Гьемей эн и середерди эз зерде Эсеф медиров. Эй э нуьмаз рафде эдей муьрде у. Ебо э ёрмени, пушой довгIогьо э гьэд богь келе мердгьоре кура сохде нуьмаз вокурдебу.

— Оммо и перигьо э женг омореву э киме, — гуфди Рэхьмон.— Эйчуь ние чиренит, мугу, богьгьоре, куьгьне председа-тель Одигуьзел, мугу, ижире дир ние кеширенбу, туьш мугу

парторг бире, е хърекети ние сохде, песе мугу ворушгъо миев. Оммо гъони ю коре гъишди э нуммаз рафде.

— Келе мерди,— гуфди Мухои́л,— гІэйб месох...

— Лелей ГІэзизиш келе мердики,— гуфди Исхъогъ.

Э и туьтем ГІэзиз, э душ воноре келе гъэрзинкей онгуре, ведировунд.

— Гъери кеш, Исхъогъ! — гуфди у, руз эхэйрбу доре бэгъдо Мухои́ле.

— Эсеф хъовиртуь коргъоре шулух сохди о,— гуфди Мухои́л эз ГІэзиз.

— Туьре бугу Эсеф,— жугъоб до ГІэзиз э хэндерево́з.— Хъовирме гъони Исхъогъи, туьни, ини, дирей оморенигъо Рамазане? Уни хъовирме.

Мухои́л еново денишире, дирени шуш нефес гуьрде эдее оmore бригадир эн дуьимуьн бригада Рамазан — е чуькле, лэгъэре мерд, чупуре сифет, шопкей алати э серию, ковре пинжек сетини э тению. Себэхъ эхэйрбу доре, у э бирази́ррево́з мугу:

— Хъовир председатель, ижиреш кор бирени? Иму гоф до-рейм е хуше онгуреш, пуч несохде вечирени, наздегъ тонн эз гъер гектар дорени, оммо гъе и гъово хуб биригъо руз дегъ одоми эз бригада э кор не оморет. Ижиреш кор бирени!

Руз унгъэде гермиш не буге, э пушони Мухои́л эрэгъ воромо. У плаше векед эз тен, до э шофер, ведешенд эз куьф гъуьти папрусе, э лерзиренбугъо десгъоревос спичке зе, сухунд.

— МигІиди имбуруз,— гуфди Мухои́л,— мигІид жугъури, кипур. МигІид гуьрдет.

— Эри эн игъо лекциягъо хун, докладгъо сох, ченгъэде э ишу андурмиш сох, ние дарафде э мэхъэшу дие! — ГІоси бире гуфди Рэхъмон.

Екем думит сохде, Мухои́л мугу:

— Жун ишу жегъендем, е имбурузи кипур. Себэхъ гъемешу миёвт. Ишму кор ишмуре сохит!

Песе Рамазане э мошин хуьше венушунде, Мухои́л мугу:

— Гъери кеш э бригадейтуь бурайм.

Э бригадей Рамазан оmoreки, Мухои́л дирени, гъобоне Бебе э ихдилот гуьрде секретарь райкоме Мамедова, эдее гоф сохде:

— Ини Мухои́лиш омо,— гуфди Бебе.— Ишму заготовительгъоре тэхсир сохдебирит, эри коле онгургъо гъимет ние доре гуфдире ишмуре. Ини, имогъой онгургъо расире, эдете пуч бире, дие эйчуь ние чиренит!

И гофгъоре гуфдиреки, Бебе дуь келе пусире хушегъой онгуре вегуьрд. Мухои́л жинленмиш бисдо.

— Бягыл шулухэ гофгъойтуьре,— э гъэгърево́з гуфди Мухои́л,— дануьсденуьм чуьтам дуьлтуь суьхдениге эри колхозиму!

Чумгъой Мухои́л хун вечиребу мунде. Мугуиге у гъони гъов микенуь миев бугъмиш мисоху Бебере.

— Эле, дирей, хъовир Мамедов, чуь гуфдиреге председатель? Богъчирере эз сер ние берденуьтгъо ишунуьт, колхозигъоре

тербиет доре ние дануьсденуьтгъо ишунуьт, оммо тэхсиркор ме-
нуьм. Ме гуфдирем э колхозникгъойтуь руз кипур э нуьмаз бу-
равт! — хъэрой вегуьрд Бебе. — Э парторгтуь гу хуб кор соху,
эжигей ю кор гировунде э гIэрей колхозникгъо э кес тапшурмиш
сохде, эз партия ведекуьрде оmore одомигъо, куьгъне рабигъо-
ре оворди эри лекция хунде...

— Иму гъеле мивним ки тэхсир гъисдиге,— гуфди Мухои.
Гъемей эн и заралире э сериму туь овордей!

Бебе хэндуюсд:

— Хъэ-хъэ-хъэ, артисти, артист! Себэхь онгургъой богъ ишму
дуьздире омоге, уреш биер э сер ме веше!

Мамедов дирени, ки ихдилот эдей дуьраз кешире.

— Хъовиргъо,— гуфди у,— ихтилот данани гъурте веруьр.
Хъуьжете песде мисохит, гъони онгуре чире गरेки.

— Гъеле себэхьмундеи,— гуфди Мухои.— Ме гъони мурам
э шегъер, ченгъэдеш бисдо одоми муьфуьрсуьм э богъ. Эз себэ-
хъэвоз зиёд мидобу корсох э богъ.

Мухои э мошин венуьшде э лой шегъер рафд, Мамедов не
Бебе э колхозгъой район. Мамедов нуьшдебу э пушо, э ен шофер,
Бебе э посо, кемере воноре э сер нерме болуше хуно нерм бугъо
кемер мошин. Мамедов эз куьф пачкей сигарете ведешенди,
Бебе э гузги э пушой шофер вобугъо вини, усэгIэтте ведешенд
спичкере, куьнд оворд э пушой секретарь.

— Буюр, юлдаш Мамедов,— э хэндее ловевоз гуфди Бебе.

— Согъбоши,— жугъоб до Мамедов, папрус дегесире бэгъдо.

Мошин эдебу рафде эз келе рэхь, эз гIэрей богъгъой онгури.
Эз лой расд веди буьруьт савзе догъгъо ве дигъгъо, вебуьруьтгъо
э сер догъгъо, эз лой чеп гIовгъой фирегъуне дерьгъ хэзери,
дуьразе десдей вогунгъо, паравоз э пушо дери дуду зере эз рэхь
гъовуни рафденбугъо. И догъгъо, богъгъо, дереигъгъо ве мошин-
гъоре Мамедов омбар диреду. Э гуш эн у гъейсэгIэт сес паравоз
недебу. Уре думит коргъой колхозгъо гуьрдебу. И рузгъо э Мас-
ков Пленум Центральный Комитет партия эденбу гиросде. Келе
везифегъой коргъой колхозгъоре эденбу фегъм сохде Пленум.
Доклад Хрущеве шиновусде э радио, Мамедов фикир сохдебу,
чуьтам э гъэриш эн э пушо деригъо дуь-се сал коргъой колхоз-
гъо хуб, буле бегъергъо зиед буге, мол-гъэре зиед буге, трудо-
денгъой колхозникгъо ферлуь буге. Э дуьл Мамедов добу хъэре-
кет соху богъчирегъо э вэхдию пирору, хубе бегъер вечире
биьв, коргъой район нен шегъер э пушо бурав. «Оммо ворущгъо
амбар мешет бисдорут э иму»,— гуфди э дуьл хуьшде Мамедов.
Песде э ёр эн у омо имбурузине ихдилот э колхоз «Дербенд», ча-
руьсде э лой бебе пуьрси:

— Туь эз товуней эз партия ведекуьрде одомигъо эденбири
гуфдире э Мухои. Ме неварасируьм эз товней коми одомигъо
бу туь гуфдиренбиригъо.

Бебе гъолине жендек хуьшдере э ило-уле чарунде, гуфди:

— Туь ние шинохде беге ГIэсоиле? Пушой довгIогъо у эз пар-

тия ведекуурде не омори? Редактор газет гьисдики у келе политический ошибкегьо дегьишдебу. Не дегьишдениш небу. Ечи политически нехундегоре одомини у, раби бири э дєрв Николай. Эз раби чь коммунист не редактор биренини?

— Шинохдуьм, — гуфди Мамедов, гоф Бебере зере, еГни дие мегу, весси, лэгьлэгьи месох.

Мамедов хуб шинохденбу ГЭсоиле. Э ёр эн уни ю комсомол гьисдики, э рузгьой мигид Октябрь нен Май, э демонстрация ведиромореки, чьтам ГЭсоил, сер бирэхьне э трибуна варафде, десе гьово гуурде, суьфде э зугьун уруси, песеде э зугьун тати не азербайджани эловлуь гоф сохденбуге, раче гофгьо гуфдиренбуге, революцияре, партияре, Ленине тэгГриф доренбуге. ГЭсоил э гоф сохдеки жендек одоми биз-биз сохденбу. Песеде э ер Мамедов немунди: ю эй хунде рафд э Масков, оморенге дие э трибунагьо чигьо не вини ГЭсоиле. Книнге гуфдиребу э ю ГЭсоиле эз партия ведекуурдет гуфдире эри келе коргьо, оммо егиле бебешу гуфдиребу э Мамедов: «Хэлефме, у ГЭсоил гуфдиренигьо пушоте раби жугьургьо бугьо мерде шинохдени? Лап ногьогь эз партия ведекуурде омори. Рабиш бирнге у, еки эз туьре воюгьо, эй хьуькуьмет совет дуьл сухунденигьо одомини»... Е ченд гилегьо э заготзерно омореки, унжо диребу ГЭсоиле Мамедов, эз дур руз эхэйрбу доребуьруьт екире. Э заготзерно агент кор сохденбу у вегИдо ГЭсоил. Мамедов шиновусдебу хуб селэгьэлуь кор сохдеи ГЭсоилеш. Оммо мэхьтел бу Мамедов — гьич ГЭсоил э райком оморе, ние гуьфдиренбу эз товней коргьой хуьшде. «Э хьисобевоз е гЭйб дебири э и, ведекуурди юре эз партия, — гуфди э дуьл хуьшде Мамедов. — Ненге миомо эрзо мидо, партбилет хуьшдере михосд». Песеде и гофгьой Бебереш шиновусде, Мамедов э думит домунд: «Ме эдем дире и Бебе э фитночи ухшеш зере, мурав э Махачкалагьо чигьош лэгьлэгьи мисоху, гЭрэгьэришкии мисоху, сер имуре э боле мидешенуь. Эз хэто дур бире гереки».

Омон гене Мамедове дуьл не бисдо, огол зенуь парторг колхозе Рэхьмоне гуь э у куьгьне раби ГЭсоил лекциягьо-чигьо меди гуфдире эри хунде. У бовор ние сохденбу ГЭсоил зобуни власте михогьу гуфдире. Мамедов нэгI, инструктор райком Якубов гоф сохд э Рэхьмоневоз.

ЧУГУУЛИ

Е руз богьчирегьо варасденге Рэхьмоне огол зе берд э ки хуьшде инструктор райком Якубов. Руз эденбу шохьонгум бире, вэзд кор сохдей учреждениягьош варасдебу, оммо Якубов не Рэхьмон гьеле-меле эз райком ние вадарафденбуьруьт. Угьоре келе гоф биребу инжо эз товней ГЭсоил. Якубов гуфдиренбу, ки Рэхьмон ногьогь тапшуьрмиш сохди э ГЭсоил эри лекция хунде,

чуьнки у эз партия ведекуърде оmore одомини, екке пушотегьо, э девр Николай раби бири.

— Бегем имуре членгьой партия, е ненге э партия не дебирегоре интеллигенциягьой совети кеми? — гуфди Якубов.

— Кем нисди,— жугьоб до Рэхьмон ве Якубов вини чуьтам гьирмизи бисдоге жиге яра, вобугьо э гьутуней Рэхьмон.— Имуре активгьо амбаруьт. Оммо эз лекциягьой Гэсоилиш зарал нисди, у эдей шефдигьой диндогьоте, эн рабигьоре очугь сохде, э иму кумеки сохде эри тербиет доре колхозигьоре.

Якубов вэхуьшд э пой, гешд э иловлей хуне. Назуьке жогьиле одоми, Якубов дарам гешденбу. Э тению ковре китель не шовол галифе вобу, э пою чекмегьой хром. Сиегье келе муйгьой серию гьир-гьир биребуьруьт мунде.

— Туь эз ме келетеш гьисди, хьовир Рэхьмонов,— гуфди у,— оммо ме эдем дире туь политикере усол варасире...

Рэхьмон тоб недоре, хэндуьсд.

— Согь боши, хьовир Якубов. Дие гофтуь гьисди э меревоз?

Якубов вараси, ки Рэхьмон э руьхшендиревоз эдей гоф сохде. У мугу эз Рэхьмон:

— Фурмуш месох, э ме ченд эрзогьои, хэлгь эдей шуькеет сохде эз дестуь. Туьре чуь ихдиьри эз партия ведекуърде оmore одомире овурде, лекциягьо доре э у эри хунде! Весси! Эхир-эхир этуь гуфдирере э назар веугьурде гереки небуге нэг! Себэхь-персебэхь собранией актив мубу. Унжош гьерки бисдо мэхуьзуь мугую, биебурини...

Расдекиш эз се рузиге бэгьдо э собранией актив и гоф бисдо. Кесиге нэг!, гьемин Бебе ведироморе э трибуне гьеме гьэгьр хуьшдере тий сохд э сер Рэхьмон.

— Хьовиргьо, гьеме колхозигьо эдете гуфдире,— Рэхьмон келегед бири гуфдире...

— Туь эз нуминей колхозигьо мегу, эз нуминейтуь гу,— бури гоф Бебере Мухоил э пой вэхуьшде эз миглей зал.— Колхозигьоре воисдге, ишу мигуют...

Секретарь райком Мамедов звоноке зе, егИни мешет мобош.

— Диренит, хьовиргьо, гофиш ние гьишденуьт сохде эй! Гьеле инжо э собранией актив лэгИймуре зеренге, э колхоз чуьтам мибошут Рэхьмон не Мухоил! Е гилейгеш эдем гуфдире: сер Рэхьмон келе бири. Эз амбар тэхьриф дорей юре. Е дуь сал колхоз хубе бегьер веугьурди гуфдире хуькуьмет ишуре орденгьо дори гуьфдире, хуьшдере вешендет. Иллогьки Рэхьмон. У гьечу дануьсдени дие гьеме колхозигьо тербиет веугьурдет, э угьоревоз кор гировунде герек нисди. Э жигей ю парторг оmore э ки корсохгьо, э ишуревоз эз дуьли жуни гоф сохде, э четини не терсуьт, э вэхдию бегьере вечуьнуьт, куьгьне рабигьоре овурди эй лекция хунде. Посою чуь бисдо? Э герме рузгьо, онгур хуб расиребугьо рузгьо нимей колхозигьо мигИд гуьрдуьт...

И гофгьоре шиновусдки, жендек Рэхьмон лерзи. «Дургу дуьлоби туь, фитночи», — гуфди э дуьл хуьшде Рэхьмон. У мэхьтел

мундебу Мамедов и гофгьой Бебере шиновусде, лэглей эн уре эйчуь ние зере. Эхириш не вотовусде, Рэхьмон эз зал хьэрой дешенд:

— Фитночи! Чугьул!

Мамедов звонок зе, гене Бебе мугу:

— Шиновусденит хьовиргьо? Э метелегьо гуфдиренуьт: дугь-ри сузи диенде, кечелуьн боши ёнедую...

— Дие эз туь кечелте э Дербенд одоми не дерики! — бури гоф Бебере Мухоил.

Э зал нуьшдегоргьо шэгьгэ зере гьемееки хэндуюсдуьт, чуьнки э шегьер Бебере эз гьобоне Бебе бэггэи кечеле Бебеш лэггэм вобу.

Бебе гене гуфди ченд жире гофгьойгеш эри исбот сохде э сер Рэхьмон гьэлетигоюре, биёбур сохде юре. Э зал дебирегоргьо дениширенуьт диренуьт э гофгьой Бебе е метлеб дери, критикай энэ эз хосдеи нисди, кимиго хьэрой вегуьрдуьт:

— Весси гоф сохдейгьо, вэхд варасди!

Э зал офдо сес хьэрой-хьэрой, Мамедов звонок зе, Бебе гофгьой хуьшдере не варасде, эрэгь пушонире э келе ейлуггэвоз покурде-покурде, эз трибуна фирамо э жигей хуьшде нуьшд. Рэхьмон гьечу дануьсд, ки Мамедов э эхир собрание э гоф сохдеки едуь гоф мугую эз товун чугьулигьой Бебе, омон нэгл. У гоф сохд эз товун сентябрьский Пленум норигьо везифегьо, гуфди эз сереботи е пара кемсуюгигьой колхозгьой Дербенд, эн пуч бирей еггедер онгургьо ве теклиф сохд гьер колхоз, гьер рэхьберчи, гьер коммунист-активист фикир соху, чуьтам коргьой колхозгьо совхозгьошуре хуб сохутге эри э жиге овурде Пленум ведешендигьо гьэроргьоре. «Эз товуней гофгьой Бебе гьичиш не гуфди, — думит сохд Рэхьмон. — Веди биреники у э гофгьой Бебе разини. Якубовиш ногьогь огол не зеребу мере». Амбар гурунд бисдо дуьл Рэхьмон. Собрание варасдки, у гьич э Мухоилиш не денишире, шопкей хуьшдере воноре видовусд вадарафд эз клуб.

Э буру уже торик бу. Гьоворе булут шиширебу. Асму мугуиге офдоребу лап зофру эденбу э бунгьой хунегьой шегьер нуьшде. Лампагьой электри эденбуьруьт сухде энжэгь э кучей Ленин не э лой вокзал гьисдуьтгьо кучегьо.

Собранией актив гирошдебу э клуб корсохгьой рэхь гьовуни, э зофруй кучей Ленин. Эз клуб те гьирогь дерьегь садипенжогь-дивисд метро рэхь добу. Рэхьмон гюси бире, папрус кешире-кешире, рафд гирошд рэхь гьовунире, песде гирошд эз пушой руз бе руз келе биренигьо консервный комбинат, ведиромо э гьирогь дерьегь. Инжо, э торики нуьшде, Рэхьмон дуьлмогьбул эденбу гуш дошде, чуьтам сес сохденуьтге келе шаргьой дерьегь. Э дуьл эн у э и сэглэт ченд жире коргьо омо: ихдилотгьой бебешу эз товуней Гэсоил, чуьтам у э девр революция рабиетире шенде, коммунист биребуге, чуьтам рабигьо-гюширгьой Дербенд Гэсоиле нифри сохде гешденбуьруьтге, песде чуьтам Гэсоил э косибгьо

куьмеки сохдебуге эри колхозгьо гуьрд сохде, после чуйтам эрию чугьулгьо ведироморе, э серию хьэшогьо вешенде мерде эз партия ведекуьрдетге... имогьой э сереботи Гэсоил э Рэхьмон оморет хьэлово бире... «НэгI, ме бовор ние сохденуьм Гэсоил э партиейму хогьин медиров гуфдире, — гуфди э дуьл хуьшде Рэхьмон. — Нэнге у эз дин доглот вадарафде, эй хуьшде дуьшмегьо гьэзенж сохде, э революция бэхш вегуьрде, коммунист нибисдо»... Песде Рэхьмон думит сохд и ченд салгьо Гэсоиле дуборе эйчуь неведуьрдетге э партия... «Эхи те имогьой фегьм сохде мибисдо дузи-шефди уре ведекуьрдеире... Песг чуь кори те имогьой у беспартийни мунди?» И хэёлгьо э дуьл дери, Рэхьмон вэхуьшд, эз сер гьумгьой гьирогь дерьёгь, эз лой вокзал гирошде, варафд евош-евош зверо э шегьер, э лой хуне.

Рэхьмон э хуне омогьо, Гэзизигьо хисиребуьруьт. Энжэгь Божи э пушой кинле нуьшде, эденбу гIэтош деноре гьэжгьуй чи хиник небу.

— Вой эй ме гердо, веди небисдо нохогьтуь — гуфди Божи, — чумгьой дедейтуь сипи бисдо ки...

— Э собрание буьруьм, дедей, — жугьоб до Рэхьмон. — Ногьогь нуьшдей поисде.

— Эле, дедей миро туьре, хинике чире миесди хурде туь песде?

— Мере гисне нисди, дедей, дегерд хис.

— Дедей миро туьре, эже хурдей оmore, хэлефме?

Гоф сохдей Рэхьмон нен Божире шиновусде Хумор вэхуьшд эз хьэлов, дуьразе халат ранги-рангире вокурде, э душ хуьшде герме шарфе дегуьрде, ведиромо.

— Туь эйчуь ведироморей? — пуьрси Рэхьмон.

— Ме бегем хисирем, чумме э рэхьтуь бу.

БожигIош не епрегьи декуьрде овурд но э сер стол.

— Веги ху, хэлефме, — гуфди у. — Уни э ишкоб чорекей шоробиш дери воисдениге.

Рэхьмон гоф не сохде, дарафд эз хуне ведировунд шоробе, декуьрд е келе пейле, э е хуьпевоз хурд, песде е-дуь лэггэ гIош не епрэгьиш хурд. Хумор дануьсд дуьл Рэхьмон могьбул биреире, гIоси не бу гуфдире гоф не пуьрси эз ю. Э лой Божи чаруьсде, мугу:

— Дие эйчуь нуьшдей туь, дедей, дара дегерд хис.

— Худо хьэрмэхь эришму, хэлефме, — гуфди келе зен э хуне дарафде.

Рэхьмон е пейлейгеш шороб декуьрд эри хуьшде, хурд, песде сере тик гуьрде дениши э Хумор.

— Дуьл посо бири? — пуьрси у, чуме не вегуьрде эз раче чумгьой зен хуьшде.

— Дуьл посош мубу дие.

Ловгьой Рэхьмон э хэнде варафд. У вэхуьшд э пой, гуьрд э десевоз гьул Хуморе, фурмуш сохде гьеме имишев сохде фикиргьоре, мугу:

— Кеш, ме вомундем, мере хов дери...

Себэхьмунде хэбер биренге, Рэхьмон дирени Хумор э кию э хьэлов не дери... СэгIэт хьэшд зиед бу, Хумор рафдебу э кор. Духделею Марал эз лихьифию кешире, эденбу гуфдире:

— Папа, дедушка оголи!

— Гьо жун папа, — гуфдире Рэхьмон гьужогъ зе вегуьрд гIэиле, моч сохд се-чор гиле, песде но э хори, юш вэхуьшд э пой. Е кем э богъчей хьэёт гешде, хоригьоре бил зере, песде дес-руй шушде эй чой хурде э сиро нуьшдебу Рэхьмон, эз лой гьопу сес омогьо.

— Рэхьмон э хуне дери?

— Эри, дино, киниге, — жугьоб до Божи.

Э хьэёт диromo е лэгъэре мерд, руьш чире, э тению нимдош-де ковре палтуй поэзи вокурденигьо, э пою герде верие нимдош-де чекмегьо, э серию гиргине сие шопке. У бу ГIэсоил, эз товун комики и ченд руз эденбу фикир сохде Рэхьмон.

— Себэхь ишму эхэйр, — гуфди ГIэсоил.

Сес ГIэсоиле шиновусде, эз дору ведиромо ГIээиз.

— Эгъуьбеттуь э хэйр, хош омори, — гуфдире ГIээиз куьнд бисдо дес ГIэсоиле гуьрд.

Рэхьмон э пой вэхуьшд, себэхь эхэейрбу гуфдире, жиге до гьуногъэ эри нуьшде.

— Нуьш, нуьш, ме эдеме рафде, эри е дэгъдэгъэи диromорем, — гуфди ГIэсоил.

— Бегем диromореш эз туьни вадарафдеш, — хэнде-хэнде гуфди ГIээиз. — Ихдиёртуь гьони э дес иму, эн сэхьибхунегьо дери. Иму туьре хьэрзо ние сохденим. Нуьш!

— Нуьш, нуьш, гIэилгьойтуь муно, — теклиф сохд Божиш, — нуьш е пейле чой ху э Рэхьмонигьоревоз.

— Белки э ме эй чой хурде рэхь невобу, — гуфди э хэндере-воз ГIэсоил, э доруй гьейву гиросде, э сер стул нуьшде.

— Лелей ГIэсоиле ишму тозе шороб дит, — гуфди Рэхьмон.

— Э у кор ме рази нисдуьм, — жугьоб до ГIэсоил, — гьечу буге, хэгьерме Божи, эриме е пейле тухэ чой биёр...

— Шороб эйчуь нэгI, лелей ГIэсоил? — пуьрси Рэхьмон.

ГIэсоил десе воноре э сер шуьгъэм, гIэйбе-гIэйб жугьоб до:

— Эз шуьгъэм гьони екем ээгIиф бирем, хэлефме, ичку хурде сэгIэт дорд доре...

Песде е кем э хуьшде домунде, э дуьлию чуй кориге оmore, э лой ГIээиз чаруьсде, гуфдирени:

— Пир бисдорим, куьгъне хьовир. — Песде э лой Рэхьмон чаруьсде мугу: — Бебешму дануьсдени э жогъили чуьтам хурден-биримге шоробе... э балам, гьич пиёниш ние биренбирим.

— Э эгъуьлмендиревоз хурденбирим эхи, — гуфди ГIээиз.

— И чуй гофи, — гьэриш бисдо э ихдилот Божи, — чой норе э пушой мердгьо. — Худо мебуро, туьре хуно э эгъуьлмендиревоз ичку хурдегор мубу? Эхьисобевоз фурмуш сохдей, Рэхьмон

э гъужогъме верики лул пиён бире нимешев оmore э парталгьоревоз э хъэлов офдоренбиригьо...

— Куьгъне ярагъой Божи хэгъер мере очмиш сохди, бироргили? — гуфди ГӀэсоил эз ГӀэзиз.

— Угьо возигъой жогъили бу, — жугъоб до ГӀэзиз. — Куьгъне гъэгъргьо эз дуьл хунеигъойму ние вадарафде...

— Хубе коргьо зу фурмуш бире, зобуне коргьо фурмуш ние бире, — гуфди ГӀэсоил.

— Веги чойтуьре, — теклиф сохд ГӀэзиз. — Хиник мубу мурав. Песде гоф мисохим. Веги ху. Чуйтам гуфдиренигъоре хуно: хэберден хингъэл ехши...

Э чой хурдеки Рэхъмон эз зир чум дениширени э сифет ГӀэсоил сечмиш сохдени, чуйтам дору дарафдетге куне чумгъою, буруне ведироморетге осгъугъой гъутунегъою, зердов зериге ранг сифетию. «Э хьисобевоэ э и гоф чи расири, — фикир сохд Рэхъмон, — пушотеинегъоре хуно зарифетиш ние сохде, э дуьл эн и гоф дери диromори себэхь-себэхь... Белки шиновусдебу шовуне ихдилотгьо э собранией актив биригъоре... «Оммо ГӀэсоиле гъич хэбериш небу не эз дигъне гофгъой Бебе э собранией актив, не эз ихдилот, биригьо э ГӀэрей инструктор райком Якубов нен Рэхъмон эз товуней лекция не дорей э ГӀэсоил. Ранг-руй эн у дегши бугьо эз кефсуэзи бу. И песини вэхд шуйгъэм эн у хэреб бире, эз дорд доре амбар ээхьмет кеширенбу, чиш бегъем хурде ние дануьсденбу, гьетте чи хурде, дорд мидо. ГӀэсоил эденбу эри хуьше дуьл муьхшули гешде. Ченгъэде э ГӀэрей хэлгъ мигешд, ихдилот мисохд, хуб биренбу эрию, дорд дорей шуйгъэм эз ёрию рафденбу. И ченд рузгьо у э колхоз Рэхъмонигьо не оmoreбу, не лекцияш не хундебу. Гьони уре воисденбу гоф соху э Рэхъмоневоэ, хьозур соху е лекция хуно э клуб колхоз.

— Ме шориш мибисдорум, лелей ГӀэсоил, туь е лекция мухундиге и орине эри колхозникгъойму, — гуфди Рэхъмон... — Оммо мере ГӀэйбиш сохдиге, минкин нисди мере эри лекция доре э туь...

ГӀэсоил мэхьтел мунд.

— Чуйтам? Гоф-чи гуфдирегор бири? — пуьрси у.

— Эри, — жугъоб до Рэхъмон. — Эз десме чугъулигьо сохдет ки ме э туь, э эз партия ведекуьрде оmoreигьо куьгъне раби лекциягьо дорем гуфдире эри хунде... Дие ние доренуьм, гъэгъриш бисдориге эз ме...

Рэхъмон гьирмизи бисдо, сере гъуз гуьрд. ГӀэсоилиш сере гъуз гуьрд. Эз лэгӀэю гоф не ведиромо. Энжэгъ э дуьл хуьше мугу: «Мен сениичун муьрдеки, сен менуьн пойпичеки». Ме эри эн и власть эдем жунмере доре, э ме ихьдибориш не мунди... Вой эй мунде рузгъоиме...» Эз ГӀэзиз не Рэхъмон ГӀэйб нибисдоге, гьони эз чумгъой ГӀэсоил шэх-шэх ГӀэрс миомо мирихд.

— Туь мегу, лелей ГӀэсоил, ме э туь ихьдибор ние сохденуьм гуфдире, — мугу Рэхъмон. — Ме дануьсденуьм дуьлтуь эри пар-

тияйму, эри власть сухденигьоре. Туь эдей дире, лелей ГӀэсоил, э ме кор невери...

— Дануьсденуьм, хэлефме, дануьсденуьм...

Гене сере гьуз гуьрде, думит сохде, Рэхьмон чаруьсде, мугу:

— Лелей ГӀэсоил, ме э туь мэхьтелуьм, туь эрзо эйчуь ние нуьвуьсде туьре э партия восстановить сохут? Ме дануьсденуьм туь егиле нуьвуьсдебири гье умогьойгьо... Гене нуьвуьс. Ме имид сохденуьм, ки гьони туьре восстановить мисохут гуьфдире.

Эз дуьл ГӀэсоил е келе ох воромо, думит сохде, у мугу:

— Муьнуьвуьсуьм, хэлефме. Де имогьой егьин муьнуьвуьсуьм. Дуз э сер Никита Сергеевич Хрущев муьнуьвуьсуьм. Гьеме муьнуьвуьсуьм, гьеме э сер ме оморе гьозие-гьэдергьоре. У э гьэвл ме мирасуь, фегьм не сохде нигьлуь эрзоре...

Божи эз ён кинле вэхуьшде, омо пейлей ГӀэсоиле вегуьрд эри гене чой декуьрде.

— Медеки дие, э шори хурде биёво чигьошму,— гуьфди ГӀэсоил э пой вэхуьшде.

— Шори ники винош эз гӀэилгьойтуь, невегьойтуь, худо метлебгьойтуьре воровуно,— жугьоб до Божи.

ГӀэсоил согь боши гуьфди, ГӀэзиз вадарафд эри рэхь сохде юре. Э кучегьой Дербенд э и руз поиз одоми кем бу. Гьовой руз очугь небу имбуруз, чуьшме пэхьнуь биребу э посой лембее булутгьо, асмуш сиегов зеребу мунде. Мугуиге гьейсэгӀэт миев воруш тий мубу.

— Дара э хуне, ГӀэзиз,— гуьфди ГӀэсоил,— гьовой воруши, меш эдем э хуне рафде.

Расдекиш ГӀэсоил екем рэхь рафдки, э кучей Буйнакский ю дебиренбугьо расики, эз гьово воруш тий бисдо. Келе мерд пой вечи, рафд э хуне, думит сохде-сохде, чуьтам нуьвуьсуьге эрзоре эри восстановить сохде юре э партия. Эз е сэгӀэтиге, ГӀэсоил типтэхьно э хуне нуьшде, гьэлеме э дес гуьрде эденбу думит сохде гьер гоф хуьшдере.

Имогьой, гӀэзизе хундегоргьо, и ихдилот гьелелуьге мунугу инжо, иму ихдилот сохим эришму екем эз гьозие-гьэдер э сер ГӀэсоил оморигоь.

ДУЬИМУЬН БЭХШ

КУЬГЬНЕ ДЕРБЕНД

Имогьой хэбер дуьм ишмуре екем эз куьгьне Дербенд. Белки туь, гӀэзизе хундегор, бирейге э и гьэдимие шегьер, бине зере оморигоь эз и гьозори пенсад сал пушо. Туь дирей гьуьндуьре фирегье боругьой сенгьире, вадабуратгьо шегьере эз дерьёгь дуз те зверсер догь, туь дирей норунгьэлере, тик поисдигьо э

зеверсер шегьер, э келлей догъ, туь дирей фирегъуне дузе кучегоре, ярашугъ гъисдуйтгоре э келе энтигъе хунегъой сенгъиревоз, туь дирей раче паркго ве клубго — мэгдон ушуьгъире, туь дирей тозе школегъо ве техникумго, вокурде оморегъоре э гьер тараф гъэдимие, жогъил биригъо шегьер Дербенд.

Бегем ижиребу Дербенд эз и чуьл сал пушо? Э миглей шегьер, э жигей гъейсэгIэтине фирегъуне богъ умогъой бу е ченд жерге тенге мэхъэлегъо, те сугърезани малад, э кергелуь ухшеш зеренбуьруьтго сара хунелегъой гуьли, пенжерегъошуш эз бору нэгI, эз бун. Э посой келе бору, э жигей гъейсэгIэтине тозе поселок, хунегъо э гъэд богъ-богъче яравуш гъисдуйтго, умогъой бу Кофори гуфдиренигъо мэхъэле, нимелит вачаруьсде хунегъой гуьли, дор-дурогъ нэгI, иловлею пейнлугъ. «Муьлк Хочии» гуфдиренигъо жиге, гъони безетмиш гъисдиго э тозе темизе кучегъо не гъоиме хунегъой сенгъиревоз, умогъой э малад буетмиш бу, келе десдечу э дес не вегурде, эз лухъме гиросше ние биренбу.

Э же 'буьруьт школагъо, клубго, техникумго? Э жигей эн игъо гюширгъой шегьер вокурдебуьруьт хъэшд мечит, хьофд нуьмаз, се килисе... Эз норунгъэле те деръегъ, эз Кофори те Муьлк Хочи — э гъемей шегьер пур буьруьт косиб-кусуб, пой-бирэхъне, тирохэпой, сефгисер, гIони-бичоре. Энжэгъ е дегъ-бисд кифлет келе гюширгъо — сэхъиб келе богъгъой онгури нен ветэгъгъой жэгIи озгъуне хуно гешденбуьруьт э шегьер, энжэгъ угъо дануьсденбуьруьт хунде, ведировунде, келе сенигIэт доре ферзендгъошуре. Угъоре пул бу!

Песг косиб-кусуб чуьтам миьсд хунде гIэилгъой хуьшдере? Эхи э гъэд косибгъош дебуьруьт одомигъо, комигъоре ки воисденбу хуну воровуну ферзендгъой хуьшдере. Еки эзи косибгъой шегьер бу Хъией Беново. У бу сэхъиб эн е чуькле богъле, комиреки гъурлугъ сохденбу э эз кор ние вомунденигъо гъулгъой хуьшдере, чуьтамиш бисдоге бэхшей нун-пули кифлет бегьер воровундебугъо. Уре бу чор-пенж кук, гъеме дуй эз еки чуькле, гъемере миьсд дошде, гъемере миьсд партал доре. Уре воисд гъемей эн игъоре сенигIэтиш доре, эри пире рузию кумек бу юре. Е руз Хъие нуьшде э Истир зен хуьшдере, ихдилот сохде, мугу:

— СенигIэт хубе чини, иму и гIэилгъоре э демуьрчи муьнушуним. Мере воисдени еки энигъоре семе хундегор сохум...

— Туьре хэржи эз же омори, э духдири, э инжинери эри хунде гIэилгъоре?

— Духдири эй чуь,— гуфди мерд.— ГIэсоил гъони э нубо хунде эдей бершите варасде. Раби ЕгIэнгил эдей гуфдире эз ГIэсоил е хубе раби мубу. Е раче сесиш вери юре эй нуьмаз хунде. Мигълим хунде, десдур вегурде... Иш хундеи хъисоби!

И метлеб хуьшдере чуьтамиш бисдоге сохд Хъие. ГIэсоиле, келеи куке гъишд э ки раби ЕгIэнгил хунде, десдур вегурде, се кукигере эз ГIэсоил чуьклете буьруьтгоре э демуьрчи нушунд,

зури-зури сениГэт вегуьруьт, кор сохут, эй косибе бебе кумек бошут гуфдире.

Гьечи, э ижире овхьолетевоз, э хьуькм гурунде кифлет э сер вобугьо бебей Хьийэревоз Г'эсоил э рэхь рабиети рафдебу. Гьечи э суьфдеи дегьсали эн бисдуьмуьн садсали э г'эрей рабигьой Дербенд диromo е тозе жогьиле раби, сес комики э сес буьлдуьрчин ухшеш зеренбу, нуьмаз хундей комики амбаргьоре хьэз оморенбу. Гуфдиренуьт Г'эсоиле ужире раче сес вобу, ки у руз у э сер гьихэл вадарафденбугьо эри нуьмаз хунде, сесюре эри шиновусде е сер эз звери мэхьэлегьо мисирмугьо, эз зофруи кучегьо эрменигьо оморенбуьруьт сесюре эри шиновусде. Оммо юре, хуьшдени Г'эсоиле хьэз ние оморенбу нуьмаз хунде. Сери ебо э сер гьихэл варафде, у эзир зугьу хуьшдере нифри сохденбу «Мере и коргьо эйчуьни,— мугуфди у,— эхи гьемей эни коргьо фирмундекини»... Ногьогь ни гуфди и гофгьоре Г'эсоил. У туро амбар хундебугеш, книггьой г'илмиреш амбар хундебу. Э у салгьо э Дербенд суьфделе марксистски кружокгьо кура биребуьруьт. Эз Урусиег оморевугьо большевик революционер Маркус, э учителя кор сохденбугьо э Дербенд, кура сохе Керим Мамедбекова, Арон Эрлихе ве е ченд жогьиле интеллигентгьойгере, вомухунденбу э угьо г'илм марксизмаре-ленинизмаре. Угьо хьозур биренбуруьт эри э пушо дебугьо революция. Шинох бире, э еки эз членгьой эн и кружокевоз, восдоре хунде книггьой марксизмаре, варасире мэг'эной пушолуье г'илмгьоре, Г'эсоил эденбу дире, ки рабиети эю ни гуьнжуь, рабиети одоми фирмуни. Оммо сэгьм бебе, сэхд э худо-туро бовор сохденуьтго, омбар сэхд вобу э сер Г'эсоил, у гье ебо шенде ние дануьсденбу и бебешу э серию воноригьо сениГэте.

Вэг'идогьо мибисдо, Г'эсоил амбар дерд микеша, мивоисд юре бурав э хьовиргьой хуьшде семе гую э дуьлию деригьо гофгьоре, оммо митерси. Чуьнки хьовиргьоюш увэхди сэхд дебурьт э желей дин-дог'от. Расди амбардеки хьовиргьой Г'эсоил косибгьой шегьер буьруьт. Еки бу Г'эзиз Рэхьмон, фэхьлей онгур боггьой Менешир Исогь. Еки бу Эсеф гьэлейхэнжели, эз г'эзили э муьрс дебугьо, оммо сэхд нуьмаз гьурлугь сохденбугьо. Г'эребир э Г'эсоиловоз минуьшдуьт, бура-бие мисохдуьт Мердэхэй Овшолум, Юсуф Жомол, Шомоил тикдобон, е чендигьогеш. Эз гьемей эн игьо Г'эсоил куьнд бу э Г'эзизевоз, ве е руз шобот эз нуьмаз э вогошдеки, Г'эсоил лэг'э вокурде, гуфди дерд хуьшдере э хьовир хуьшде:

— Белки туь мере г'эйбиш сохди, Г'эзиз,— мугу Г'эсоил,— омон визор оморем эз и рабиети...

Г'эзиз сере тик гуьрде, хуб дениши э раче сие руьшгьой жогьиле раби, э дердлуье чуькле чумгьою, э тозе килэхь бухоре э серю вобугьо ве гьобой ластик э тению вобугьо, песде мугу:

— Ме гофтуьре ние варасиренуьм.

Г'эсоил сисита э чепи гьул доноре, э расди десовоз гьул Г'эзизе гуьрде, посо-пушоре дире, кес гьисдиге, мугу:

— Гьемей эн и дин-доглотгьо, гофгьой туро дургуне гофгьои, бирор, иму эдейм хушдереш фирмунде, хэлгьэш..

ГӀээиз мэхьтел мунд, э мэхьтелиревоз дениши э хьовир хушде, мугу:

— Хьэсбешолум, туь чуй гуфдире, э раби и гофе эз лэгӀэ ме-ведировун эки кес, мурав э раби ЕгӀэнгил мугую...

ГӀэсоил ох вокоши, сере жумунд, мугу:

— Ме гьечу дануьсдуьм, туь мараси ме гуфдире гофгьоре, э гьэвлме мидарай... эгӀ!..

ГӀээиз дес ГӀэсоиле гуьрде, мугу:

— Бирорме, ме чен хок пойгьойтуьш ние дануьсденуьм, белки туь дуз бири, гофме нисди. Ме эри хуьрметтуь гуфдиренуьм, э гӀэрей жэгӀмет биёбур небоши гуфдире...

Песе угьо гоф не сохде е хэйли рэхь рафдуьт. Руз гьеминон бу. Чуйшме э зверсер поисдебу. Вэхд чи хурде эденбу бире. ГӀээиз мугу эз ГӀэсоил:

— Кеш э хунейму бурайм, дедейму э тону диг донори — гӀош дуьшеме не епрегьи вэлги. Е хубе шоробиш гьисди мере, хэзеин-ме дори эри шоботи.

Умогьой ГӀээизигьо э Кофори зигьисденбуьруьт. Тенге мэхьэ-легьоре гиросше, ГӀэсоил не ГӀээиз рафдуьт э лой гьопуй Кофори, гиросдуьт эз зир гьуьндуьре гьэдимие боруй сенгьи, томоше сохде богьгьо-богьчегьо э лой Кофори гьисдуьтгьоре, ихдилот сохде-сохде оморуйт э хуней ГӀээизигьо. ГӀээизигьо дебуйруьт умогьой э хуней гьомхуней, э е чуйкле хуней гуьли, зигьисденбуьруьт амбаре дербендигьоре хуно лап косиб. Э гьэд хуней ГӀээиз не кравать добу, не стол, хьэлов болуш э тэхчине добу, э сер сундугь вечире, э хори гуьли сипре ризе-ризе порхол добу, э дивор е гузги вобу, э серию кешире вечире-вечире десмол. Логонгьо, ленгеригьо, егьлевогьо, фунтусгьош э дивор дуллу буйруьт. Дедей ГӀээизигьо гьуногьэ хош омори сохд, шобот шолум гуфди, э зирю нимдер дешенд э сер порхол, э пушошу шулхьон но.

— Нуьшит, гьэдов алим, гьейсегӀэт диге мегирим миерим.

Э сер тону оmore, келе зен дирени гьеле гӀэтошгьо демунди э тону. «Вой эй эхдуьр зерегорун гӀэйлгьойме гердо,— гуфди келе зен,— эз гьэд гӀэтош руз шобот гьэжгьуьгьоре чуйтам ме-гирим?».

— Э дей, дедей,— гуфди зен ГӀээиз Божи,— уни е лезги эдей гиросше эз куче, огол зенуьм дирувунум?

— Огол зе,— гуфди келе зен. Песе лезги омоки мугу: — Дин ойру гьэрдеш, имбуруз шоботи, эриму э гӀэтош дес зере гӀэмэл ниев. И гьэжгьулеймуре эз тону веги.

Сес зере шиновусде, ГӀэсоил дениши э ГӀээиз, гене ох кешире, мугу:

— И жиреш кор мубу? Э гӀэтош дес ние зереним руз шобот, гӀовун дануьсденим. Туь дануьсдени мэгӀэной эн и кор чуйниге?

ГӀээиз э лой дер дениши, десе э лэгӀэ воно, мугу:

— Эле, хъэсбешолум, дедейгъо мицинову о...

Песде э сер сифро гIош, епирэгъи омоки, е-дуй пейле шороб хурде бэгъдо, ГIээиз мугу:

— Э и зуригъо худо гъишдге имуре гIэил биренини. Кук бисдоге туй гъеле эри мило сохде биё бией..

— Метлебгъой туйре худо воровуно,— гуфди ГIэсоил, пейлей шоробе тик вегуърде,— э сер кук бирентуьш хуройм!

Эз расдекиш бэгъдовой е ченд мегъиге, руз орине ГIээиз, Мердэхэй Овшолум не е ченд мердгъойге э келе кучей жугъуру, э пушой келе нуьмаз нуьшдеки э ихдилот, е гIээилле шуш нефес гуърде омо, э гIуш ГIээиз мугу дедушу оголи гуфдире. Э и туйтем Божи эденбу дерд хурде, зэхъмет кешире э у чуйкле хунелей гуьли. Э ён гIэруьс нуьшдебубу зен хуьсуьр, момуй Сенем не се-чор зенигей гъуьши. Бэгъдовой е ченд мунутиге мому тешде норе э миглей хуне, эз гъул Божи гуърде эденбу овурде юре э сер тешд. ГIээиз суьфделе эз гъопуй хъэет луйнге шенде, э пушой дер хуне куьнд биёв гуфдире, э гушию дарафд е келе божэхъ Божи... «Бейе вой!» — гуфди ГIээиз энгуьшд хуьшдере гIэнж гуърде. Песде э гушию дарафд сес гирисдей соворе гIэил. УсэгIэтте эз у зенгъо э домой дер нуьшдебубуьрутгъо еки э лой ГIээиз чаруьсде, шори-шори гуфди:

— Бошорей эз туй, ГIээиз, кук бири туйре, э пой порунюревоз э хунейтуь шоригъо никигъо биёво!

ГIээиз гъирмизи бисдо, эз куьф е тозе абасире ведешенде до зен гъуншире, согъбоши гуфдире, вадарафд э куче.

Гъовой шохъонгум бу. Серин бу. Чуйшме эденбу пэхънуь бире э посой гъэле э зверсер Дербенд, э догъ веригъо. Эз лой дерьёгъ е чуйкле кулок эденбу вокурде. ГIээиз эз гъопу э куче ведироморе, килэхъэ эз сер вегуърде, э нефесевоз эз темизе эвир кулок э лэгIей хуьшде декуьрде, видовусд э лой келе куче хъэрмэхъгъойгей хуьшдере эри бошорей доре.

Мердэхэй Овшолумигъо нуьшдебубуьрутгъе э у жигей хуьшде, э пушой келе нуьмаз. Тукончигъо ведироморе эденбуьрутгъо хъэрой сохде, гуфдире: «Ой эхшем базарини о, эдем ужуж доре, биейтгъо!» Э и куче, келе куче гуьфдиренбуьрутгъо умогъой се нуьмаз дебубу ве жерге-жерге чуйкле тукулегъо: богъолтукугъо, савзетукугъо, гъэсобтукугъо, тукугъой хуьрдовоти не е ченд чуйкле духонлегъош. ГIээиз оmore э хъэрмэхъгъой хуьшде бошорей доки гIэил бири гуфдире, еки эз угъо мугу:

— Эз туй магарыжи!

— Э сер чумгъойме,— жугъоб до ГIээиз, оммо Мердэхэй вини чуйтам сифет ГIээиз гъирмизи бисдоге. «Косиб, туйре пул эз же омори эри гъуногъ сохде е десде мерде»,— гуфди э дуьл хуьшде Мердэхэй. Бирден э лой хъэрмэхъгъо чаруьсд, Мердэхэй мугу:

— Бироргъо, ГIээиз имуре гъуногъ мисоху, оммо гъони нэгI, э руз мило. Песде е кем думит сохде, у дес хъэрмэхъгъоре гуърде, согъ боши гуфдире, рафд эз кишу.

— Э же рафди, Мердэхэй? — пурси ГЭзиз.

— Гьурлугъи мере,— жугъоб до у, посово не денишире.

Гьово торик биребу. Пушой мердгьо э ГЭривит оморебу. ГЭсоил гьони миёсд э нуьмаз оморе. Мердэхэй рафд э пушой рэхь ГЭсоил, эри вохурде э ю.-Эз диш Барятински куче гиросше сз-ГЭт, э гуш Мердэхэй сес дарафд.

— Шевтуь э хэйр, Мердэхэй, э же рафде?

— О, ГЭсоил, туьни, пой, туь мере гереки,— гуфди Мердэхэй э чепи десевоз гьул ГЭсоиле гуьрде. Э расди дес... Мердэхэй гьемише е келе гьолине десдечу дебиренбу.

— Хэйр гердо, чуй гьурлугъ?

Э ило-уле чуме-чару сохде, Мердэхэй мугу:

— Туь бура ГЭривите хун, ведиро эз нуьмаз. Песде э туьре-воз э е жиге бие бурайм.

— Э чуй жиге эхи?

— Тэхьди месох. Телесон гьуьз дугьэр, гуфдире э метелегьо. Песде мугуюм.

— НэгI, гьони негуи!

Мердэхэй десдечуре э хори зе, мугу:

— Туь э шуьгэм дедейтуь чуйтам тоб дорей?.. Гуш вени гьечу буге. Имбуруз е косибе бирор имуре, ГЭзизе кук бири. Э туь ГЭён гьисдигьоре хуно кифлет эн у эдей эз гиснеи пишнеи вэ-хуьшде. Зенде зере хэшилле гереки, ширле гереки, руз мило жэгIмете гьуьдуьш гереки. И еки. Ве дуймуйнжи, себэхь руз оринеи. Амбаре фэгьир фугьорере гьэжгьуй шоботи эри воноре гушд нисди, немале глов гуьрде жэгI семе ние бу эри бугьлеме.

— Чуй сохде воисде! — пурси ГЭсоил.

— Пул офде воисде, гьеле бура э ГЭривиттуь, ме дениширем э куче...

ГЭсоил амбар хосденбу хотур Мердэхэе. Уне гуьре дие гоф несохд, сабуьр сохд, рафд э нуьмаз.

Торике шев бу. Э асму тек-тук астарাগьо веде буьруьт Мердэхэй гогь э гьово денишире, гогь ило-улере чуме-чару сохде эденбу гешде э келе куче. У эденбу думит сохде, чуйтам гьони э жогьиле рабиревоз, э шегьер хуьрметлуь биригьоревоз муравге э хуней гюширгьой шегьер — эн Хьэнукой Овшолум е ненге Менешир Исогь, михогьуге пул эри шоботи косиб-гIони, песде чуйтам э ГЭсоил доре бэхш мисохуге э ГЭрей хэлгь, е кем муьдуьге косибе хьовир ишу ГЭзизеш эри суьгьуйдой суфдеи кук. «Гьич худо гуфдири э Гьуьлом екигьо э зари суьрхи геймиш бу, эз хурде пигь гуьруь, гьуьр бу, еккегьойге эй хэшил зенде зен, дедей гIил хуьшдеш, пул не офу?» — гуфдиренбу э дуьл хуьше Мердэхэй. Песде мердгьо эз нуьмаз ведиромоки, Мердэхэй э дуьл хуьше деригьо метлебе гуфдики, ГЭсоил мугу:

— Туь хунеймере вачарунде, Мердэхэй?

— Чуйтам? — пурси Мердэхэй.

— Ме э туьревоз э хуней Хьэнукой Овшолум эй пул хосде

оморе нидануым,— гуфди ГЭсоил.— Ме е чи домор Хьэнуков-
гьоюм. Э гIзрейму дуьшмени венгесе воисде туьре!

— Варасуьруьм,— рази бисдо Мердэхэй,— гьечу буге бурайм
э хуней Менешир Исогь.

...Хэзеин гьеле не хисиребу. Дер куфде омоки, э буру ведиро-
мо гьурлугъчи— е сара, лэгъэре пире мерд.

— Хисире,— гуфди гьурулугъчи.

Мердэхэй десдечуре гьово гуьрде, э лой ГЭсоил бирмунде,
мугу:

— Дара хэбер сох, гу ки раби ГЭсоил омори, келе гьур-
лугъчи...

Нум раби ГЭсоиле гуьрдки, келе мерд гьич эз хэзеин не пуьр-
сиреш дере вокурд, гьуногъгьоре дефирсо.

ГЭсоилигьо диromoгьо Менешир нуьшдебу э вараюнде келе
хуне, э сер нерме кресло луьнге э сер луьнг воноре, э келе гузги
денишире, Мердэхэе виники, дуьл хэзеин гье ебо хуьрд бисдо,
ловгьою шефд, гьошгьою дуьллу.

— Шев туь э хэйрбу,— гуфди Мердэхэй ве нуьшд э сер стул,
сэхьиб хуне теклифиш несохдебугеш.

— Эгьубетишму эхэйр,— жугьоб до хэзеин,— э Мердэхэй не
денишире. У э лой ГЭсоил чаруьсде, мугу.— Нуьш, раби,
хэйр гердо...

ГЭсоил гоф не сохд, э лой Мердэхэй дениши. Мердэхэй дес-
дечуре э лой келе мерд гьурлугъчи э домой дер поисдебугьо ке-
шире, мугу:

— Келе мерд вадаравгу, имуре гофи.

Хэзеин чум зе келе мерде, у вадарафд. Песеде хэзеин пуьрси:

— Гьери гуит...

Мердэхэй куьнд нуьшде эз хэзеин мугу:

— Мере гIэйб месох, е гоф пуьрсуьм эз туь гIэмел миевге.

— Буюр...

— Себэхь руз ориinei,— гуфди Мердэхэй,— туь, кифлеттуь
э шобот хьозур биренит?

— Гьелбетте!

— Диг шоботи хьозур сохденит?

— И чуй гофи!

— Е гофигеш пуьрсуьм эз туь: туьре хэбери ченд кифлет
косиб-кусуб эй шоботи чи хьозур ние сохдениге?

— Ме чуй дануьм?

Мердэхэй хэндуйст, мугу:

— Гьелбетте, гIэтлуьре эз пееде чуй хэбер мубу!

Хэзеин эдее диреки Мердэхэй э метлебезов омори э кию,
мугу:

— Гьери, биней гоф туьре гу чуй воисдеге туьре? — песеде э
лой ГЭсоилиш дениши, мэхьтел бисдо, мугу э дуьл хуьшде: «Ра-
бире э и луги Мердэхэезов чуй кори?» Мердэхэй е кемигеш куьнд
оморе, е бибине эз гьул хэзеин векеде, мугу э хэндеревоз:

— Кутэхь гоф ини: е пенжсад монет миди гьейсэгIэт эри

косиб-кусуб, гIони-бичоре... Дануьсденуьм туь эме бовор нисохи. Эзу товуне овурдем рабире. Э ме меди. Э раби ди. Э нуьмаз миберуь, эз нуьмаз бэхш мисоху...

Менешир гIоси бисдо, э пой вэхуьшде, э ило-улей хуне гешд.

— Гьуь... мэхьтеле кори,— гуфди у,— эз кеевоз рабигьо, нуьмазгьо гьэчэгь бирет!

ГIэсоиле эз и гоф гьэгьр омо.

— Туь чуй гуфдире, Менешир!

— НэгI, мугум, эз кеевоз туь хьэрмэхь лугигьо бирей! — Хьэрой вегуьрд Менешир э сер ГIэсоил.— Ме э бебешму мугуюм, ме э хуьсуьргьойтуь мугуюм, ме туьре э гIэрей жэгIмет биёбур мисохум!

Мердэхэй жиб гьобой хуьшдере векенде, веди сохд сер хэн-желе.

— Гофе не буржунде, эз лэгIэ меведеше,— гуфди у е биби-нейгеш векенде эз гьул хэзеин.

Хэнжел э чум хэзеин вохурдки, суьпуьлию жэгьуьсд. У дие гоф не сохд. Ешиг столе вокурде, Менешир ведешенд е гьэм пуле. сад монет бишморд, до. Мердэхэй хэндуьсде, мугу:

— И сад монет фэхьлегь э богьгьойтуь кор сохдгоргьореш вес нисдики.

— Де чуй воисде ишмуре эз ме, гьисд нисд мере вегуьруьм дуьм?

— Гьеме гьисд нисд туь пенжсадмонетлугь гьисдиге, ме мос-доруьм эз туь, фурух! — хэндуьсд Мердэхэй.

Менешир диеш гIоси бисдо.

— Э ме руьхшенд сохде дие,— гуфди у ве э лерзиренигьо десгьоревоз бишморд сад монетигеш.

— Гоф мерд еки мубу,— гуфди Мердэхэй, ихдилот Малла Несреддине шиновусдей?

— Гирит худостори,— хьэрой сохд эхириш Менешир,— берит, хурит!

— И пулгьоре мухурут косиб-кусуб, гIони-бичоре, коми-гьореки ишму талаш сохдейт,— жугьоб до Мердэхэй.— Энжэгь зиёдие гоф чи герек нисди. Э бэхш сохдеки пулгьоре, туьш мидо-боши э нуьмаз.

Песде пулгьоре до э ГIэсоил, десдечуре э хори зере, сер хэн-желе пэхьни сохде, вэхуьшд.

— Э гIэрейму биригьо гофгьо эжитуь мунугу,— гуфди э вадарафдеки Мердэхэй,— согьбоши, э нуьмаз биё, виниш кире доренимге пулгьо.

МЕРДЭХЭЙ ОВШОЛУМ

...ГIэзизе хундегорме, ме имогьой е кем семе бие шинох сохум туьре э Мердэхэй Овшолумовоз. Ненге туь мугуи э дуьлтуь: «Кини бу ярам и Мердэхэй — дувразе мерд, хэнжел экишд, десдечу э дес, хэзеине хуно оморенигьо э хуней гIоширгьо, э уьктемире-

воз гоф сохденигъо, эз гЮшир бибине векенденигъо, пул восдоре, косибгъоре бэхш сохде доренигъо?». Нисдими Мердэхэй гъэчэгъ енебуге дуьзд, бирэхъм е небуге гъуморбаз, хэспуш-меспуш чи? НэгI, гIээзизе хундогор. Мердэхэй не дуьзд бу, не гъэчэгъ, не хэспуш бу, не гъуморбаз, ченд гиле э гъээземгъош нуьшдебуге, э Сибириш биребуге, лэгъэм Сибириш э серию варафдебуге. Амбара дербендигъо уре Мердэхэй Сибири гуфдиренбуьруйт.

Ки бу эхи Мердэхэй? У бу е косибе мерд Дербенди. У салгъо э Дербенд не завод бу, не фабрик эй дарафде е сенигIэт вегуьрде кор сохде, косиб-кусубе эри хунде минкин небу, бурав хуну э е идоре кор соху. Кире богъ хуне небуге, миесде е э богъгъой гЮширгъо кор сохде, е э ветэгъэгъо. Унжош гъемише кор ние биренбу, э сезоневоз кор сохденбу хэлгъ. Рузгъой шобот косиб-кусуб мадарафдуьт э фэхълебазари, э пушой келе нуьмаз, хъэрой мидешендуьт: «Эй фэхъле кире гереки, эй фэхъле кире герски!» Е сэхъиб богъ миомоге эй фэхъле гуьрде, гъемееки инжо кура бирегоргъо гъов микендуьт э серию мирафд. Ижиребу у девр э Дербенд.

Мердэхэйш у косибгъойгере хуно кор мисохд э вэхд богъчирегъо э богъгъо, э вэхд ветэгъэгъо э ветэгъэгъо, кими мэхъэл мипоисд э гъэреули, гъэреул мисохд богъолтукугъо э келе куче бируьтгъоре, е вэгIдо у кор сохдебу э туьхъмек хъэк сухунденигъо, эз шагъер гъирогъ. Гъемин э и туьхъмек кор сохдеки э сер Мэрдэхэй ижире гъозие-гъэдер омо: руз пушой шохъонгум бу. Туьхъмекиш э посой богъгъо, э зир дохъор бу. Эз ен туьхъмек рэхъ гироргъо гиросденбуьруйт, екигъо э пейде, екигъо э кул гIэсб, екигъо э сер гIэребе. Э и руз шохъонгум эз гъэд туьхъмек сере тик гуьрде, Мердэхэй дирени е гIэтлуь эз дури хок хорире те гуьли-гуьли асму вешенде эдей чапе-чап оморе. Гово-асму э тузевоз буетмиш бу. Оморе-оморе туз депучунд фэхълегъо э туьхъмек кор сохденбуьруьтгъореш. Чумгъо, лэгIэгъой Мердэхэй нен хъэрмэхъгъою туз пур бисдорут. Мердэхэй тоб не до, е хъэрой вегуьрд:

— Коми куксеги и тузе вешендигъо!

Э и туьтем э пушой Мердэхэй омо поисд гIэтлуь... «Эле!» — гуфди Мердэхэй. ГIэтлуь городской бире бебей!

— Хъэрромзоде, угърош, мере нифри сохде! — гуфди городской, е гъэмчил зере эз кемер Мердэхэй.

Гъэмчилиш гъечу зере омоки, мугуиге гIэтош расиге э гушд женек Мердэхэй. У не гирисд, энжэгъ ловгъой хуьшдере гIэнж гуьрд.

— Эйчуь зере туь мере? — пуьрси Мердэхэй.

— Зугъунтуьре бури гуфдире! — Жугъоб до городской.— Субуж!

Амбар гурунд нуьшд э Мердэхэй и гофгъо, эз гъэмчилиш гурунд.

— Фурмуш месох,— гуфди Мердэхэй эз городской,— меш одоминуьм.

— Туь одоми нисди, субужи! — хьэрой дешенд гене городской, е гьэмчилигеш зере эз Мердэхэй.

Э и туьтем хун Мердэхэй дуьши, жингьою вэхуьшд, гьеме коре фурмуш сохде, ведешенд э кишиди вобугьо хэнжеле, эз гьувот гьул хуьшде зе эз герден городской. Омон Мердехэй хуб гьувотлукь бу. Городовой ху берде-берде юре, эз кул гIэсб не фироморе, гьей сохд гIэсбе.

— Бобо вой,— гуфдуьруьт фэхьлегьо, э туьхьмек кор сохден-буьруьтгьо,— туь имогьой чукь мисохи?

Мердэхэй гоф не сохде, хэнжеле доно э гьоб, коре шенде, рафд зури-зури э шегьер. У э хуне не рафд. Гье э парталгьой хьэкиревоз омо э келе куче, э пушой келе нуьмаз, нуьшд э сер сенгьго, э ки хьовиргьой хуьшде.

— Хэйр гердо, Мердэхэй,— гуфди Юсуф-Жомол э Мердэхэй денишире,— гьошгьойтуь дуллини?

— Хэйри,— жугьоб до Мердэхэй,— киреиге е папрус дит мере.

Эсеф гьэлетхэнжели кисей томокуре ведешенде эз куьф, доре э Мердэхэй, мугу:

— Эдем дире, туьре гьони е дерди, бирор, гу э иму...

Э и туьтем се чор городскойгьо, э кул гIэсб вери, чапе-чап куьнд оmore, пуьрсуьруьт:

— Мердэхэй кини инжо?

Юсуф хуьшдере э пушой Мердэхэй ведешенд, у пэхьнуь бу вируьхуь гуфдире. Оммо Мердэхэй пэхьни не бисдо, сегьмсуьз ведешенд хуьшдере э пушо, мугу:

— Менуьм Мердэхэй, чукь воисде?

— Туьни, туь зерей городовое?

— Ме зерем, гирит ишмуш зенит мере,— гуфди у, десе воноре э герде, куьнд бире э пушой городской.

Э куче кура биребугьо могоьлукь мэхьтел мунд, эз зенгьо инжо буьруьтгьо жуьрай ведиремо... Городовойгьо э пушо дешенде, бердуьт Мердэхэе э полиция. Эри городовое яралукь сохдеи хьэшд мегь э гьэземет домунд Мердэхэй,

Эз гьэземет ведироморенге дие Мердэхэй э туьхьмек не-рафд эри кор сохде. «НэгIлет гердо э у туьхьмек, э серме и кор омо»,— гуфди у. Эри е ченд тукончи Мердэхэй поисд э гьэреули. Е шев Мердэхэй эденбу тукугьоре гьэреул сохде. Зимисту бу. Эз гьово эденбу евош-евош тий бире лембее верф. Э кучегьо одоми веде не бу. Э ило-уле лос бу. Эз лой дерьегь эденбу оmore сес дудуй паравоз. Мердэхэй э пушой тукугьо гешде, эденбу евош-евош мэгIни хунде. Ебойге э гушию сес пое-пой нен ихдилот сохде дарафд. Мердэхэй гушеунг бисдо, дирени се-чор одоми эз посой диш нуьмаз «хьивро» ведироморе, гирошдуьт э е чукьле хьэетле дафард. Суьфде Мердэхэй мэхьтел мунд, песде э ёрию омо: унжо бие зен дери, кор шороб фурухи сохде. «Эгь,— гуфди Мердэхэй,— э ме чукьни, гьер мерд кор хуьшдере ю хуб дануьсде». Бие зене фурмуш сохде, Мердэхэй сер

гуьрд гене эри гешде, евош-евош мэгИни хунде. Песде ехэйли гешде бэгьдо, у омо гирошд эз пушой гьопуй хуней бие зен. Хуней зен сара хунелей гуьли бу, хьэйтино чуйкеле, те сугьрезани малад. Е ён гьопу оmore расиреки, э гуш Мердэхэй сес хьэрой-хьэрой дарафд, сес нифри сохде, гIэйбине гофгьо гуфдире. «Иш мердиетини,— гуфди э дуьл хуьшде Мердэхэй,— се-чор мерд э хуней бие зен биёв, шороб хурде, пиён бу, гIэйбине гофгьош гуют?» Дуьл эн у не вотовусд, туьндехуе одоми бу; луьнг шенд, э хьэёт дарафд, дер хуней бие зене куфд. Э гьэд хуне дарафде, Мердэхэй дирени инжо деруьтгьо одомигьо городскойгьуют, эдете пейле э пейле зере, шороб хурде, гIэйбине гофгьо гуфдире. Бие зениш нуьшди э пушой кинле, эдее эришу кобоб буьр-хунде

— Чуй воисде туьре! — хьэрой вегурд е городской.

Мердэхэй гьелемеле гоф гуфдире не дануьсд, дуьлию эденбу сухде, ловгьою лерзире. Песде э хуьшде диromоре, мугу:

— Ишмуре эри пиш сохде диromорем!

Городскойгьо гьеммееки шегьгьэ зере хэндуйсдуьт.

— Вир бош, бура эз инжо! — хьэрой вегурд е городской.

— Ишму гьеммешму вир бошит эз инжо! — гуфди Мердэхэй, — хунхургьо, немердгьо!

Е городской не вотовусд и гофгьоре, шушкере ведешенде эз гьоб, еки воно эз чеи гьул Мердэхэй. Песде еккеш зе, гене зе... шехдере хуно хун берд Мердэхэе...

— Вес нисдими? — пуьрси Мердэхэй ве гье у туьтем хэнжеле кешире воно эз герден городской. Сер городской эз жендекию журу бисдо. Песде еки эз городскойгьо шинохде Мердэхэе, хьэрой дешенд:

— И Мердэхэй, вирихит!

Согь мунде городскойгьо вирихдуьт. Бие зен минет сохде, э сипре лугуьгьоревоз бесд гьул Мердэхэе.

— Ме имогьой чуй мисохум,— гирисд бие зен.— Меит эн и рошогIиш инжои ки.

— Гьич метерс,— гуфди Мердэхэй,— ГIовхунере бирмун э ме.

У вегурд жендек городскойгье журу, серюре журу, берд, дешенд э ГIовхуне. Песде э вадарафдеки эз бие зен мугу:

— Ме рафдуьм, эз полиция одоми омоге, гьичиш э герде мевеги...

Гьеле Мердэхэй суфделе э хуне оmore расиребу, зенгьо, духдергьою яралуь биреиюре дире эдебуьруьт сифетгьошуре гьэр-мэгь кешире, эз полиция е десде одоми омогьо расигьо. Гьич ярареш бегьем негьишде эри бесде, Мердэхэйе э полиция бердуьт.

Эз е ченд рузиге э суд Мердэхэй гIуьлом-уьлке кура бисдо. Гьингьэде одоми амбар бу, одомигьуюреш э гьэриш суд жиге небу. ГIэсоил не Юсуф чуйтамиш бисдоге э е куьнж эйшу жиге офде, нуьшдебуьруьт. Е десде лутигьой шегьер: Ев — Моллэгь, Фереж Семиели, Эте-Пете, Хьэим Помодур не угьониге э домой

дер поисдебуурьют. Э гээршуй Мердэхэй сэхд гоф сохд прокурор. Суд бури эри эн у дегь сал Сибир.

Суд варасд. Мердэхэе э кандалагьо бесде, ведировундуьт эри берде. Зению не духдэргьою э домой дер поисде эденбуурьют сер куфде. Мердэхэй сере тик гуьрде, мэгИни хунд.

Эдем рафде э дуре рэхь,
Нергуьз, мибоши чуме рэхь,
Нисди мере дие чоре,
Гээзигьойме, хьэлол сохит.

Э зеверсер шегьер гьэле,
Бору бесди и шегьере,
Вокурд Дербенд сиегьире,
Дербендигьо, хьэлол сохит.

Мердэхэюм ме гуфдирем,
Дерд дуьлесдиш ме кеширем
Нун муьнуькиш кем не дирем
Деде, холе, хьэлол сохит.

Томом гуьлгьо хьэрзо сохде жижаре,
Дуь э еки келе бире пичире,
Ме нихогьум, Нергуьз эз туь рачтере,
Эдем рафде, ёр ме, эдем рафде ме.

Ини эдем рэхь Дербенде ме рафде,
Сер тик гуьрде э пирэхут варафде,
Гьоргой хьовир-хьэрмэхь э ерме офдо,
Ейлугь э дес гуьрде, сэхд мигирусьум ме.

Ченд рузгьо гIэрс э чум мундуьт Нергуьз зен Мердэхэй, Рэ-хьил духдерию, келе хьэйф сохдуьт дусдгьо хьовиргьою. Оммо амбар не мунд Мердэхэй э Сибир. Эз шеш мегьиге у вирихде омо э Дербенд, рафд пэхьни бисдо э боггьой Дербенд. Эз Сибирь хэбер омо, ки Мердэхэй вирихди гуфдире, полиция гьеммеруз сер гуьрд эри оmore э хуне, Мердэхэе гешде. Эз же омори! Миоморут, мирафдуьт, Мердэхэй э хуне неде. Эз у овло метеле бисдо э лэгIэй хэлгь домунд и гофгьо: «Гид, гел, Мердэхэй эвде юхду».

Гьечи Мердэхэй оmore-оmore гIоси бисдо, гьэгьрию вэхуьшд э сер чиновникгьой падшогь, полицейскигьо, гIоширгьой шегьер не одоми фурмунгьо. Ченд гилегьо эз у овле у э полицияревоз э еки офдоребу, ченд гилегьо э Сибир рафде оmoreбу, ченд гилегьо э гIоширгьой шегьеревоз женг бире юре, не терсире тембихь ишуре доре бу у. Эз у бу Менешир Исогь у шев э руй Мердэхэй не поисдгьо, пуле ведешенде эри косибгьо догьо. У дануьсденбу, ки Мердэхэй войгей хуьшдере мисоху, эгер эз дес эн у э полиция

мэглұьмиш сохдиге, эхир-эхир гъэргъре нидегълуь. Ини, ки пуле доре хуби, эз туь дес кенуь бурав.

Оммо Мердэхэй пуле эри хуьшде ние хосденбу. Ю косибиш буге, юхсулиш буге, уре ебо дерд э гъозоргъоревоз гІони-бичоре бугьо одомигьо гуьрденбу. Эз и хосиетгьой Мердэхэй амбар хъэз оморенбу ГІэсоиле. «Бигьил ебо,— мугуфди Мердэхэй,— е рузгьо биёвки, гІошир косиб мубу, косибгьо сурои». Чутьтам мубуге, уре Мердэхэй ние дануьсденбу. Уре ГІэсоил оmore-оморе дануьсд эз книггьой марксисти.

КНИГ ТУКУ

ГІэзизе хундогор, эз ертуь фурмуш мебугу у жиге, ме ихдилот сохдұьмгьо эз товуней кук бирей эн ГІэзиз Рэхьмон, эз товуней шори-ники, мило-суьгІуьдо э хуней ГІэзизигьо бирени гьисдигьо. Гьеле ме екем ихдилот сохум эй туь, чутьтам раби ГІэсоил э книггьой марксисти хунде хъэвес офдоребуге ве кор рабиети эриу нэгІ оmoreбуге. Е руз, суьфделе себэхь очмиш бире, чуьшме э зеверсер ковре дерьёгь vorоморе, ригазгьою эденбу тимор сохде гузгире хуно уьшуьгь доренбугьо гІовгьой лосе дерьёгье, боггьо-боггьегьой Дербенде рач сохденбуьруьтгьо савзегьо-гуьлгьоре ве эденбу герми лов сохде э фирегье кучегьой шегьер. Э и себэхь э дерьёгь тен хуьшдере шушде, тозе гьобой ластике э тен вокурде, зерде килэхь бухорере э сер воноре, сие тухэ руьшгьоре тиггьэтлуь шуне зере, ГІэсоил эденбу евош-евош варафде зеверо, э лой шегьер. Гьемин э и туьтем э пушорэхьуй эн у эденбу фира-море е назуьке гьуьндуре жовон, сер бирэхьне, гьиргьире муйгьо, чешмек э чум, э пою чекмегьой хром не шовол гелифе. «Эле, и Кериме хунои», — гуфди э дуьл хуьшде ГІэсоил. Эри, у эз расдекиш Керим Мемедбеков бу. Уре хуб шинохденбу ГІэсоил, чуьнки бебегьой эн угьо э еки дусд буьруьт, э хунегьой еки рафде-оморе амбар биренбуьруьт. Э еки куьнд биренки, Керим сере гьуз гуьрде, себэхьэхэйр бу до ГІэсоиле.

— Эгьуьбеттуь эхэйр бу, — жугьоб до ГІэсоил, чум не ве-гуьрде эз книггьо э гьултугь Керим дебугьо.

— Чуьни, э десме дениширей? — пуьрси Керим. — Романгьой эн Лев Толстой, эй хунде вегуьрдем эз шинохме.

ГІэсоил лов хэнде бисдо, песде гьул Кериме гуьрде, мугу:

— Эзу книггьойтуь эримеш биер дие...

Керим э мэхьтелиревоз сере жумунд, мугу:

— Бегем четини романгьо офде эри хунде...

ГІэсоил хэндуьсд, мугу:

— Керим жон, мере эз у романгьойге воисде, романгьо, комигьоки гьонунгьой зиндегуни инсонгьоре бирмунденигьо...

— Мере гІэйб месох, ГІэсоил, ме гофтуьре ние варасиренуьм, килитлеме гоф сохде туь.

Екем гьуле-гьул доноре гердунде Кериме, ГІэсоил мугу:

— Ме турош хундемге, э хуькм бебе дедеревоз рабиш биремге, гIэре бир гозетгьо, книггьой урусиш хундем, шиновусдем э гIуьлом чуьжире гьозие гьэдергьош гирошдиге, э гушме дарафдет овозегьой Маркс нен Ленин, оммо не хундем эз угьо нуьвүүсде чигьо. Эз ме метерс, Керим, ме дусдтунуьм... гьечу сох, ки эз у «романгьо» меш хунде дануьм е кем...

Керим э хуьшде домунд. У дануьсденбу ГIэсоил рабиш буге, э у рабигьо, маллогьойгей шегьер ухшеш ние зеренбу, э косибкусубевоз дусд бу, лой фэхьле, ранжбере гуьрденбу, ве эрию, эри Керим зобуни е вэхдиш нисоху. Эз е лойге у терсиренбу сур хуьшдере э ГIэсоилиш гуфдире. Белки песде Маркус, рэхьбер эн марксистский кружок дануьсд, чуь мугую? Ни гую: эйчуь сур имуре бердей э раби доре? Амбар э хуьшде домунд Керим, думит сохд. Песде ведешенде эз куьф е папрус кешире, екем фикир сохде, мугу:

— Дануьсдени, ГIэсоил, чуьниге, э книггьо фурухденигьо магазин е духдер дери, юш амбар раче сери, бие ме туьре э уревоз дусд сохум. Эгер данусдиге эз хуьшде хьэз оворде юре, у миворовуну метлебуьре...

Керим и гофгьоре э гуфдиреки хэндүүсд.

— И, туь чуь гуфдире, Керим, — хэндүүсде-хэндүүсде гуфди ГIэсоил. — Ме имогьой келе мердуьм, эгьуьбеттуь э хэйр, бебей кужго духдергьоум, песде рабие одоминуьм...

— Эгер книггьой Пушкине хундейге, — гуфди Керим, — у э ежиге нуьвүүсди: любви все возрасты покорны, егIни муьгьбет э жогьили пири ние денишире...

Песде гьердүүеки э еки хэндүүсдуьт.

— Туь ме гуфдирере сох, — мугу Керим, — Пишнеи э ён аптек дениширем э туь, сэгIэт дуьваздегь.

Гьемин э ён аптек е чуькле тукуле бу. Инжо алвер сохденбу е жогьиле раче сер, инчелеле духдер, дуь гуьл гьутунию э сибгьой Хочмез ухшеш зеренигьо, дуь бенд эврүүшүүме муйгьой серию те кишди бенд. И духдере элогьо бу э марксистски кружокевоз. Эз гьул ГIэсоил гуьрде, э туку диловунде юре, Керим мугу:

— Соня, ме эритуь муьшдери овордем, шинох бош.

Соня эз посой десдулке ведирома, хэндее лов бисдо, гиргине сие чумгьою э чумгьой ГIэсоил вохурд, десе дуьраз сохд э лой ГIэсоил. «И чуь чини, расдекиш бикей ки», — гуфди э дуьл хуьшде ГIэсоил, жендекию биз-биз бисдо, сере гьуз гуьрде, дес духдере э лой ловгьой хуьшде куьнд оворде, моч сохд эз руй десию. Песде ГIэсоил нум хуьшдере гуфдики, э ГIэсоил хуб денишире, Соня мугу:

— Ой, ишму рабинит э хьисоб?

— Рабиш гьисдиге, у хубе одомини, — жугьоб до э жигей ГIэсоил Керим. — И раби косибгьои. Хотур эн уре мегьил.

Согьбоши гуфдире, Керим рафд. ГIэсоил поисд е кем э ихдитот э ки Соня. Ченгьэде Керим гуфдигеш хотур эн уре мегьил, Соня терси гьеле гIэмел ние оморенигьо книггьоре фурухде э

ГЭсоил. У ведешенд но эсер десдулке романгьой Толстое нен Достоевскире, журналгь э Петербург не Москов очугъ ведироренбуьруйтгьоре.

— Игьоре ме эз гьеме жиге офде дануьсденуьм, раче духдер, — ловгь э хэнде варафде гуфди ГЭсоил. — Мере «романгьойге» гереки...

— Гьеле игьоре хунит, вуьнуьм эз игьо чуй варасиренитге, — э мэхсереревоз гуфди духдер.

У эри хуьшде фикир сохд эз е тараф егиле хуб дануь э дуьл раби чуй дериге, эз е тарафиге меслэхьэт соху э Маркусевоз, вуьнуь у чуй гуфдиреге. Чорей ГЭсоилиш не бисдо. У хотур раче духдере не гьишд.

— Гьэйгьу нибу, — гуфди у эз Соня. — Ме э хотур ишмуре диреш миём мурам э и туку...

Эз и рузевоз ГЭсоил рэхь вокурд э раче духдер книг фурухденбугьо туку. Е книге михунд, гене миомо е книгигеш мосдо. Сери ебо оморе э духдеревоз раче ихдилотгьо мисохд, духдериш э юревоз хуте бире, сер гуьрд эри ихдилотгьо сохде, хэндуьсде. «Ебойге соймиш мисохум мурам ире, — гуфди э дуьл хуьшде ГЭсоил, — хуне хэрэбени... эз гювун дур бире гереки». Оммо э дуьл Соня у коргьо не добу, у э Маркусевоз меслэхьэти сохде, эденбу синемиш сохде ГЭсоиле. Песде Маркус рухьсет доки, Соня сер гуьрд эри доре э ГЭсоил юре воисденигьо книгьоре. Печи сер гуьрдебу ГЭсоил эри шинох бире э гилим маркизм-ленинизмаревоз, гьечи сер гуьрдебу у эри те эхир варасиреки рабиети сохде, дин-догюте гьурлугь сохде хубе кор нисди гуфдире.

ШОРИ ХУНЕЙ КОСИБ

...Имогьой, хундегор, гене вогордим э лой шинох иму ГЭзиз Рэхьмон, виним чуьтам у косиб шори нуьшуьдениге э хуне э хотур юре кук бирен. У шев Мердэхэй Овлумум не ГЭсоил э хуней Менешир Исогь рафдебугьо эри пул хосде, ГЭзиз э юревоз бугьо хьэрмэхьгьоре берд эри гьуногь сохде. Расди ГЭзизе пул амбар небу, оммо эри е чорек шороб не дуй-се кобоб э куьфию пул дебу. Дие думит не сохде, себэхь эри хэржи хуне пул эз же миофуге, ГЭзиз берд хьэрмэхьгьоре э чуькле духонле, бугьо э раче барачей келе нуьмаз. Духончи, е сара мерд, келе шуьгьэм, дуьразе биггьо, «э сер чумгьойме» гуфдире овурд но чорекей шоробеш, дуй буьсг кобобеш, э ило-улей ГЭзиз вежегьисде, амбаракбуш сохд. Е хэйли шев рафде бэгьдо, хурде, кефлуь бире ГЭзизигьо согьбоши гуфдурат эз духончи, рафдуьт э хунегьошу.

ГЭзиз э хуне омогьо, Божи эденбу гэзиле нене доре, дедешу э пушой кинле нуьшде, эденбу гюв герм сохде.

— Эжи нум бебейме, Рэхьмон? — пуьрси ГЭзиз гьуз бире э сер гэзил.

Дедешу виники ГІээиз кефлуьни, мугу:

— Дегерд хис, хэлефме, себэхь биё э кор бурай...

ГІээиз партал не векенде, дегешд э пойней Божи, сер хуьшдере пуьчуьнд э е ранги-рангие эз жугъгьо гъуьч сохде лихьиш, сэхд хиси. Сэбэхь мунде, бил э душ вери, тогъор э герде дери, тирох э пой вери ГІээиз э лой богъгьо рафдеки, ГІэсоил сес сохде, поюнд юре.

— Шохьонгум эз кор вогошдики,— гуфди ГІэсоил,— э нуьмаз мией эз тобой э туь расиренигъо пуле мосдони.

— Чув пуле?

— Дие сес месох, э кес мегу, Мердэхэй шову берди мере э хуней Менешир хээеинтуь, восдори пенжсад монет эри косибгъо, эй диг шоботи.

— Эле,— гуфди ГІээиз,— Менешир дануьсдге песде ме пул вегуьрдеире, эз кор медекуьнуьки...

— Гъичиш нибу.

— НэгІ, нэгІ, хъэсбешолум! — гуфди ГІээиз.— Эри эн у пенж-дегъ монет ме песде корсуьз мунде, гІэилгьоре э гиснеи куьшде нидануьм.

Э и туьтем омо ведиморо Мердэхэй. У гофгъой ГІээизе шиновуде, гІоси бисдо, мугу:

— Гье эз у терсирейгъои иму э зир гъопоз гІоширгъо домундеймгъо. У пулгъо иму эз Менешир восдереймгъо эн кини? Энтуьни. Туь гъэзенж сохдей у пулгьоре. Туь бие хэржи сохи угъоре. Фурмуш месох, э руз мило э хуней туь, хьовир-хьэрмэхь миёв. Узыиёгъ ведироморе гереки.

Дие ГІээиз хуььжет несохд. Расдекиш, э руз мило уре хэржи эз же миомо? «Эгъ, гьерчув бисдо биренини»,— гуфди э дуьл хуьшде косиб. ГІэил миёсд мило сохде оморе руз орине себэхь мунде, оммо э хуней ГІээиз першобот себэхьмунде сер гуьрде оморебу хьозуригъо. Келе зен дедей ГІээизигъо огол зере э кумеки хэгьергъо-хэгьерзорегъой хуьшдере, зенгъой гъуншире, эз гъунши мэхъэле диновунде гъоб-гъужоб сер гуьрдебу эри сулуф вихде эз хуьрдеки, хьозур сохде ошлугъэ, темиз сохде пиёзе ве э гІов доноре нэхуьте эри егъни. Першобот шохьонгум ГІээиз не хьэрмэхьюу рафдуьт ишуре воисденигъо шоробиш овордуд, эри гъуьдуьш, эрэгъиш восдоруд. Руз орине себэхьмунде дув-се келе зенгъо, мандил э сер беседе, фирегье дувразе гъобогъошуре вокошире э посой кемер беседе, э е куьнж хъэёт э сер эн сенгъгъо норе кинлегъо эденбуьруьт гІошгъо егънигъо дуьшунде. Э чувкле хунелей косиб ГІээиз, э е бине гІэиле э гъужогъ гуьрде, нуьшдебу Божи, рангиу зердэв, зере гушдгъой гьутунею доруне дарафде, муйгъой сере э ужуже сипре сефгиревоз пэхьнуь сохде. ГІээиз зури-зури э хуне дироморе, мугу:

— Нуьмаз ведиромори, гъейсэгІэт дегьмерд миёв эй гІэиле мило сохде.

Божи дениши э лой нимдошде стол, э биней дивор э ён пенжере бугъо, мугу:

— Столе э миглей хуне норе гереки.

Воисд ю вэхуэзүэ эй столе норе, г'Эил гирисд.

— Ме вэхиз, ме муьнуьм, — мугу Г'Эзиз, столе кешире э миглей чуькле хунеле.— Жигеш г'ьсиди бегем...

Песде эз лой хьэёт сес мердгьоре шинире, у вадарафд э пушорэхушу. Диреморегоргьо эденбуьруэт себэхь-эхэйрбу гуфдире э дедей Г'Эзизигьо, омборекбу сохде невере.

— Диройт, диройт гьерио! — хьэрой сохд Г'Эзиз.

Э хуне диromo чин суьфде Г'Эсоил, сер зе э Божи, гиросд нуьшд э сер куьгьне табараткеле э пушой кинле бугьо. Г'овой Г'Эсоил очмиш не бу, гьошгьою дуллу буьруэт, дуьлию могьбул. Божи могьбули Г'Эсоиле дире, шек сохд, мугу э дуьл хуьшде: «Ире ки гьэгьри сохди бу худо»... Э жигей Г'Эсоилиш имбуруз дуьлшор бу Мердэхэй. У Юсуф не Эсеф гьэлейхэнжелире э ихдилот гуьрде, эденбу мэхсерегьо сохде, гофгьой Фереж Семиели нен Ев-Моллэгьэ гуфдире. Песде э хуне диromорут чор-пенж мердигеш. Кимигьо э пой поисдуэт, кимигьо э сер нимдер э хори нуьшдуэт.

— Сендэгь кини? — пуьрси Г'Эсоил.

— Менуьм,— жугьоб до е жогиле лэгьэре мерд, бирор Божи.

— Гьечу буге веги г'эиле.

Божи тик гуьрде г'эиле, до э дес бирор хуьшде, ю вэхуьшд, вадарафд э хьэёт э ки зенгьо. Э и туьтем Г'Эсоил ведешенд эз куьф тиге кордере, э селегьэревоз пучунде оморебугьо э сипре когьозгьо, куьнд омо э лой г'Эил. Мердгьо гьеммеeki вэхуьшдуэт э пой.

— Чуь нум норе г'эиле? — пуьрси Г'Эсоил эз Г'Эзиз.

— Рэхьмон,— жугьоб до бебей г'эил.

Божи э домой дер хуне поисде, эденбу гуш дошде, чуь гуфдиреге раби, гирисдениге г'эил. Чуьш бисдоге эхи у дедеи, дуьл дедей эри бала чуьтам мубу? Е унгле э гуш Божи дарафд сес борохо сохдей раби... Дуьл Божи эденбу гуп-гуп сохде. Песде гье ебо э гушию дарафд сес жуьрай соворе г'эил... «Гьейвой!» — нехэбереки хьэрой дешенд Божи.

— Вой эй ме вой, чуь бисдо, духдер? — пуьрси дедей Г'Эзизигьо.

Зенгьо жуьрай дешенде оморут э лой хуне.

— Гьеме хуб хоси, хьэрой месохит,— гуфди бирор Божи,— диро э хуне, веги г'эиле.

Г'эиле э дес Божи доре бэгьдо, Г'Эсоил десгьой хуьшдере шушд, песде бирор Божи эй гьерки е руьмке эрэгьи декуьрде, мугу:

— Раби, веги борохо сох!

Г'уьудуьш сохде бэгьдо, Г'Эзиз столе посово но, дедешу овурд э миглей хуне келе сифро дешенд, мердгьо нимдергьо норе э илоулей сифро, нуьшдуэт эри хурде э шори тозе одоми, хьэсуьл омо-ригьо э г'уьлом.

— Г'Эзиз бирор,— гуфди Мердэхэй пура пейлей шоробе э дес

вегуърде,— иму эдейме хурде и шоробе э шори тозе гІэил, э шори бебею нен дедею, э пой порун Рэхьмоневоэ э хунейтуь шоригьо, никигьо, бирейгьо биёво, мере имиди, хьовир, дир зу и гІуьломгьо дегиш мибошут, келе шуьгьэмгьо хурдегьоре мерэхшуьт, гиснегьо сурои мибошут...

— Худо шиново ээ легІэйтуь, — гуфди Эсеф гьэлейхэнжели...

ГІэсоил Эденбу шиновусде и гофгьоре, дуьлюю пар-пар сохде. «Ишмуре ээ гІуьлом хэбер нисди бироргьо,— эденбу гуфдире эй хуьшде ГІэсоил.— Ишму гьечу дануьсденит гьеме коргьой гІуьлом ээ худоини. Ишму мидануьсдитге мэгІэной гьеме э туро веригьо гофгьоре, ежирейге гоф мисохдит, имиде э худо нивонорит, ишмуре э хуьшде имид мибисдо...»

— ГІэсоил бирор, туьш веги пейлейтуьре,— гуфди Мердэхэй,— хурденим э шоритуьш, туь мило сохдей и гІэиле, дестуь хьэлоле деси, борохойтуьре худо шиновусде, и гІэил ГІэзиз бирор иму келе бире э хубе рузгьо расуно юре!

— Лэхьэим! — гуфдире гьемееки пейле э пейле зере, хурдуьт.

Игьо инжо нуьшде, хурде, кеф сохде, оммо игьоре хэбер небу, ки чуьтам гьейсэгІэт хэзеин ГІэзиз шинире овозей суьгІдоре жинленмиш биребуге э хуне. Гьурлугьчи Менешир — гье у шевине келе сара мердле э гьурлугь оморэ э лой кофори, э гушью дарафдебу сес мэгІни хундегьой Мердэхэй Овшолум, сес хэнде-хэндегьо, зере-вежегьисдегьо. Э гьушгьэри поисде, келе мерд пуьрси дануьсд э хуней киниге и кеф.

— Лап жигеюре сохденуьт,— гуфди е жогьиле гедей кофории э келе мерд,— рафдет ээ бине бугьоз Менешир Исогь гуьрдет, пул векедет, эдете нуьшде хурде эришу...

Дие у геде ние дануьсденбу ки ээ у пенжсад монет Менешир доригьо чор сади хьэшдод косибгьойгей шегьере бэхш сохде оморі гуфдире. Келе мерд и овозере шинире, зу-зу оморэбу хэбер доре эй хэзеин. Менешир себэхь-себэхь кефлюь, ичку хурде одоми жинленмиш бисдо, бебе деде не гьишд э Мердэхэй, э ГІэзиз, э гьемей дигь-жэгІмет.

— Ме гьечи мисохум, ки,— гуфди у,— у хурдегьо, у пулгьой-ме гьэним бу угьоре.

ГІэзизигьоре ээ хэзеин хэбер небу. Оммо ээ пуле вегуьрдеи чини, косибге ГІэзиз гье эденбу думит сохде: «Песеде гоф ниёв ми э ме?» Диеш дуьл ГІэзиз дуьл посо биренбу, ГІэсоиле могьбул диренге. «Эхи ГІэсоил имбуруз гье могьбули,— гуфди э дуьл хуьшде ГІэзиз». Песеде суьгІуьдо варасдки, мердгьо лов бисдо-руьтки, ГІэзиз рафде эри рэхь сохде ГІэсоиле, мугу ээю:

— Мере гІэйб месох, раби, эхи туь имбуруз гье могьбули. Ме мугум э шори хунейме, э мило сохдеи гІэилме туь шор мибоши.

ГІэсоил сере тик гуьрд, э ранг шегьбалди бугьо чуькле чумгьой хуьшдере э гужевоз хэндунде, мугу:

— ГІэзиз бирор, э кук бирейтуь ме амбар шорум. Оммо ээ имбуруз овло белки дие ме гьич мило не сохдум гІэилгьоре...

ГӀэзиз мэхьтел мунд, мугу:

— Туь чуь гуфдире, раби, серме ние вадарафде!

Эз дуьл ГӀэсоил е келе ох варафд, у мугу:

— Песе мидани бирор, дие согъ боши, худо хьэрмэхь эри туь...

Дес экире гуьрде, угьо жейле бисдорут. ГӀэсоил евош-евош рафд э лой хуне, оммо ГӀэзиз е хэйли вэхд перт бире э жигей хуьшде мунд, фикир сохд, чуь кор бие буге раби ижире дуьлхуьрд бири. Оммо мэгӀэной дуьлхуьрд бирей ГӀэсоил ижире бу. Эз и дуь-се руз пушо эз гӀэривит ведироморе э хуне оmore сэгӀэт бебешу не дедешу гьош-гьобогълуй бире, охмури шенде, ченд жире дуьлхуьрдие гофгьо гуфдируьт э ю.

— Вой, бебейме вой,— гӀоси бире эденбу гуфдире келе мерд Хьие,— э метелегьо гуфдиренигьоре хуно: мен сене бел богълемишдуьм мугу... ме туьре э жигей бебейме, э жигей худойме гуьрдебуьруьм. Ме э сертуь гьисд-нисд мере вонорем, э ки раби ЕгӀэнгил хундем, овурдем воровундем, одоми сохдем, туь мере мегири э пушой жэгӀмет биёбур мисохи...

ГӀэсоил гьеле э хориш не нуьшдебу. У душгьой хуьшдере жуь-мунде мехьтел бире пуьрои:

— Чуьни эхи, бебе? Ме чуь гӀовун сохдем?

— Гьеле чуь гӀовун сохдейгеш пуьрсирени! — хьэрой дешенд келе мерд,— хьэрмэхь лутигьо-путигьо бирей... Э Мердэхэй Овшолумовоз э хуней Менешир рафдей, эзи гьэчэгьгьоре хуно мерде терсундей пул восдорей. Раби эже, и коргьо эже?

Имогьой ГӀэсоил вараси бебешу эйчуь гӀоси биребуге. У хоши гуьрдере хуно, чаруьсде эз бебешу мугу:

— Жон бебе, туь ние дануьсде бегем эй киниге у пулгьо? Туь недебири бегем э нуьмаз пулгьоре э бэхш сохдеки эри косиб гӀони?

— Ме ние дануьсденбуьруьм у пулгьо эн ки буге,— гуфди келе мерд,— туьре чуь дери эри гуж сохде э Менешир! У келе хуьрметлуье одоми шегьери, уре воисдге е пуф шидеудь мереш, туьреш гьеме гьумолет имуреш вор мидуь э гьово! Туьре э уревоз чуь кори?

ГӀэсоил ох кеши.

— Ме чуь гуьом э туь бебе? Э гоф туьревоз косиб-кусуб бие эз гӀэре бурав дие... Туьш гӀошире одоми нисди, дануьсдени чуьтам четиниге эри кифлете дуланмиш сохде. Туьре гьеле е чуькле богъле семе гьисди. У небирегоргьо бие муьруь эз гӀуьлом бурав дие?

— Гьер мерд дерд хуьшдере ю кешуьгу! — гуфди келе мерд.

— Ме э у рази нисдуьм,— жугьоб до ГӀэсоил.

И гофгьой куке шиновусде, э пой вэхуьшд дедешу Истир.

— Туьре дедей миро,— гуфди у.— Ме мидануьсдуьмге туь ижире раби мибоши гуфдире, э хуьшде не гӀэилгьойгейме гуж сохде туьре гьич э нуьохундеш ни нуьшундуьм, эз лэгӀэй гӀэилгьой ме бура э сер тентуь гьобогьой мовутиш ни вокурдум...

И гофгъо гунилере хуно кори сохдуът э ГӀэсоил, оммо гене лэгӀэ вокурде э руй деде поисде не дануъсд у. Эз зир чум данишире дире, чуьтам тар биренуътге дору дарафдебугъо чумгъой дедей Истир, э ер ГӀэсоил омо, чуьтам расдекиш дедей юре дусд дошденбуге, чуьтам эз хэржи шоботи гъеме орине кепик ним кепик гъирогъ норе, эри ю парталгъо сохденбуге. «ГӀэсоил нихримени,— мугуфди Истир,— ГӀэсоиле эдейме хунде, раби гъишде бире. И гӀэилгъойге гъер чуьтам бисдо келе мибошут, егиле ире хуб хоруним, серте сохим эрию». Гене э ёр ГӀэсоил омо, чуьтам кими рузгъой зимисду, хоригъо те сугъре зани верф пур гъисди, дедей юре э кул воноре, э нубо-хунде берденбуге... «Токи пойгъойтуь тар не бошут, хэлефме,— мугуфди Истир,— жунме жегъендем. Энме гъечиш-гъечуш варасди. Товуш чумгъой бебе дедей туьни хэлефме»... И коргъо, и гофгъой дедей э ёр ГӀэсоил оmore, у амбар э хуьшде домунд, мугу э хотур эн игъо чуьтам дегмиш бошум... «Чуь сохум, — гуфди э дуьл хуьшде ГӀэсоил, — михъилои хогъум эз игъо гуьом эзинбэгъдойге ужире коргъоре нисохум, эз нуьмаз е пой вегуьрдеш нивадарам, хуьурметлуье раби мибошум гуфдире?...» НэгӀ. Гъе ебо эёр ГӀэсоил омо и пушогъо эз Соня восдоригъо хундигъо книг эн Маркс. «Дин догӀот — тиреки эри хэлгъ», — нуьвуьсдебу э у книг Маркс. Песде э ёр ГӀэсоил омо кими жигегъой туро, фурмунденигъо косибгъоре, вегир сохденигъо мердгъоре, хуьрд сохденигъо денилегъоре. «Эй жон дедей,— гуфди э дуьл хуьшде ГӀэсоил эз зир чум э Истир денишире,— туьре хэбер нисди, чуьтам мердгъо гъер себэхъ э нуьмаз хундеки гофгъой туроре э ёр овурде, э худо шуькуьр сохленуътге ишуре дениле не офири гуфдире. Э гоф туроревоз веди бирени, ки дениле одоми нисди.» Ижире шефде гофгъо амбар вери э туро, оммо косиб-кусуб эз недануьсдеи темисиюре, гъерчуьтам бисдо эзвер сохде, хунденуът, э рабигъо бовор сохде. «Хубе кори,— гуфди э дуьл хуьшде ГӀэсоил,— ме имогъой чум дире-дире, дануьсде-дануьсде бие хэлгъэ фирмунум дие»...

И думитгъо э дуьл ГӀэсоил дери, дер хуне вокурде омо, э хуне диromo палтун хэз э тен вери, килэхъ бухоре э сер, десдечу э дес е бирор зен ГӀэсоил. У бегъем «шев эхэйр буш» не гуфдире, э Хъиё екем сер зере, гиросд нуьшд э сер стул, сие келе гиргине чумгъоре э ГӀэсоил доноре, мугу:

— Гъери бие инжо нуьш, мере э туьревоз гофи.

Истир сер хуьшдере зури-зури хуб дегуьрде э келе гъэгъревоз, дафард э доруни хуне, э ки гӀэруьс. Э доруни хуне зен ГӀэсоил Евдит, э ен гуфере нуьшде, эденбу евошлей ненуй хунде, гӀэиле нене доре. Сес бироре шиновусде, у гуше унг бисдо.

— И чуь биебурие коргъои, ГӀэсоил, туь сохдей, — гуфди гъуногъ,— тэгӀрифитуь, хубе рабини гуфдире э элли мин хэйтогъ, гъирх мин табасару лов бири, сери ебо туь нуьмаз хунде, сестуьре эри шинире умогъгъой гӀулом э нуьмаз кура бире, туь имогъой хьэрмэхъ лугигъо бомбулигъо бирей!

ГӀэсоил, хэнде гуьрде, мугу:

— Михило мисохи эме, ме гІэилле нисдуым эри дэгІно зере мере...

Мерд жинлениш бисдо, Хьіёш шефд дениши э кук хуышде.

— Гьечини,— гуфди гьуногь,— туь дануьсдени зентуь эз кигьойге?

— Дануьсденуым, эз Хьэнукоевгьои...

Гьуногь хуьрш сохд.

— Гьо... дануьсдени? Эзуні туь имуре биёбур сохденигьо. Ижире коргьойтуьре мидануьсдимге иму э туь хэьбере доренбирим? Э хотур раби бирейтуь дорейм хэьбере, ненге иму эже, ишму эже!

И гофгьо екем э Хьіёш дегмиш бисдо, оммо уре гІэйб омо э руй гьэбиле поисде.

— Эгер туь хьэрмэхь лутие Мердэхэй бисдориге, е рузиш хэьгер иму э хунешму ни домуну! — гуфди гьэйни.

И гофгьоре шиновусджи Евдит, дуьлюю лерзи, чумгьою тар бисдо. «Вой эриме, и чьукори э сер ме омо!» — гуфди у э дуьл хуышде. ГІэсоил э пой вэхуышде, мугу:

— Е гиле гуфдурум, дуь гиле гуфдурум, ме гІэил нисдуым. Товэгьо сохденуым, мере терс медит.

Песде э ерю омо э книг фурухденигьо туку деригьо духдер эшкенези Соня — раче сер, сие гьошгьо, гуьллуье гьутунегьо, гьуьндуьре сине, инчегеле жендек, у сипре лембее десгьою, у руз моч сохдебугьо. «И чуй гофгьои э дуьлме оморени», — гуфди ГІэсоил е кем эз хуышде бирази бире...

Песде э лой гьуногь чаруьсде, мугу:

— Эз дес ишму моровге хэьбере ведеберде, ведеберит. Оммо эриме оморенигьо юре рази нибу. Дедей гІэилгьойме э хунейме мумуну...

Гьуногьэ имиџ небу домор эюревоз гьечи гоф мисоху гуфдире. Эхи э Дербенд Хьэнукоевгьоре келе хуьрмет бу, гоф энугьо э гьеме жиге гиросденбу, гьувот эн угьо гужлужь бу. «Вой бобо вой,— гуфди мерд э пой вэхуышде,— иму той эн жуьндуьргьо бирим оморим э игьоревоз гьэбиле бисдорим!» У сер зе э Хьіё, луьнг но эри вадарафде.

— Гьечи вадарафдени рафде? — пуьрси Хьіё,— нуьш екем Истир эдей сифро дешенде.

— Согь бошит, мере кук ишму сурои сохд! — гуфди у, вадарафд.

— Гьечи хуб бисдо? — пуьрси бебе эз ГІэсоил.— Имогьой нум туь э гьемей шегьер мадарав.

— Ме эй екиш беде не сохдем, эй косиб-гІюни ники сохдем,— жугьоб до, чи не хурде, э куче вадарафд.

У шев ГІэсоил ченд жире хэёлгьо э дуьл дери, амбар гешд торике кучегьой Дербенде. Е хэйли э богьчеле э пушой хунегьой Сефтер Ахундов бугьо нуьшде, е хэйли зверо э лой богь Кичиргин гешд, песде хэсде бисдоки омо э хуне, чи не хурде, дегешд хиси. Эз и шевевоз ГІэсоил амбар могьбул бисдо. Эзу бу у руз

э мило э хуней ГЭэзизигъош у могъбул бугъо. Косибе ГЭэзиз амбар дуьлпосо бисдо ГЭэсоил гьечи могъбули гуфдире, себэхьими э фэхълеи э рафдекиш, ГЭэсоил эз ёрию ние вадарафденбу.

ГІЭРСГЪОЙ ЧУМ ГІЭЗИЗ

Себэхъ гьеле суьфделе вокурде омореду, оммо рэхъ богъгъо одоми пур бу. Екигъо эденбуьруьт рафде эри гъурлугъ сохде богъгъошуре—угъо буьруьт косибе богъдоргъо, комигъореки бу е гъопо, ним гъопо богъ, еккегъойге рафденбуьруьт э фэхълеи, эри бил зере, глов доре богъгъой гюширгъоре. Эденбу рафде э кор ГЭэзизиш, дуьразе биле воноре э душ хуьшде. Э пой ГЭэзиз вобу тирохгъо, э тению куьгъне, пелуь-пелуье кутэхъэ палтуле, э серию е келе муь рафде килэхъ. Эз расди гъул хуьшде у гировундебу тогъоре, э комики дедешу эрию донореду ловошгъо не буьржунде гловгуьрде таранке. ГЭэзиз эденбу рафде эз зевери рэхъ, эз лой есиёв Маркалай, эз глэрэй эз дуь гараф гъуьндуре гьендэгъ вешенде оморедуьруьтгъо келе богъгъой гюширгъо. «Е орине семе рузгъо гьечи герм мумундге хуб бу,— гуфди ГЭэзиз э дуьл хуьшде,— е кем семе кор мисохдуьм» И рузгъо дес ГЭэзиз лап дес тенг биреду, эй хэржи э хуне пул недебу. Пушотегъо, тейте Божи бордор бире, уш мурафд э гьержой бисдо, кор мисохд — э вэхд богъчирегъо э богъгъо, пушой нисону — э гъогъол воерде, кими мэхъэл эри гьэребеч хуьрд сохде, партал шушде. Чуьш бисдоге э хуне кумеки мибисдо. Имогъой, глэйл бире бэгъдо, Божи э хуне дебу, юш екем эз хьол офдореду. Гьони ГЭэзиз миёсде зиёдте кор сохде, чуьнки дедей глэйлинош биё хуб чи хуру, хунереш хэржи бу. «Эгъ,— гуфди э дуьл хуьшде ГЭэзиз, — чуь сохим, худо нуьвуьсдигъо биренини»... И гофгъо э лэглэй ГЭэзиз дери, еки эз посо гъулюре гуьрд, себэхъэхэйрбу гуфди. ГЭэзиз чаруьсде, дирени Эсеф хьовирюни.

— Гьич мереш хьэрой не сохди туь,— гуфди Эсеф.

— Михьило сох, бирор,— жугъоб до ГЭэзиз.— И песини рузгъо ерфурмуш бирем екем.

— Эйчуь эхи, туь имогъой бебей куки, э пой порун Рэхъмон э хунейтуь биё шори, мозол биев, дуьл туь бие шор бу, мувэхътуь гьемише зиринг...

— Худо шиново эз лэглэйтуь,— гуфди ГЭэзиз.

Гьечи ихдилот сохде, дуь хьовир оморот хьофд верс рэхъэ, песе дироморут э богъ хэзени ишу, гьич рэхъэтиш неведуьрде, сер гуьрдуьт эри бил зере. Пиркешук эн Менешир Исогъ э сер фэхълегъо вобутгъо мерд — зерде руьшгъо, пиёне чумгъо, гьирмизине гъутунегъо, е келе чубугъэ э дес вегуьрде, эденбу гешде ило-улей богъгъоре.

— Эй, эде! — хьэрой вегуьрд у э сер ГЭэзиз нен Эсеф,— у жиге эришму нисди. Э уло, э у тэхдейге дарайт эри бил зере.

— Эйчуь эхи, жон лелей Севи, — жугьоб до Гэзиз. — Иму диш инжо кор сохдебирим...

— Муьрмуьр месох, буга э уло! — хьэрой вегуьрд Севи.

Фэхьлегьо денишуьруьт э хуьшде, сере гьуз гуьрде рафдуьт э лой дуре тэхде. «Чоре нисд, — гуфди э дуьл хуьшде Гэзиз, — эз серме гьопозиш зериге, биё тоб дуьм»... Те сэгIэт яздегьигьо нун не хурде богъэ бил зеруьт Гэзизигьо. Песде сэхд гисне биренки ведироморут э лой гьендэгъ, нуьшдуьт э гьирогъ эрх, дес ишуре шушде, ейлугъэ дешендуьт э сер савзе хори, норут ловошгьо, жэгIгоре эри хурде.

— Веги миси сох, Эсеф, е лугъо худо доре нун имуре хурим, — гуфди Гэзиз.

Гьеле бегьем игьо нуре мисиш не сохдуьт, ебойге диренуьт э дур, э лэгIэй дер гьопуй богъ омо е фейтун поисд. Эз фейтун фиромо хэзеин, дуьразе сипре руьшгьо, палтун хэз э тению, зерде килэхъ бухоре э серию, гIэзройле хуно видовусд диromo э богъ. Хурузе Севи хэзеине винире сэгIэт э муш чарусд, гьирмизигьой гьутинею зерд бисдо, сер хуьшдере э хори доноре, омо поисд э пушой Менешир, менэхьэфи сохде хэндусд.

— Туь хош омори, софо овурд, гьемише оморемунтуь бу, огьойме, чуй гьурлугьиге гу, э сер чумгьойме...

Менешир сере тик гуьрде, ило-улей богъэ чуме чару сохде, мугу:

— У дуьмбура Гэзиз омори имбуруз э кор?

— Эри огьойме, омори, уни э звери тэхде дери, — сере те сугьре зани фушенде гуфди Севи.

— Сере тик ги, — хуьрш сохд хэзеин, — видов огол зе биёр инжо у гьурумсогъэ!

Сифет Гэзиз э мум ухшеш зе Севи гуфдики хэзеин эдей огол зере гуфдире. Дуьл фэгьир лерзи. «И эри ники нисди», — шек сохде, гуфди у э дуьл хуьшде. Песде видов видов оmore э хэзеин сер зере, у мугу:

— Хьозурум э гьурлугьтуь, огьойме!

Менешир э чумевоз пеймунд Гэзизе эз сер те пой, э руьхшендиревоз хэндусде, мугу:

— Гьурумсогъ, туь гьучи Мердэхэе ни фирсориге э серме, оmore, гуфдире ние дануьсденбири: мере кук бири, мере эй хэржи пул нисди, э ме кумеки сох?

«Гьо, — гуфди э дуьл хуьшде Гэзиз, — эзини и эз ме вечиригьо мундигьо?» Песде сере гьуз гуьрде, мугу:

— Огьойме, ме Мердэхэе нефирсорем, мере худо зено эгер мере хэбер биригеш, кей Мердэхэй э хунейтуь омориге...

— Бур сесе, песг эри мило, эри суьгIуьдо пул эз же оmoreбу туьре?

— Огьойме, у пулгьоре мере нуьмаз дорему, мере у гIэйилле миро эгер дургу гуфдиренуьмге...

— Хьэ-хьэ-хьэ, — шэгьгъэ зере хэндусд хэзеин, — нуьмаз до-

ребу... Нуьмазе эз же омореху у пулгыо? Раби ГЭсоил эз хуней бешу овордебу?

— Мере хэбер нисди гычиш, жон огъо, ме чуй дануым, ме е косибе гИоние одоминуым, мере дерд е лугъо нун кифлетме гуьрди... Ме чуй дануым, жон огъо?

— Ние дануьсдеге, имогъой мидани: веги билтуьре, вирэхь бош эз богъме. Мере эритуь дие кор нисди!

ГЭзиз э сугъре зани нуьшде, товогъо сохд:

— Худосдори, огъо, гуж месох э кифлетме, езугъ биёвгу туьре...

Менешир э лой Севи денишире, мугу:

— Шиновусди буйругъ мере? Эз дегъ минутиге ме уре мевуь-нуьмгу инжо!

— Яллогъ! — е лекет зере эз ГЭзиз, гуфди Севи.— Бура веги билтуьре, вирэхь бош!

— Худо меветово эз ишму,— гуфди ГЭзиз, биле вегуьрде, эз богъ вадарафде.— Ме имогъой чуй мисохум, эже мирам?

Э ёр эн у оморуйт дедей гЭзилию Божи, соворе гЭил Рэхьмон, пире дедею, кемер хуьрд бире мундебугъо. Эз дуьл ГЭзиз келе ох воромо, эз чумгъою гЭэрс рихд. У зило-уле дениши, э бел палтуревоз гЭэрс чумгъоре покурд, сере гъуз гуьрде, э шегьер вогошд. Тейте и рэхьэ э хуне расире, ГЭзиз э думит домунд, э же буравге, эз ки кор хогъуге, чуйнки е рузиш у корсуьз мумундге, кифлетию гисне мумунд. Омон дерд хуьшдере ГЭзиз э екиш не гуфди — не э Мердэхэй, не э ГЭсоил, энжэгъ руз шобот Эсеф гЭэлейхэнжели э нуьмаз оморенки, э ГЭсоил вохурде гуфди:

— Нуьмаз сохде кумекигъо нуьш небисдо э косибе ГЭзиз. Менешир эз кор пиш сохди уре.

— Эле! — мэхьтел мунд ГЭсоил, — у косиб чуй тэхсиркори.

Песеде екем фикир сохде, гуфди э дуьл хуьшде: «ГЭтлуьре эз пееде чуй хэбер мубу, суроире эз гисне чуй хэбер мубу. Э косибе ГЭзиз кумеки сохде गरेки».

Эз и ихдилот бире эилоревоз дуьл ГЭсоил лап хуьрд биреху эз коргъой жэгмет, эз нуьмаз, уре дие гыч ние воисденбу э нуьмаз оmore, э сер юхэл варафде, иллогъки э нуьмаз келе гЮширгъо миоморутки. «Эхир-эхир миёв е руз, ме ишмуре мишенуьм»,— гуфди е гиле э дуьл хуьшде ГЭсоил, чуме чару сохде, э келе куьнжгъой нуьмаз нуьшдебуйруьтгъо гЮширгъоре дире. У руз дур небу, у руз омо.

ШОРЕ ХЭБЕР

Гиросдуьт рузгъо, оринегъо, мегъго... ГЮширгъой шегьер эденбуьруьт сохде кеф хуьшдере, косибгъо эденбуьруьт кешире муьрсе. Дуьл ГЭсоил руз-беруз эденбу гурунд бире, гЭрею нен гЭбилегъо зобу бире. У гьечу биреху, ки хьозур бу эри шенде рабиетире, ведироморе мэглуьм сохде э хэлгъ дургуни у ю хун-

денигъо нуьмазгъоре. Песини рузгъо гъечи биребу ГӔсоил, э еки-ревозиш знедие гоф ние сохденденбу, э ловию хънде ние вебиренбу. Гъе думит бу, гъе думит.

— Дедей миро туьре,— гуфди Истир е шев гъечи могъбул ди-реки ГӔсоиле,— эхи туь эдей руз-беруз азмиш бире.

— Гъичиш, дедей, екем вомундем...

Дие зиѣди э хуне гоф небу гуфдире, ГӔсоил дарафд э доруни хуне, дегешд, хиси. Нимешев пенжерей хуне, ГӔсоил хисире-бугъо евошлей куфде омо. ГӔсоил хэбер бисдо э ен пенжере омо, пуьрси киниге.

— Е мунут инжо ведиро, гъурлугъи мере э туьревоз.

«И сес Ихъииле хунои,— гуфди э дуьл хуьшде ГӔсоил,— эхи Ихъиил э салдати бу, у омори бегем». Зури-зури тен хуьшдере вокурде, э куче ведироморе, эз расдекиш ГӔсоил дирени Ихъиили.

— Ихъиил, туь хош омореи,— гуфди ГӔсоил,— эз салдати хилос бирей?

— Эри, согъ боши,— жугъоб до Ихъиил.— Ме эритуь е хэ-бер овурдем, ние дануьсденуьм шор мобишиге...

— Чув хэбэр? — гъуш-гъэри поисд ГӔсоил.

— Падшогъ эз тэхд офдори.

— Э худо шувкуьр! — хъэрой сохд ГӔсоил гъэдерсуьз шори сохде.— Эхириш бисдо и кор? Косиб-кусуб зинде мубу имогъой... Кеш ебо э хуне дарайм, Ихъиил...

— Согъ боши, эй дироморе мере гъони минкин нисди. Ме э китуь оморем э е метлебевоз.

— Гу, э сер чумгъойме.

— Ние дануьсденуьм рази мибошиге.

— Гу дие, гу, хъозурум.

Ихъиил диреники ГӔсоил келе шор бисдо э тозе хэбер ю овурдигъо, мугу:

— Себэх митинг биренини эз товуней падшогъ эз тэхд оф-дореи. Унжо ченд жире одомигъо медировт гоф мисохут, эз ченд жире партиягъо: большевикгъо, меньшевикгъо, эз партия-гъой гъоширгъой миллети.

ГӔсоил дануьсденбу, ки э шегъер дери ченд жире партиягъо. Оммо лой коми партияре гуьрдебу Ихъиил? ГӔсоил гъеле ние дануьсденбу. Ихъиил бу фэхълее одоми, гейте э салдати рафде э бироргъой ГӔсоилевоз демуьрчи сохденбу, бунгъой хунегъой хэлгъэ гъову не ранг зеренбу.

— Эз партияму, эз большевикгъо эдей гоф сохде Пугин. Туь уре белки ние шиноздеге. Уш строительни фэхълеи. Хуб мибисдо туьш ведироморе е дуь гоф мугуфдириге, лой большевикгъоре муьгуьрдиге. Ме Кериме дирэм имбуруз. Уш мугу, хуб мибисдо ГӔсоил миомоге.

Нум Керим гуьрде омоки, ГӔсоил шор бисдо.

— Керим гуфди? — пуьрси у.

Песде э ерию омо, чуйтам Керим кумеки сохдебуге э ю эри книггьо восдоре эз у раче духдер э туку добугьо, чуйтам хьохмой марксизм-ленинизме ю хунде варасиребуге. «Огьо, веденики Керим бовор сохдени э ме,— гуфди э дуьл хуьшде ГӀэсоил,— согь боши, Керим, фурмуш нисохум». Песде э Ихьиил денишире, мугу:

— Миём, егъин миём...

Себэхьмунде гьемишеинере хуно келе мердгьо э нуьмаз оморут.

— Раби веде нисди,— гуфди е пире мерд, гьемме руз э нуьмаз оморенбугьо.

— Миёв, э жой нирав,— жугьоб до шомош.

Оммо вэхд эденбу гирошде, раби веде небу.

— Чуй кори бу? — пуьрсуйруьт дуй эз еки мердгьо,— мэхьтеле кори.

Э и туьтем э нуьмаз шуш нефес гуьрде диромо е жогъиле кук, э кучегьой шегьер бубликгьо, буликигьо эз пикарни вегуьрде гешде фурухденбугьо. Нум эн у бу Нэхьум.

— Э жэгмет, ме ишмуре е хэбер дуьм, бовор нисохит,— гуфди Нэхьум, десгьоре гьово гуьрде.

— Чуй бири, гу бура! — хэрой вегуьрд шомош.

— Ишму муношит, лелегьойме, э чуммеревоз дуьруьм, бовор не сохдуьм, мугум е гиле вуьнуьм, белки э нуьмаз добу, у раби ГӀэсоил небу...

Гешдени ило-улей нуьмазе, сер юхэле, вогошдени э ен мердгьо.

— Не гуи чуй бириге! — хэрой дешендуьт мердгьо, вадабура Нэхьуме.

У чумгьоре келе сохде, мугу:

— Ишму муношит, лелегьо, суьфделе эз пикарни бубликгьоре вегуьрде, эденбуьруьм э куче ведироморе, диренуьм эз пушойме е одоми эдей гирошде. Чумгьою — чумгьой раби ГӀэсоил, балаю гье у балаюни, оммо руьшгьо невери юре. Мэхьтел мундум. Видовусдум э посою денишируьм, гье у раби ГӀэсоили. Руьшгьоре чири, партал уруси вокурди, эжигей килэхь шопке вонори...

— Бур сес туьре, рошог! — хэрой дешенд шомош.

— Дургунумге, сермере бурит,— гуфди Нэхьум,— бурайт вишишит, э лой дум рафд.

Э нуьмаз хэрой-хэрой, гьэтме-гьэриши офдо. Э и туьтем е одомигеш омо, мэглуьм сохд, ки э шегьер сес дери падшогь эз тэхд офдори гуфдире, э мейду хэлгь кура бири эдее жуьр-бежуре одомигьо гоф сохде гуфдире. Мердгьой нуьмаз сисидгьоре э гьултугь доноре, дие э хунегьо не рафдуьт, видовусдут гьемееки э мейду, э пушой дум.

Мейду одоми пур бу. Эз лой рэхь гьовуни десдей фэхьлегьо э гьирмизине бейдогьгьоревоз вороморевуьруьт. Фэхьлегьой строительгьош десде-десде гуьрде э бейдогьгьоревоз оморевуьруьт. Э елойге десдей салдатгьо гьирмизине бейдогьгьо вегуьрде, поисдебуьруьт. ГӀоширгьой шегьер, десде бире журо поисдебуьруьт.

Эз гъеме мэхъэлогъой шегьер мердгъо, зенгъо, пиргъо ве жогъилгъо, жуьре-бе жуьре миллетгъо кура биребуьруьт эри шиновусде тозе хэбере. Мердгъой нуьмаз э мейду оморотгъо вэхд, эденбу гоф сохде большевик Пугин. Уре амбаре Дербендигъо шинохденбуьруьт, иллогъки косибгъо, гофгъоюреш хуб варасиренбуьруьт, чуьнки гоф сохденбу у очугъ, варасирени, дуз. У мугу: «Девр капиталистгъо не муьлкедоргъо варасди, омори девр фэхълегъо, ранжбергъо, девр жофокешгъо — хуьукуьмет имогъой биё бу эн жофокешгъо, гъеме мол девлет биё дебу э дес хуьукуьмет жофокешгъо, э дес совет фэхълегъо нен салдатгъо. Пугин гоф сохде варасджи, фэхълегъо не салдатгъо «ура» дешендуьт, чек зеруьт. Песде ведиромо эй гоф сохде е чешмек ворие мерд, чуькле руьшгъо э руьшгъой кечи ухшеш зеренбуьгъо, дуразе килэхъ бухоре э дес гуьрде. Ки буге эз гъэрей хэлгъ мугу: «И меньшевики». Оммо амбаргъо гъеле ние варасиренбуьруьт чуьниге большевик не меньшевик. Гофгъой меньшевике варасире ние биренбу, у мугуиге э университет э пушой студентгъо эдей гоф сохденбу. У гоф хуьшдере варасде бэгъдо, е дегъ-бисд одоми чек зе, поисд. Ловгъой меньшевик шефд бисдо, гъошгъою дуллу. У рази небу эрию кем чек зерет гуфдире. Песде хэлгъ дирени э гъуьндуьри воромо Гъэсоил.

— Эле, денишит раби Гъэсоили, руьшгъоре чири, — гуфди ки буге эз гъэрей хэлгъ, — килэхъэш шенди, шопке вонори.

Жэгъмет лос бисдо мунд эжигей хуьшде эй шинире, чуь мугуюге инжо раби. Гъэсоил шопкоре вегуьрде эз сер, десе вешенде зеверо, э тараф эз лой дерьёгъ зеверо вороморенбуьгъо чуьшме, мугу:

— Хьовиргъо, бироргъо, эдей варасде торике шев, очмиш бире товуше себэхъ, хэбер бошит эз хов. Амбаре салгъо ишму домундебирит э гъэренлугъ, чумгъошмуре диеш тор сохденбу диндогъот, нуьмазгъо, рабигъо...

И гофгъоре шиновусде, гъэр-гъур дешендуьт е пара одомигъо.

— Эле, чуь гуфдире раби Гъэсоил! — ижире сесго вединромо эз гъэрей келе мердгъо.

Гъэсоил гене мугу:

— Хьовиргъо, и ченд салгъоймере пуч сохде, ме рафдем рэхъ рабиетире, фирмундем гъем хуьшдере, гъем ишмуре. Бовор месохит э гофгъой туро!

Э миглей кура бирегоргъо, э ён Мердэхэигъо, Гъэзизигъо поисдебу е жогъиле раби балаю сар, чумгъою шефд, э тению дуьразе назуке палту, э чухо ухшеш зеренигъо. У бу раби Хьэим. Руьшгъой раби Хьэим чуькклеле бу, пигъогъой чумию дуьраз. Песини гофгъой Гъэсоиле шиновусде, шефде чумгъой жогъиле раби эз мунде жигеш шефд бисдорут, гердению мара хуно пичире зеверо варафд. У бирден лэгъэ вокурде, евош, терсе-терс мугу:

— Рошогъ!

Уре воисденбу гене чуь бугеш гую, э и туьтем Мердэхэй

гъошгъоре дулла сохде, дениши э лой чуькле раби, десдечуре гъово гуьрде, э серию, мугу:

— ЛэгГэйтуьре ги, думбура, гъеле эз ловгъойтуь буй шир эдей оmore.

Десдечуй Мердэхэе дире, жогъиле раби терси, ленгуьсде рафд посово.

Песе ГГэсоил руй бире э ки гъеме кура бирегоргъо, теклиф сохд эри ек бире э большевикгъоревоз, чуьнки большевикгъо эдет бирмунде э хэлгъ лап дузе рэхъ уьшуьгъи ве хубе дузе зиндегунире. Эз гофгъой ГГэсоил рази бире, келе чеке-чек зеруьт ко-сибгъо.

— Шинири? — шори сохде пуьрси ГГэзиз эз Мердэхэй. — Э дуьл ГГэсоил келе коргъо дебири, имуре хэбер небири.

Энжэгъ келе севдегергъой шегьер не ГГюширгъо, чуьн Менешир, Согъэтил е ненге Сефтер, рабигъо не маллагъо, меньшевикгъо не кадетгъо рази не бисдорут эз ГГэсоил. Е пара келе мердгъо не озгъуне ГГюширгъо ГГэсоиле нифри сохде, рафдуьт э нуьмаз эри нэгГлет сохде уре. Оммо фэхълегъо, косибе богъдоргъо десюре гуьрдуьт, согъбоши гуьфдурут.

Сес ГГэсоил эз рэхъ туро вадарафдеи бирэнгъинере хуно раси э бебегъо-дедегъою, э гъэбилегъою, и сесе шиновусде, амбар ГГюси бисдорут пире бебегъо, дедегъою. Гъеле ГГэсоил дер хунере бегъем вокурде не диромореву, бебешу лэгГэ вокурде гуьфдигъо:

— И чуь биебурини? Ме имогъой килэхъ воноре э куче чуьтам мивадарам!

— Жон бебе, — гуьфди ГГэсоил, — ногъогъ ГГюси мебош. Эз гъемешму туроре ме хуб дануьсденуьм. Ме эйтуь мухунум, мибирмунум чуь дургунигъо вериге э туро, чуьтам дин-догГот хэлгъэ фирмундеге.

— Хьэсбешолум, хьэсбешолум! — гуьфди Хьийе. — Мере нивою, вадара эз хунейме.

— Бошгу, бебе, мивадарам, — жугъоб до ГГэсоил. Гъе э и руз вегуьрде зенгъо, ГГэилгъой хуьшдере, рафд э хуней журуи.

Эз и рузевоз ГГэсоил бирор бире э большевикгъоревоз, сергуьрд эри андурмиш сохде э хэлгъ мэглэной тозе зиндегунире.

Эз е ченд оринейге овло э Дербенд Совете э дес хуьшде вегуьрдуьт меньшевикгъо. Э шегьер огъоети сохдуьт ГГюширгъо. Рэхъбер большевикгъо Пугин э дусдогъи офдо. ГГюширгъой милети э посой ГГэсоилиш фирсоревуьруьт одомигъо уре эри гуьрде. Оммо э кумеки Керим нен Ихъиилевоз у пэхънуь бисдо. Большевикгъой шегъере имид бу, ки дири-зуи меньшевикгъо эз Совет ведекуьрде миёвт, власти мегуьруьт э дес хуьшде фэхълегъо.

Ченд шев, ченд руз ГГэсоил нуьшдебу э гъомбор хуней эн е дусд, косибе богъдор, гъовумгъой Керимигъо. Ченд гилегъо эз

сер шев те пушой себэхь ГЭэзиз не хисире хьэрекет сохдебу эри оmore, ведеберде эз унжо ГЭэсоиле. Оммо човучгьой национальни комитете дире, эз терс ние дануьсденбу ведеберде уре. Эхириш е шев метлебе бегьем сохд ГЭэзиз. Э бэхд ГЭэсоил шев лап торик бу. Эз гьовош эденбу оmore сайлов. Эз шохьонгум сер гуьрдебугьо ворущ тейте себэхь лэглэ ние гуьрденбу. Човучгьош эз сер те ве пой дэхсире, визор оmore, пэхьнуь биребуьруьт э хунегьо. ГЭэзиз пой бирэхьне, сес неев гуфдире, эз ворущ не терсире омо э хуне ГЭэсоил пэхьнуь бугьо, евошлей дере куфде, мэгл-луьм сохд ГЭэсоил ведиров гуфдире эз гьомбор.

— Ме э пушо мурам, туь эз посо, — евошлей гуфди ГЭэзиз.

...Торике шев бу. Ворущ эденбу поисде. Э кучегьой шегьер е доне одоми веде не бу. ГЭэзиз пой вечире, рафд э лой гьопуй Кофори, ГЭэсоил э посою. Ежишуш эз лэглэ гоф ние ведировунденбуьруьт. Энжэгь гьопуй кофорире гирошде, э савзи боггьо ведироморе бэгдо, угьо эз еки куьнд бисдоруйт, гьул екире гуьрдуйт.

— Эило бие, — гуфди ГЭэзиз, — эз и глэрей боггьо мурайм, мадарайм э гьирогь дерьегь.

Е ченд верс рэхьэ рафде, дуь хьовир оморут ведироморут э ен чуькле ветэггэ. Инжо миесде хьозур бире лодка.

— Туь пой инжо, ме гердуьм лодкаре, — гуфди ГЭэзиз.

Дуьл ГЭэсоил эденбу гуп-гуп сохде. У дениширебу э лой фирегьуне дерьегь, э сер комики мугуиге э и сэглэт эденбу офдоре нуьшде торике асму, ГЭэсоил гуш дошд э сес чуькле шарлегьой дерьегь, дуь эз посой еки оmore гьумгьоре шушденбуьруьтгьо. Имишев келе шаргьо не бу, дерьегь сэхд шуьвен ние дешенденбу. Мугуиге чуькле шарлегьой дерьегь евошлей-евошлей эденбуьруьт дердлуье мэглни хунде. Гьемин у шаргьоре хуно хунденбу евош-евош дуьл ГЭэсоилиш. Эхи э хуне мундебуьруьт зен не чуькле-чуькле глэиллегьо. Ю рафденбугеш эз шегьер, жунию э Дербенд эденбу мунде. «Эгь, — гуфди ГЭэсоил, ох кешире э лой лос биренбугьо дерьегь денишире, — имид мисохим, ки гьеме коргьо хуб мубу гуфдире».

ГЭэсоил эденбу тэглди сохде. Эхириш ГЭэзиз омо, гьулиуре гуьрде кеши э лой лодка, хьозур бугьо эри рафде. Э и лодкеревоз миьсдуьт рафде е ченд одомигьойгеш, комигьореки гешденбуьруьт меньшевикгьо не национальни комитет.

— Дие венуьш, бирор, — гуфди ГЭэзиз, гьэл гуьрде, моч сохде ГЭэсоиле. — Чум иму э рэхь ишму дери. Шор биёвошит!

Э гуфдиреки эз чумгьой ГЭэзиз глэрсиш омо. Эз торики шев ГЭэсоил сечмиш не сохд, чуьтам гирисдениге дусдию. Энжэгь ире гуфди ГЭэсоил:

— Элой хунейму бура-бие сох. Э Рэхьмониш эз лелей ГЭэсоил шолум гу.

Ижире дусди — хьовири добу э глэрей ГЭэзиз нен ГЭэсоил.

(Посою миёв)

ХЫЗГЪИЛ АВШАЛУМОВ

ДОМОР НЕ ГЭРУЬС

(Комедия эз 3 перде)

ВОЗИ СОХДЕГОРГЪО:

Шевруът, колхозник, рушвери, 65 сала,

Хонум, Зен энү, 55 сала,

Марал, духдер энүгъо, 21 сала,

Ошир, агроном, 24 сала;

Оврум, зав ларек, 35 сала, (оммо эз гуьмуьр веди бирени 40—45 сала).

Хьомбол (Шомоил. 50 сала, пиёниске. У э жигей палан расе гердуьнде э кишд хуьшде)

Зарангил, 60 сала.

Раби Ситгъил, 70 сала, сипре рушгъо.

Хумор, колхозница, хэьбергили Марал.

Мердгъо, зенгъо, **зерегоргъо.**

СУЪФДЕИ ПЕРДЕ

Онгур богъи. Э минжи богъ вери бигъдор. Э дур, э дорун богъ вединуът догъгъо. Вэхд онгур чирегъои. Эз дур оморени сес шоре мэгІни хундеи эн колхозникогъо.

(МэгІни, хор)

Ме э ёр ме гуфдируым,
Жигер ме туь, жун ме туь,
Те кей э туь чум денуым,
Жигер ме туь, жун ме туь.

Вэхиз бурайм э богъгъо,
Жигер ме туь, жун ме туь,
Дениширет хьэрмэхъгъо,
Жигер ме туь жун ме туь.

Хунде-хунде дироморени десдей колхозникгъо, э сергъошу севергъой онгур вери. Угъо поисденуът э минжи сегъне, э ён дор, норенуът э хори севергъошуре. Е жогъиле мерд не Хумор дерафденуът э минжи. Гьемееки чек зере хунденуът мэгІнире, Хумор не жогъиле мерд вежегъисденуът

Вэхд онгур чире бири,
Жигер ме туь, жун ме туь
Э иму денишири,
Жигер ме туь, жун ме туь;

Хэтмигъо, гуьлобигъо,
Жигер ме туь, жун ме туь,
Нермегъо, кишмишигъо,
Жигер ме туь, жун ме туь.

Онгургъоре вечиним,
Жигер ме туь, жун ме туь,
Э гъэтгъэгъо декиним.
Жигер ме туь, жун ме туь.

Э хэлгъ уьзнигъ бошим,
Жигер ме туь, жун ме туь,
Ватане дуьлшор сохим,
Жигер ме туь, жун ме туь,

Дироморени Марал. У э мэхътелиревоз дениширени э колхозчигъо.

Марал (*келе-келе э рухшендиревоз*) худо гъувот дуь ишмуре, вежегъит-о, онгургъо нечиреки эз сери-хуьшде миёвт э гъэтгъэгъо мидировт. Ишму инжо гІэруьси вокурдейт?!

Колхозчигъо поюнденуьт мэгІни хундере, чек зере-вежегъисдере, чаруьсденуьт гъеме э лой Хумор хэнде-хэнде.

Еки эз колхозчигъо: эй хъовир звеновой, туьш оmore невежегъи э имуревоз. Э чек, хэнде, шориревоз одоми кор сохденге, кор зу пушово рафде.

Е ченд сесгъо: Дузе гофи, баракаллогъ.

Марал. У ишму гуфдире дузи, оммо гьер коре вэхдиюни. Ме эз нуминешму гоф дорем председатель колхозе: те шохъонгум бире звенойму е гектар богъэ вечирени. Эзини вэгІдо е минутеш э негъогъ гировунде герек нисди. Ченгъэде зу вечирим верасдим онгургъоре, унгъэде эри хуьшдениму хэйри. Ки дануьсде себэх-пересебэхъ чужьжире руз-гъово мибуге. Поизини, э гъово ихъдибор нисди. Имбуруз (*дениширени э гъово, пессде э колхозчигъо*) хуьроми, себэхъ мивини — воруш венори, онгургъо пуч мибу.

Е колхозчиге (*Эз членгъой звено*). Звеньевой дуз гуфдире, бирору, вегирит севергъошмуре, бурайм э песой кор иму.

Хумор (*Эз Марал*) Дие, хэгъергили, имбуруз инжо нэгІ, эй зуригъо, худо гъишдге, э шори-ники э гІэруьситуь межегъим, лап те вомунде, испогъи!

Еки эз колхозчигъо. Унуьн гъич дэхуьли вор.

Дуьим уьн колхозчи. Э жун гъоврей бебейме, гъечи межегъим: э зир пойгъойму хори лерзуь, эз кон пойгъойму жур-кум жегъуь.

Сеймуьн колхозчи. Э гІэрисуьтуь, Шевруьт бебешмуре те рушдешоволию бура мигъилим вежегъисде.

Гъемееки хэндуьсденуьт. Хэндуьсдени Маралиш. Колхозчигъо вегуьрденуьт севергъошуре, мэгІни хунде, вежегъисде-вежегъисде, ведерафденуьт.

Ме э ёрме гуфдируьм
Жигер ме туь, жун ме туь,
Те кей э туь чум денуьм,
Жигер ме туь, жун ме туь.

Вэхиз бурайм э богъгъо,
Жигер ме туь, жун ме туь,
Дениширет хьэрмэхъгъо.
Жигер ме туь, жун ме туь.

сес мэгІни поисдени

Сере дуллу гуьрде, куьнд бирени пушово, э гъирогъ сегъне веди бирени Ов-рум... Е гъутиней энугъолинди, екиге назук, гъошгъою келеи, снегъи, фире-гъи, рушгъою кутэхъи, снегъи, гъэйчи зерени, сифет юш лап снегъи, винию дур-ружди. У не лэгъэри, не чогъ. Сер юш кечели. Э сер эн у вери е снегъе чукъле килэхъ бухоре, э тению снегъе дуразе плащ. У шугъэме буруне ведешенде, десе, жирей белли э пушони вонере, фегъм сохдени иловлей богъэ. Дирени Марале. Сессуьз, хэндуьсде, э бузпон, евош-евош оморени пэхъни бирени э посой бигъ-дор, чумачаруь сохде э лой Марал.

Марал (*Эри хуьшде келе-келе гоф сохдени*). Эз и дуь сал пушо у кук, студент, агрономи хунденигьо, Ошир, э колхоз иму э практике ниомоге, мере хуте нисохдге чуйтам э тегьентгьо хуб гьуллугъ сохде герекиге, ме имисал ингъэде буле онгур нивегуьрдуйм эз участкей эн звеной ме. Хубе кук бу у, эри гьеме коргьоюш хуб бу: рач, фегьмлуй, кордан, дилбош, жогьил. Бисдоге одомире ужире одохлу биё бу. Валлагь, бебейме муно, эз кук рафди, чумгьойме гье чумерэхьи, гьечу данусденуьм у гьейсэгIэт биё биёв, эжэи бу у? (*Ох вокошире, сере дуллу гуьрдени. Эз песой дор ведирсморени Оврум. Евош-евош э бузпои оmore, куьнд бирени э песой кемер эн Марал*).

Оврум (*Бирден, хьэрой дешендере хуно*) Гьей!!! (*Марал терсирени, вешендени хуьшдере, чаруьсдени э лой Оврум. Оврум шэгггъэ зере хэндуьсдени*).

Марал. Зэхьлогьойтуьре худо бери. Туь сиегье садан — гьэлифоре хуно эз нокуми омори мере терсунд. Эри онгур хосде енебуге восдоре оmoreйге, уни, бура, э у тарафигей богъ, председатель унжон.

Оврум. Э жун синей гьердуйму, гуьзел (*бирмундени э синей хуьшдеш, эн Маралши*), эвелимуьн эгенер худоре зэхьлегьойме герек мибисдоге, у мере зэхьле нидо. Ве дуьимуьн, ме, тиствительно эри емуьш восдоре оmoreм. Оммо у ме восдоренуьмгьо емуьш, гегей, (*бирмундени э Марал*) эз гьеме емуьшгьой гьуьлом ширини. Энжэгъ доре-восдорей эн у ширине емуьше э пирсидателсвоз нэгI, э хуьшдени сэхьибюревоз, ки емуьше кошдиге, веровундиге, э уревоз бие гоф, игьрол, гьэгъ-хьисоб сохум. Пул эн ме — мол энУ. Вер салам, шут томом.

Марал. Туь е кем гьэриш бие одомире хунои (*бирмундени э энгуьшдевоз э пушони хуьшде*) Кини туь? Чуь воисде туьре?

Оврум (*э темэхъ ве шориревоз дениширени э Марал. Дегьоре лов сохде, куьнд бирени, гуфдирени:*) «кинуьм ме?» (*мэгI-ни хундени. Марал хуьшдере песово дорени*).

(Мэгьни Оврум)

Ме Меджнунум, эз дерд туь бирем дивоне,
Ме гьурбунум туьчуьни жовоне,
Биё мекуьш чуьмени жейроне
Бош эри дердгьой ме туь е чоре.

Гьуьзуьргуьлуьм э чулгьо веруьм,
Дуьсдоггъэ хуно э телуь деруьм,
Гьэрибе хуно эз дусдгьо дурум,
Бош эри дердгьой ме туь е чоре.

Марал песово-песово рафде, гиросдени э лой дор.

Марал. Туь Меджнуниге, боде хурде, делуь бирейге, оворе бош бура э киревоз бодо хурде, соймиш бирейге, туьре инжо гIэ-жел недери.

Оврум хунде-хунде, сере жумунде-жумунде оморени э песой Марал:

О в р у м .

Гъуьзуьргууль вишеуьм хунче гуьрдем,
Рихьон синеймере эй туь дошдем,
Дуьлмере э туь омонет гьишдем,
Бош эри дергьойме туь е чоре.

Марал (*Э гъэгьр не руьхшендиревоз жэгъли веноре*) Ние дире, туь эдее гъуьзуьргууле хуно рач, тов-тов доре. Оворе бош эзинжо, сер-гуш мере мебер, сиегье гъэргъэ, небуге, бебейме муно, огол мизенуьм гьейсэгIэт гIэилгьоре, туьре пучоле хуно хьэл мисохут, гьич оморе рэхь туьреш нидани.

Э Оврум гофгьой Марал кор ние сохде. У гене хунде-хунде рафдени э лой энуг:

О в р у м .

Поиз миёв мибошум хэзол,
Э чулгьо, боггьо мофдонуь зевол,
Пуч мибу гIуьмуьр, недире мозол,
Бош эри дердгьойме туь е чоре.

Оврум десе шендени э лой Марал, гье у туьтем пою домундени э тегьенг, офдорени. Эз серюш килэхь ю офдоре, сипре кечели сер энуг бирени. Э и туьтем эз песой сегье оморени шоре сес эн Хумор).

С е с Х у м о р : Марал! Марал! Омори!.. Омори!..

Марал чаруьсдени э лой сес. Оврум вэхуьшде, парталгьой хуьшдере туьр-туьр сохдени

О в р у м (*Э лой зрительгьо денншире*). Кидан ки оморице, те пойгьойме согь гьисдигьо, ебо хьэк мере эзигIэре вор дуьм. Кидан коми мердимазариге оморице. (*Денншире э лой Марал. Руй Марал э у тарафигеи. Оврум, чуме-чаруь сохде, хуьшдере гъуз гуьрде, килэхьэ э сер шишире вирихде — ведерафдени э лой расд. Эз лой чеп, Марал гузет сохденигьо тараф, видов-видов дироморени Хумор*).

Х у м о р . (*Шори-шори, шуш-нефес ю гуьрде*) . Бошорени мере, смори, омори!

М а р а л . Ки омори, негуи ебо!

Х у м о р (*суьпле хэнде сохде*) . Ненге туь ние верасире эз товун ки гуьфдиренуьмге? Ошир омори, Ошир! Иму э гьирогь гьендэгь э онгур вечереки эз дур дирируьм уре. ГьейсэгIэт у эдее э председателевоз гоф сохде, мугум бурам ебо туьре бошорени дуьм. Ме дануьсденуьм эхи туь уре хосдени.

М а р а л (*гIэйбе-гIэйб хэндуьсде*) . Ме не уре эз товней дукере хосдеи-нехосдеи, гьич е гофлеш э еки небири. Хумор. Унегуьре у оморене-неоморени гьич э фикиргьо-хээлгьоймеш недери. Омори—хош омо, софо овурд. Ченд жире одомигьош оморени рафдени инжо.

Х у м о р. Эле, туь чуй гуфдире, Марал. Туь Ошире бердени э гьер одомиревоз той сохде? Ме беге ние дануьсденуьм туьре гъи-миш Ошир нисдигьоре, оммо эз лэгГей туь гьерчуь гири эдее пер-тово доре рафде?! Бебеле-бирор миро юре, гьейсэгГэт рафде уре огол зере, эз гьул ю гуьрде неёру инжо э ки туь.

Пой норени эри рафде. Марал гуьрдени эз гьул эн у

М а р а л. Пой, мара. (*ГГэйбе-ГГэйб хэндуйсде*) ...Сер тен ме гьеме хоки-тузини, муйгьоймеш пепли-питови. (*Вегуьрдени эз куьф чуйкле гузгиле не шунере, э е дес гузги гуьрде, э е десигере-воз у хуьшдере тимор сохде, сере шуне зерени. Хумор чек зере, сере гогь э лой расди душ хуьшде ён доре, гогь э лой чепи душ хуьшде, э Марал денишире хундени*).

Гуьзуьв ойдун, хэгьергили,
У хосде кук туь омори,
Ме сохденуьм келе шори —
Войгей эн дуьл туь омори.

Эеки ишму вохурде
Раче гофгьо вокурде,
Дуьлгьой екире шор сохде
Соймиши дуьл туь омори.

Небуь эз кук гьэгьри бире,
Пойле зени мозол туре
ГГэсел зе хуб зугьун туьре
Шогьсенем! Гэриб омори.

М а р а л. (*Гузги не шунере донорени э куьф, дениширени э хуьш ве серкуширевоз э Хумор*). Жон Хумор, туь мере гуфдире, туь хушденитуй пертово доре рафдеки эз лэгГэйтуь гьерчуь бис-до-ки. И туь э ме исГГэт гуфдире гофгьоре ме е вэхдиш очугь э екиш, даже э туьш негуфдирем.

Х у м о р. Дие ме хэгьергили туь эйчуьм, дуьлмере эз туь хэ-бер небиренге?

М а р а л. (*Сере жумунде*) НэгГ, нэгГ, огол зере меёр уре инжо (*десе зерени э гьутинегьой хуьшде*). НэгГ, гьутинегьойме эдее су гуьрде сухде, дуьл меш ленге бэгГэвечере хуно эдее веже-гьисде, эзилейге пушой руз верасден, бурам э звено, э сер кор ме поюм.

М а р а л. ТэгГэл бире момуней. Е нимсэгГэт туь э сер кортуь невебисдориге, кор э чоьгол чаруьсде э вишегьо нивируьхуь. Пой бурам огол зенуьм уре биерум —дие.

Хумор гене пой норени эри рафде, Марал гуьрдени уре эз бел кеширени, поюндени э ки хуьшде.

М а р а л. НэгГ, туь мара. Эгенер чумгьой энун мере гешдениге, дуьл ю мере эри дире битоби сохдениге, ю хуьшдени ю миёв э киме, мара!

Х у м о р (*э Марал денишире, ох вокошире, сере жумундени*).

Погъ, эн туь «гъе у товугъун бир будини», э сер гоф туь гоф овурде ние бире. Эжун синей бебеле-бирорме, гъэдо мерасо, мере еки эз уни соймиши, мере воисде кук миесде бире, э гъошгъо чумгъоревозиш ме уре мифурмундум (*Десгъоре э сер базугъой хуышде веноре сере жумунде, чумгъо-гъошгъоре вешендени*). Гъэрэз микешируым э лой ме. Худо могуё, нохогъме эри беде-усоле коргъо нэгл, гъечи, э гоф, гъенег-возиревоз э хуышде эри ширин сохде, вогосунде, г1энге э г1эсел вогосундере хуно. (*Пауза. Дениширени э лой богъ, десе зерени э синей Марал*). Пой, Ошири, у эде эило, э ки туь оmore. Э хъисобовоз пуърсири, дануьсди туь инжо биреире. Дие мере инжо кор недери, шелей мере эзинжо ведуьм.

Хумор зури-зури ведарафдени э лой расд, эз лой чеп е минут гирошде бэгъдо дироморени Ошир. Э сер гъул ю плащ вери. У сер бирэхънеи.

Ошир (*Келе-келе, шори-шори*). О, Марал, руз туь эхэйрбу (*Дес Марале гурдени*).

Марал. (*Г1эйбе-г1эйб*) Эгъибет ишму эхэйр бу. Хош оморит.

Ошир. Согъбоши. (*Хуб, э шориревоз дениширени э сифет Марал*). Туь э и дуь сал эз песини караз иму э еки вохурде эйло, гъич е тикелеш дегиш небирей, оммо (*э зарифетевоз*) тфу-тфу, чум мерасо, деш рач бирей.

Марал. Ишмуш унгъэде дегиш небирейт, оммо расди эз гъевелине е кем лэгъэрте бирейт.

Ошир. (*Е кем э хуышде домунде*). Ме э туь гуьом расдире. Э гъэд эни дуь сал ме ишмуре гъе э ёр овурдем, э дуьл ме гуьордем, фурмуш несохдем.

Марал. (*Г1эйбе-г1эйб*). Ведини мере ишму чуьтар гъемише э ёр овурдейтге, эз хотур эню кори э хъисобовоз эри ме е «шолу-миш» э гъэд эни дуь сал не нуьвуьсдейтгъо?

Ошир. Дануьсдени зйчуь не нуьвуьсдемге? Ме мугум, белки туьре одохлуни, енебуге нумгири, енебуге теимугъой э шуьвер рафдей. У вэхди когъоз нуьвуьсде, туьре инжимиш сохде, эришму сарф сохдение кор небу. Мере эн суьфде хэйр, саламати, мозол туь воисде.

Марал. Мере гъеле не одохлуш нисди, не нумгириш. Не эри э шуьвер рафде э дуьл ме хэлиш недери. (*Э сифет Ошир денишире*). Ишму гуйге пор миёсдит верасде институте, эхи?

Ошир. Дузи, Марал пор верасдем. Оммо институте верасде бэгъдо эри е сали э целина, э Казахстан, э гъуромите хоригъо рафдем. Унжо мере э хуышдеревоз е профессор — мичуринец бердебу эри синемши сохде: э у гъуромите хоригъо чуьтам онгур моровге. Буле фирегъуне хоригъои, ме э туь гуьом. Эз и гъирогъ асму те у гъирогъ асму дерьёгъоре хуно димдузе сэхърогъо, хоригъои. Эдебируьм гъемишелуьг поисде унжо (*Марал терсирере хуно чумгъоре келе вокурдени*). Туь э хъисобовоз биё дани, (*Ошир е ох вокоширени*) мере не бебей, не дедей, не бирори, не хэгъери, лап стопроцентный етимуьм-гъо. Расди е леле гъисди мере, Оврум гуьфдиренигъо, гъечи е кем делуь кимси, лилоу не-

дерие керге хуной. Уре те имугьоиш не е бегъеме зени, не гІэил. Не ме чуйкле егим гьисдики, у мере гьич э гуш не гуьрди, е гуьр-венке нуниш эз туку восдоре недори. Э детдом келе бирем.

Марал. Кидан у ме е сэгІэтгьойге диремгьо мерде хуноиге лелешму (*хэндуйсдени*).

Ошир. (*Юш лов хэнде*) кини у туь дирейгьо мерд, чуй-жирей?

Марал. Гьичиш-о, е кечеле пири, е сие хэр омореху инжо эдембу эри ме эз и гофгьой муьгьбети гуфдире, мэгІнигьо хунде. Песде пою домунд э тегьенг, офдо меите хуно е гьэдер вэгІдо дураз бисдо. Песде хэрегуш эз куле вирихуьгьоре хуно зури-зури вирихд. Гьери, гоф нэхогьтуь мунд рафджи, гоф туьре гу-о, дерд эн у кире гуьрди.

Ошир. Эри, песде э дуьлме сэхд ватан, Дербенд, богьгьо-догьгьойму офдо, туьш, дие тоб недорум, гьишдуьм омо гене э ватан ме. Ме омбар шорум инжо, э ватан ме, оморем гуфдире эри кор сохде. Мере имугьой э колхоз ишму агроном фирсорет.

Марал (*Шори сохде*) лап хуб.

Ошир. Гьери имугьой гу, коргьой туь чуйтами, эн звенойтуь?

Марал. Лап хуб, э согьитуь, гІэззи. Ме э гофтуй денишире э 2 гектар хори эри синемиши дешендем э гьэд куьгьне тегьенг-гьо е хэйли тозегьо. Имугьой э жигей пушотейне 3500 тегьенг э гьер гектар мере вери 6 гьозор. Эгенер эз и се сал пушо эз и 2 гектар иму 12 тонн онгур вегуьрденбиримге сери гектар, имисал 25 тонн вегуьрдейм. Расди, гьууллугьиш хуб сохдейм, удоб-рениегьош омбар декуьрдейм. Э гьирогь эн эрхгьо, туь гуфдире-ре хуно хори эри тигьи немундеи, емуьш доргьош кошдейм. Оморет келе бирет хуб, рач. Эгенер ишмуре воисдениге, можол гьис-диге, беруьм бирмунум э ишму чуйтам тозе доргьо, тегьенггьо вероморетге.

Ошир. Пожалуйста, кешит бурайм.

Ошир не Марал ведарафденуьт. Дироморенуьт Шевруьт, Оврум, Зарангил. Э сер Зарангил мендил вери, э лэглей ю гьэйле дери, э кемер Шевруьт гьо-линде гьирмизине кишди вери.

Зарангил (*Эз Шевруьт*). Те эз шегьер инжо оmore туьре эз гьэд богь гешде офде, гьолок-хэсде бисдорум. Рэхьмет гиро ишмуре. Чуйтам и дураз эни рэхьэ оморенит ишму?

Шевруьт. Огьил-когьиле э мошиневоз овурде э богь, жем-жогьил гириге э велосипед-мотуциклевоз рафденуьт оmore.

Зарангил (*Эз Шевруьт*). Дие ме нетуьни э еки гоф сох-дейм. Эз духдер имуре амбар хьэз оmore, духдер падшогьини, худо мебуру. Дуборе гене э сер гоф иму невогордим?

Шевруьт. НэгІ. Ме э ишму гуфдируьмки, эгенер 10 гьозор монет мере рэхь доритге эри духдер — духдер эн ишму. Шев илогьнови, енебуге руз екишобот диройт илчи, бурим кутэхь сохим.

Оврум. (*Шори-шори*) Э жун туь лелей Шевруьт, 10 гьозоре

верэгъ-верэгъ, нэгъд хьозур сохдем, сади э сер сади, норем э хуне гьише.

Шевруът (э *обурево*з). Дие ишмуре де гофиге нисдиге, бурам э песой кор ме, согъбошит.

Оврум (*Гье у сэгIэт дуйгъэди бире*). Согъ боши, лелей Шевруът.

Зарангил (*Э мубгьревунаревз*) Согъ, сад сале гердош э Гэнлгьойтуърево. Э шоригьо никигьо биевом э туъ.

Шевруът ведерафдени. Зарангил гъэйлере э мендил хуъше шишире, чум зере Овруме, лов хэнде, диг-диги зере вежегьисдени, мэгIни хунде-хунде.

Зарангил (эз *Оврум*).

Ме жерэхъ, мому, илчи,
Зугъун ме гьисд буьлдуърчи,
Эй гьер кор гьисдуъм усдо
Метлебгьойтуъш бегьем бисдо.

Оврум дироморени э урево.з эри вежегьисде.

Оврум.

Офди эй ме раче севгил,
Жон туъ, холей Зарангил,
Мараш зугъун туъ эз луле,
Медешенуъ ей е хъэзле.

Зарангил.

Эз хотур эн гIэмелме
Шиш е сади э дес ме
Эй несохде гилеи—
Мосдони келэгъэи.

Оврум вежегьисде-вежегьисде донерени е сад монети э дес Зарангил.

Оврум.

Хок э сер энү сад монет
Туъ дорей мере омонет
Е гуъзеле духдере
Е раче марал догъире

Гьердуйеки.

Шор гердо дуьлгьой иму
Расд биево коргьой иму
ГIэруьслереш мегьиге
Миэрим худо гьишдге
ГIэруьслереш мегьиге,
Миэрим худо гьишдге.

Вежегьисде-вежегьисде ведерафденуът, Зарангил э пушо, Оврум песо.

Перде.

ДУВИМУЪН ПЕРДЕ

Хуней эн Шевруъти. Э хори келе сумогъ дери. Э дивор гузги вери, э рас-
дилой хуне — диван. Э хуне дуь дер дери; еки эз расдилой хуне, екиге — эз
чепило; е дер, э лой расди гьисдигъо эн буруни хуней, э чепило гьисдигъо — эн
доруни хуне. Э посои дивор эн хуне, э лой хъэът, келе пенжерен. Пенжере во-
курден. Себэхьмундеи. Эз глэрей пенжере ведини дор. Э сегъне екиш нисди.
Эз дур оморени сес мэгни хундеи эн Марал.

Ой гъэмсуьзе шоре буьлбуьл,
Дусд эн офдо нен гъуьзуьргуьл
Гъечи темеруз эйчуь дуьл
Эри весали гъуьзуьргуьл

Туь нишони эй севгилгъо
Дусд эн гуьлгъо — беневшегъо
Хун гъери ёбо жон буьлбуьл,
Эй хомуши соймиш дуьлгъо.

сес мэгни хунде оmore-оморе лап куьнд бирени.

Гъуьзуьргуьл гъе хунче бире
Пажире пуч ниьсд бире
Жейлеи, муьрдеи, буьлбуьл.
Гъич э гъуьлом ниьсд бире.

М а р а л. (*Дере вокурде дироморени э хуне. Гъовой эню шори. Поисдени, ох вокоширени*). Шову хов дирем. Ме не Ошир э сер геми э сер дерьёгъ верим. Чуьшме вокурден, дерьёгъиш эдее гузгире хуно тов доре. Бирден асмуре булут шиши, гъово дегуьрд, е шэхде — кулок вокурд. Шаргъош ченд е догъ, кем мундебу геми-ре чарундени. Зэхълегъойме рафдебу. Гене Ошир е фегъм офде, гемире чуьтариш гири согъ-саламет овурд ведировунд э гъирогъ дерьёгъ. (*Пауза*) Эз шовуревоз дуьл ме лап битоби сохде. Валлагъ сэхде чини и соймишии. Негъогъ хэйтогъигъо нисе хундеки э мэгнигъошу (*хундени э гъовой хэйтогъи*).

Одоми куьрси доге
Мигъмун хуне нуьшдени,
Хосдеи гъэй четини
Одомире куьшдени.

Э гъово ведара дениш
Асдарагъо чендиге
Бебейтуь су гиро кук
Мере гъечи гъишдиге.

(Вадарафдени.)

Пауза. Дере вокурде, дироморени Шевруьт. Э тен Шевруьт гъобой атласи вери, э сер гъобо-гъолине гъирмизине кишди вери.— Э лэглэйю гъэйле дери.
У гъэгъире хунои.

Шевруьт. (*Душгъоре вешенде*). Э жун ишму ме нисе да-
нуьсде, и духдермере чуь бириге и песини вэхд. И бодо хурде

делуьбирере хунои. Е од гъээнмиш несохдге эриме э и коргьой хуьшдеревоз хуби. (*Дениширени э лой пенжере*). Гъеле кун себэхь бегьем сула небири и эдее мэгӀни хунде гешде. Ошугь бире э е угьреш, луги-путиревоз вирихде мере э гьемей эңи Дербенд биѳур несоху э пире рузме (*Гуьрдени эз рушгьой хуьшде*) хубчи у Оврум омо ведиромо. Дуйм э шори-никиревоз. ебо ире э рэхь декуьнуьм. Эзунбэгьдойге э шуьвер хуьшдеревоз воисд гӀуьгӀуь зенугу хурузе хуно, воисд дайчере хуно шиллогь вешенуьгу. Ишу зен-шуьвер хубте мидануьт кор хуьшдере. (*Оморени, дер буруни хунере вокурдени*). Эй! Эй! Ой зе!..

Сес эн Хонум эз у хунейге: Оморум, оморум!

Шевруьт. Гъеле-гъеле жугьоб эричуь нисе доре туь. Сур-сургум бирей беге?!

Хонум (*Дироморени зури-зури, пушосине беседе, э десю кемче дери*). И чуь хъэрои?! Сур-сургум гердо хъэгьергьойтуь, ме бирейнжон. Делилоре хуно су гуьрди дедейтуь!

Шевруьт. Теимугьой су негуьрдемге эзинбэгьдойге егьин мигуьруьм. И гофгьой энире ние дире туь! Туьш духдер туьре хуно делуьни. Негьогь нисе гуьфдире ки: «Жингире гове жингире гуселе мибу».

Хонум. Жингире гов не жингире гуселе хэгьергьо хэгьер-зорегьойтуь бугу. Себэхь-себэхь чуь хъэлово бирей мунде туь э ехэн иму?

Чаруьсдени песово эй ведарафде. Шевруьт гуьрдени уре гье усэгӀэт эз песой булши.

Шевруьт (*Е кем хомуш бире*). Пой, мевадаре. Ме туьре эри хэнделегьо-возилегьо сохде огол незерем инжо. Лап фикиртуь негуьрди мере...

Хонум (*Гъэгьри-гъэгьри*). Эй чуь, ме эритуь кук незендем гуьфдире? Мере хьофд духдер гьисди, е бурра нэхуьшуьре, э дегь небуде кукгьой мердум нидуьм. Шеш домор гьисди мере, худо согь сохо ишуре, гьеми дэгӀэм кукеш доренуьт, гьеми дэгӀэм домореш. Оммо туь согь эн и гӀуьмуьртуь кишди хьомоли эдее беседе гешде (*шувундени эз кишди эн Шевруьт. Шевруьт пертево дорени дес эн Хонуме*). Весси, эз и гӀуьломиш гӀэйби, эри духдергьош хижолетини. Туь угьоре гӀэйил хьисоб нисе сохде беге — кишди хьомоли бесдей?

Шевруьт. Нарине небугьо мерд — у гӀэйилсуьз хьисоби. Духдер бебе муьрденге эри энугь гъэдуьш нисе зере. Ме и кишдире бесдем худо э гъэвл ме расуь гуьфдире.

Хонум (*Э лов хэндеревоз*) Хуб, эзинбэгьдойге, туь кишди беседе, гешди гуьфдире, ме нетуьнире гӀэйил биренини? Е чи имугьойле, гӀэйбиш буге эри гуьфдире, ме и дегь сали э сер хуьшге чойгьо, хуьшге нуькерегьо, хуьшге доргьо, тегьенгьой бебеле-гӀэмлей ме хуьшгум, эзинбэгьдойге мере гӀэйил биренини? Гьич э сертуь эгьуьл вери, мерд?

Шевруьт. Гьеме э дес худо дери. Худоре воисдге мибу. Худо е чи Одоме эз хок сохде дануьсд, Хьоворе эз дендей энун, туь пенжогьпенж сала зени гуфдире, туьре гІэил доре недануьсд?

Хонум (*Э битобиревоз*). Весси-о! (*хэндуьсдени*). Эй муь-гІуьжуьз дире мундм эз дес туь. Песде мугу ю делуь нисди, ме делуьнуьм (*Чаруьсдени гене зй ведарафде, Шевруьт гене кеширени эз бел энун*).

Шевруьт. Пой ебо, хунехэреб, егьертуй э сер гІэсб вери беге. Эже вирихде туь? Мере э туьревоз гофи эхи.

Хонум. Дие и се сал мере туь э пуьруьш-силис эричуй гуьрдей поисде. Гу бура гуфдирение гофтуйре дие. Дуьшперегьойме э сер кинле вери эхи, марав пуч мибу.

Шевруьт. Хуб. Узун суьзуьн гьисгьэси, молкомутун гьэин анаси, гоф ини: имбуруз э хунейму илчигьо дироморенинуьт Марале эри хосде.

Хонум. Кини кук?

Шевруьт. У Овруми, э возгол э ларук кор сохденигьо. 10 гьозор монет кирой рэхьиш эдее доре имуре.

Хонум (*Терсирере хуно*). Овруми?! Те у вгІдои немунди Оврум, ме э у и жейроне духдермере вегируьм дуьм.

Шевруьт (*Э мэхьтелиревоз*). Эйчуй?

Хонум. Догь бисдорум рафд эй. Гьеле «Эйчуьш» эдее пуьрсире! У е чи эз гІэилме е паздегь-бисд сал келеи, бие мерди, бирачи, бухури, э сер ю эгьуйл вебугьо эу мегируь духдер мидуь?! Бирачи-бухури эни эричуьи туьре, у эдее э пулхэзинеревоз вежегьисде. У Марале бикере хуно мидору. Ме у кореш гузет сохденуьм эхи.

Шевруьт. Бирачи-бухури эни эричуьи туьре, у эдее э пулхэзинеревоз вежегьисде. У Марале бикере хуно мидору. Ме у кореш гузет сохденуьм эхи.

Хонум (*Десе э сине зере*). Ме эзи коргьойтуь сухденуьм — эй. ГІэйбиш бу гуфдире пул не хэзинере одоми беге э кеше доноре? Хун эн одоми биё эри одоми дуьш зенуь, эз дуьли еки бошут.

Шевруьт. Имуре бебегьо-дедегьойму эри еки хосденге лап хун иму эри еки дуьш зеренбу, туь мунош гьезурасди (*жэгьли венорени*). Гьич ме руйтуьре диреш недиребируьмки. Дуьл екиреш зереймге, 40 сал хуне гуьрдейм, эдее э еки зигьисденим. Угьош мизигьуйт мигьилуьт муравт.

Хонум. Э уьз ихдиёриндейме мибисдорумге мере худо э туьш гьэншер нисохд. Худо гІовун месохо, мере 12—13 сала, серзугьу надане гІэиле бебегьо-дедегьойме вегуьрдуьт э ишму до, сухундуьт, (*Десе э пушой вини эн Шевруьт вежогьунде*) Ме э туь гуюм, дуьл туь эри гІэилтуь е тикелеш дорд ние доре, небуге...

Шеврут (*Э хьэроевоз, чумгьоре чарунде, чьэгьэйлере кешире э сер эн Хонум*). «Чуьи небуге?», «Чуьи небуге», эдее пуьрсиренуьм эз туь? (*Хонум ёново-ёново дорени хуьшдере, Шевруьт хьурш сохде рафдени э сер энун, угьо гьечи дуь э песой еки е дуь гиле черх хурденуьт э иловлей эн хуне*).

ЕгІни туь гуфдиренигьо ме ние хосденуьм духдермере, е туь

хосде... филонфесдер... Ме бебеюм, мере воисдере хуно мисохум.. Э у маре зугьунтуьревоз э лэгIэй гIэил берде гьэлетие гоф медеше, гуфдиренуьм эз туй:

Эз доруни хуне оморени сес эн чи верафде.

Хонум. Гьей-вой, дуьшперегьойме верафд, пуч бисдо.

Видов-видов ведарафдени э доруни хуне.

Шевруьт (*Поисдени э минжи эн сегьне, шуш-нефес гуьрде. Десе э дуьл веноре*). Уф, и зегьои дие и гIуьломе гьэриш сохденигьо. Негьогь не нуьвуьсди э турой му (*десе, чумгьоре звер гуьрде*). «Шуькуьр э туй худо, туй мере зен хьэсуьл неовурдей». Эзу гуфдире э метелегьо «э зеревоз меслэхьэт сох, оммо гуфдирейуре месох».

Пауза. Поисдени думутлуй.

Рурийгьойме бурри э и зеревоз. Бурам е лэгьэ дуьшпере не е пейле шороб хурум, дуьлмере э жиге биёрум, (*Ведарафдени э доруни хуне*).

Эз песой эн сегьне, эз песой эн буруни дер хуне оморени сес эн хьомбол «Элле... элле... эл-ле, кемер ме хуьрд бисдо».

Хьомбол. (*Дер вокурде оморени. Суьфде веди бирени пура шелей эн хьомбол, песде ю*). Элле... элле... бебей ме вой, жилгьэй кемер ме хуьрд бисдо. (*Норени э хори шелей хуьшдере. Килэхьэ эз сер вегуьрде, покурдени эрэгь сифет хуьшдере. Расере пучунде, бесдени э куьшд хуьшде. Э шеле денишире*). Залум баласи донори пур сохде-гьо. Погь э тешнеиш эдее су гуьрденуьм сухде. (*Зерени эз бугьоз хуьшде*). Эз себэхь мундеревоз э лэгIэйме не е румке эрэгьи дерафди, не е пейле шороб.

(*Оморени э ён дер буруни хуне, вокурдени*). Эгей, гегей, гIэмел миёвге е пейлеле гIов ди мере, бебейтуь муно.

Е ним минут негиросше, дироморени Марал, э дес ю тас дери.

Марал (*Тасе э дореки*). Э жигей гIов шороб декуьрдем эришму, мухурит?

Хьомбол (*Шор бире*). Гьэдоволим эз туй ме, гьич унун дэхуьли вор, гуфдири гьишд. (*Вегуьрдени тасе э дуь десиревоз, е кем хурдени*). Виноват, э шоригьо-никигьо, э гIэрисуьтуь хурдени гердом. (*Хурдени*).

Марал (*Лов хэнде*). Хьэлол, хурит. (*Тасе вегуьрде ведарафдени*).

Хьомбол. (*Бигьгьо-ловгьоре покурде*) Хубе духдери, рэхь-медуьли, (*Дениширени э хоригьо, диворгьой хуне*).

Ме бэхил нисдуьм-о, чум бэхил кур гердо. Оммо дирени и Шевруьт чуй жире хунегьо, жигегьо сохдиге. Э ёр мени, гьеумогьойгьо ире нимгьопо богь бу, оммо эз пойю тирох нисе фураморембу. Эз шегьер медарафдки тирохгьоре эз пой мекенд э

тогъор мидоне, зу недур угуфдире. Колхоз дениш чуйтам ёбо ире э руй веровундиге. (*Е кем думутлуу поисдени*). Эриме тэхсиркор ксс нисди, менуым. И шороб-ичку хунеймере гиж сохди, эгъуыл мере берди, эз товун эни пиёнискен э е жигеш бинелуь бире, кор сохде нисе дануьсденуым. Зен, г'Эилгъош эз ме визорут, пиш сохдет ведекуьрде мере. Чорейме нисди, бесдем имугъойле и расере э кишдме, эдее хьомболи сохденуым, эри гьерки бисдо шеле кеширенуым. Ме теимугъой э колхоз мидомундуьмге эз ме хубте ки бу. НэгI, и пишере шенде гереки.

Э Хьомбол хурде шороб сер гуьрдени эри кор сохде, оморени нуьшдени э сер диван. Мугъум зерени, песе хундени е мэгIни э гьовой сегогь.

Эй... эй... Е руз офдои хуб е ширин
Чумгъойме э хов верафдебу,
Мивинуым эз пенжерей машин
Э ме е гуьзел денишребу.

Сер ю э сер сине дуллу бирени, чумгъойю сэхд бирени.

Дени-ши-ребу... де-е-е-ниши-иребу...

Дуразе пауза. Песе гьейбо некуми хэбер бире, вэхуьшдени, расере хуб дуз сохде.

Бурам е пиле эзу думбуре пулмере восдонум. Екигейге гьей-сэгIэт эз лой Баку бие мошин пучтовой биёв.

Зури-зури ведарафдени. Эз тараф хьэёт, эз лой пенжере веде бирени сер эн Оврум. Сер донорени э пенжере, фегъм сохдени.

О в р у м. (*Э мэхьтелиревоз*) эле, екиш недери (*хьэрой вегуьрдени*). Эй, эй г'Эруьс-духдер, зен-зоре. Ки дери э и хуне?! (*Поисдени*) Веде нисди.

Сер гуьрдени эз пенжере эри диromоре. Луьнге э пенжере венуь гуфдире, диromорени Марал.

М а р а л (*Э гъэзьревоз*). Туьре инжо чуй дери. Туь чумруз дуьзде хуно эдее эз пенжере диromоре э хуней хэлгъ. Чумгъой туь кури, дере ние дире беге?

О в р у м (*Луьнге эз пенжере вегуьрдени, эз пенжере денишире мэгIни хунде, вежегьисдени э пушой пенжере, черх хурде*).

Туьре дире лап шор бирем
Нанайна най нанам
Эз жогьилгъош жогьил бирем
Нанайна най нанам
Эз жовонгъош жовон бирем
Нанайна най нанам

Марал жэгъли воноре э сер Оврум.

О в р у м. Гу, гъэдоволим, бебе э хуне дери, дедей?

М а р а л (*Э гъэзьревоз*). Не бебеш недери, не дедеиш. Чуй воисде туьре? Туьре инжо чуй дери?

О в р у м (*Хэндүьсде*). Гъэдоволим, гьейсэг! Эт мидани, худо гьишдге гьемере мутуюм э туь тек-бетек. Гьери гу ебо, хьомбол шелере овурди? (*Винирени эз пенжере*) Гьо, овурди. (*Гуж зерени гьеебо эри вероморе, оммо гье у туьтем килэхь ю офдорени эз серю э гъэд хуне, кечелию веде бирени. Фураморени гье у туьтем, сере э дүьдесевоз сэхд сохдени*).

Эле, гъэдоволим, у килэхьлей мере ди, небуге э серме герминики мирасу.

Хумор э негиреиревоз э дуь энгуьшдевоз вегуьрдени килэхьэ шендени эз пенжере э гъэд хъэет. Хэндүьсдени, зурн-зурн ведерафдени э буруни хуне. Дироморени Оврум, дир-дир э гъэд хуне.

О в р у м (*эз лэг!эй дер*). Эжи и шогылер марали, генже гуьзели?

(*Оморени зурн-зурн э ки гузги, дениширени э хуьшде, килэхьэ сэхд шиширени, хуьшдере тимор сохдени. Песде эз пушой гузги жуьро бирени*). Нэг!ю, эз гьовогьо эдее диренуьм и амбар сикелуье духдери, сикей эни е сер эз нуькерей Самбур эдее г!ов хурде. Е раче одоми, е пуллуье одоми, г!эдоти, сикелуь мибу. Оммо, уре рачиниге, мере борух гьешим пули. (*Хуьшдере э уьткемиревоз гуьрде*), меш сикелуьнуьм. Нисдуьм-нисдуьм рач дие. Гьеме кор беге э рачи-бирачи инсон дери.

Гьеебо гуьрдени эз гьултугь хуьшде.

Эри, э товней эн рачи-бирачи э духдер эри гуфдире (*ведешендени эз гьултугь е чуькле блоктоне, лов сохдени*) ме ченд хуб-хубе метелегьой эн ченд хэлгьгьоре нуьвуьсдем инжо.

(*Гуьрдени э пушой чум блокноте, сер гуьрдени эри хунде*).

Э иму э метелегьо гуфдиренуьт гьечи: «Рачире э гьиче нисе веноре». Дузе гофи, баракалагь. Дие песой эни гофе пуьруьш сохде герек нисди. Урусгьо гуфдиренуьт: (*хундени э гужевоз*) «Небут красивой, а бут исчастливая», Енебуге: «Из кирасота вода не пьют», Чуь гофи ег!ни и? Кор э рачи бирачи инсон недери, э мозол дери. Эз рачи одоми г!ов нисе хурде. Зурбое эгьуьлменде хэлгьи и урус, э жун бебей ме. Иронигьо гуфдиренуьт «кур ист, кечел исд, гьобул исд». Верасд гьишд рафд. Г!эребгьо гуфдиренуьт: «Э сиегьиме медениш, э хуби ме дениш».

Гьери гене чуьиге вери э и дефдерме, пой пой ёбо. (*хундени дир-дир*). Сег, сег. (*хуьшдере песово дорени*). Чуь? (*хундени гене*) сег до-мой дер одомиш биё рач бу! (*хуьшдере вешендени*). Истафрулла! Ме и муьрдале метелере чуьтам нуьвуьсдем э и дефдер? (*Вегуьрдени гъэлемдеше хэреб сохдени*). Э жун ишму и метеле эн жугьурини. Хубе зугьу невери и хэлгьимуре.

Узун суьзуьн гьисгьэси ме е лэг!эзойге гуфдирере хуно: кор эн инсон э рачи-бирачи невери. Имугьой мунд келе чуьклеи эн салгьойму. Э у кориш е кор недери. Эдее гуфдиренуьт урусгьоре е келе шогыри, уре Пушкин нуми, э Ленинград зигьисде. У Пушкин эдее гуфдире и пушогьо нуьвуьсди ижире гофгьо: Инией (*хундени гене э гужевоз*) «Лубви фисе воз-возрасти покурни»

ЕгІэни одоми э одоми ошугъ бирей э сал-гІуьмуьр кор недери. Ме гъечи верасиренуьм хьовир Пушкина. Эз севоре гІэил сер гуьрди те 90 сала пире гоп-гоп, духдер соймиш сохде, ошугъ бире мидануь. Сами гилавней — куьф одоми биѐ пур бу (*зерени десе э куьф хуьшде*) негьогъ не нуьвуьсди э туройму «Гьекисиф егІэни ит гьекуьл», егІни э пулевоз гьерчуь туьре воисд сохде мидани.

Сер гуьрдени эри хунде, вежегьисде э гьовой «мешеди Ибод». Дере асда вокурде, сере эз дер донерени Хьомбол. Оврум э песой эн хунде-вежегьисдей хуьшде мунде, ние дире Хьомболе. Хьомбол дироморени э бузпой, сер гуьрдени э деллакиревоз э жирей Оврум эри вежегьисде э песой кемер энур, черх хурде э Оврумевоз э иловлей хуне, Оврум уре ние дире.

Оврум хундени.

Туь э ме омориге эгер,
Туьре мисохум ме бэхдевер,
Рузгьоймеш мибу мозоллу,
Биренге туьчуьни одохлу.

Нидануьм ме дерд-дуьлесди,
Шор мибошум ме эз дусди,
ГІуьмуьрме мибу хуьром
Э и гуьлишоне гІуьлом.

Мибошум сэхьиб кук-духдер
Килэхь ме мибу лап зевер
Меш ки у вэхди эз огьил
Мибошум жогьил-жовогьил.

Оврум поисдени. Хьомбол бирден у э поисдеки э зарбевоз расирени э кемер энур.

О в р у м (*Э хьэлежигериревоз*). Бобо-вой, (*вирихдени*).

Хь о м б о л. (*Пиѐни, э хэндеревоз*) Метерс, менуьм! Ме е кем э туьревоз инжо... вежегьисдебируьм.

О в р у м (*Е кем хомуш бире*). Погь, туь мере хьэлежигер сохдики. Туь гІэлбуьсе хуно эз же омори диромори инжо нэхэбе-реки.

Хь о м б о л. Эз дер. Туь э вежегьисде мухшул гьисди. Э мисвойтуьревоз меш екем вежегьисдуьм. (*Душгьоре жумундени, песой сере хорусде*) Эри. рафдебируьм э возгол, туь недебири. Ди дегь монетмере, ведарам бурам э песой кор ме.

О в р у м. Бошгу, туь хьэлол гьэзенж сохде пули. (*Ведешендени эз куьф е гьундогъ пуле, гешдени эз гІэрей энугьо дегьмонети. Хьомбол чумгьоре чарунде, сере жумунде гьуфдирени э зритегьо*).

Хь о м б о л: Э жун бебейме, инией, даш-баш гІуьлом э куьф эни дери.

О в р у м (*эз Хьомбол*). Туь эдее дире э и гьундогъ е дегьи недери, гьемме пенжогьи, садини. (*Чуькле пауза*). Дануьсдени чуьиге. Эй чуьи туьре и дегь монет, хэржи-пуч мисохи мигьили мурай. Имуре гІэруьси биренини, ме туьре э гІэруьси огол

мизэнуым, унжо э жигей эн дег монет те ченгээде туьре воисд г1ошгьо, егънигьо, шоробгьо михури, межегъи эритуь, кеф мисохи.

Хьомбол (Э хуьшде домунде). Бошгу, туь гуфдире бугу. (Рафдени. эз лэглей дер келе-келе гуфдирени). Оммо фурмуш месох-гьо!..

Хьомбол э лэг1эй дер вохурдени э Зарангил. Эз зир шол энү ведини чорекей шороб. У дирени хьомболе.

Хьомбол. О, холей Зарангили!

Зарангил (Э е десевоз гьуьл зере ведешендени Хьомболе). Туь невинигьо, туь нохуригъои, пиёниске, небуд. Ибуд бош веда-ра эзинжо, имуре кор имуни.

Хьомбол. Хуб, туь мере пиш несохдекиш эдее рафденуым. Ме дануьсденуым туьре чужире коргьо бирениге. (Зури-зури ве-дарафдени).

Оврум (Эз Зарангил). Чорекей шоробе ни э у куьнж.

Зарангил бердени чорек шоробе норени э ён диван. Дироморени Хонум, эз песой энү Шевруьт

Шевруьт (Эз Хонум). Э пушой илчигьо э сер гофме гоф меёр. (Эз Оврум не эз Зарангил). Ишму хош оморит. Гирорит нуьшит.

Зарангил (Эз Хонум не Шевруьт). Э шоригьо никигьо биё-войм э ишму, э нижигьо-хубигьо.

Гьемееки giroшде нуьшденуьт э сер суьмогъ.

Хонум (Эз Зарангил). Гьери, гене, г1эилгьо, невегьойтуь чуьтами, холей Зарангил?..

Зарангил (Дес кешире). Хуби, дог1очини эри шуьверле бирортуь, шуьверле хэлефтуь нен шинирогору (чуькле пауза) эри, дие оморейм, сер нэхогьгошмуре амбар дорд недуьм, гуьом бурам метлеб омореймуре. (Дениширени э сифет Шевруьт нен Хонум) Денишит, гъэдошму э ме. И мерд те руьш сипи сохде дуьгиле э пилгул офдори (десе дураз сохдени э лой фэгъирлере хуно нуьшдигьо Оврум). Е зен эни, дуразруйгьошму нен г1эилгьошму, э сер зенден муьрди, г1элиш э гьул дедей верафди, дуьимуьн зен энү, гириге, ализе духдер эн Петэхь гудеге Хьэим гье эз сер чодур, г1эйбиш бу гуфдире эз Шевруьт, уш бирормере хуно, ошугъ бири э гедей гъунширевоз вирихди эз ки эни.

Хонум. (Эз Зарангил) Гофтуьш мундге, хэбер нисди эзумо-гьойле эз духдер Петэхь гудеге Хьэим?

Оврум (Гьеебо туьндлечиш бире). У биёвгу ведировгу инжо, сер энуре э хэнжелевоз мибурум.

Зарангил (Э бираширевоз эз Оврум). Пой бура, туь е мужинереш куьшденигьо одоми нисди, динже-саламате одомини. Э сер г1ов-г1этош гьерчуь гири пертово дорени рафде.

Оврум (Чумгьоре чарунде). Догъ донори у эхи э руруй-гьойме.

Зарангил (*Эз Шевруйт не Хонум*). И хьофд сали и косиб тэхьной, биен, э хуне не хуьсуьр дери, не шевхэгьер эз глэруьс гилеи соху, серкуш зенуь. Хунейю гьисди пул ю мол ю, оммо хур-догорю нисди. Коргьой гуюгьоре хуно: «Хуне хэвлет-боже хэвлет». Дит духдер ишмуре э и мерд, биёв сэхьйи соху хуне-жигей энире, дуьл эни фэгъириш динж, олхогъин бу.

Шевруйт (*Эз Зарангил*). Туь эз и е орине пушо э богъ сер эн и гофе веровунденге ме э туь гуфдируьм: духдер эн мени, жилов энэ э десме дери. Ме разинуьм. Энжэгъ 10 гьозор домор мере эри рэхъ дугу.

Оврум (*Гье у сэглэт*). Овурдем, ини (*Вегуьрдени эз куьф-гьо се гъундогъ пуле, норени э пушой Шевруйт*).

Зарангил. Шоре гьисметгьой... (*вэхуьшдени овурдени чорек шоробе*). Глэдот гьисдигьоре хуно, гьуьдиш сохим.

Шевруйт (*Эз Хонум*). Вэхиз гьерчуть бисдо биёр.

Хонум ведарафдени, диловундени дуь нун, е бишбогъ фуьл-фуьл, чор пейле. Дешендени сифроре. Шевруйт декуьрдени пейлегьоре.

Шевруйт (*Эз Оврум не Зарангил*) Гофме — гофи. Вегирит пейлегьошмуре. Амбараки-ники бу, э духдеревоз песде иму гоф мисохим.

Зарангил (*Зерени пейлере э Шевруьтевоз*). Амбараки ники бу, (*эз Оврум*) э пой эни духдеревоз мозол — шори дирово э хунейтуь, фэгъир, сэхьиб кук-духдер гердош. (*Хурденуьт пейлегьошуре*).

Дие имугьой вэхизим бурайм, худо пешму месохе екишмуреш.

Гьемееки вэхуьшденуьт

Зарангил. Дие согъ бошит э шоригьо-никигьо биёвом э ишму.

Шевруйт. Согъ бошит. Хош оморит, софо овурд.

Оврум не Зарангил куьнд оморенуьт эз ён дер.

Оврум (*Эз Зарангил э ведарафдеки эз дер*). Кеш, кеш, туь вадара э пушо.

Зарангил. НэгI, туь ведара э пушо, туь мерди.

Оврум. НэгI, нэгI, туь кеш э пушо, туь эз ме келеи.

Зарангил. Мерд мундеки зе э пушо нидавав.

Оврум гуьрдени эз гьуьл эн Зарангил. Угьо хьэрекет сохденуьт дуь екире эри рэхъ доре, оммо гьердуьеки руйберуь домунденуьт э глэрей дер, сигъминш биренуьт, э гужевоз ведарафденуьт.

Хонум (*Перзинегьоре вечирени, оморени э ки Шевруйт*). Ме нисе дануьсде чутьам эз сер муравге и кор.

Шевруйт (*Глоси бире*). Эз духдер зенде не жинжиногьой мере вешенде бэгъэй де чуй дануьсде туь?!

Хонум (*Дере сэхд зере ведарафдени*).

Шевруйт э минжи сегьне

Шевруйт (*Э дуьлпосоиревоз*). И мердимазаре зенме э лэгІэй гІэйл гьэлетие гоф вегуърде недешенуь. Теимунгьой зигьисди, муй сипи сохди, гьелеш гьонмиш нисе бире ки; гІэсб эн венуьшдогори, пул эн кеф сохдогори, духдер эн хосдегор. Духдер эн кеси. Токи шуьверю хуб бу эрию, нун не партал юре тевесер соху. Ченгъэде духдер зу э шуьвер рафд, унгъэде эри юш хуби, эри бебе-дедеш дуьлдинжини. (*Е кем думутлюь поисдени, руше э расди десевоз тимор сохде*). НэгІо, ме хуьшдениме биё э Маралевоз гоф сохум. (*Ведарафдени*).

Эз дер дироморени Оврум е келе десдей гуьл э дес дери, не е кулук гьэнфит.

Оврум: (*Э лой рэхьое дер денишире*). Диро, диро, поисде момун э лэгІэй дер. Лап хуб, э ме гуфдире вэхд оморей расире.

Ошир тэгІди несохде дироморени.

Ошир. Туь, леле, мере инжо огол зере овурдей, оммо эз гофгьой туь ме е бегьеме гоф неверасируьм. Гьери, чуй воисде туьре эз ме, чуй сохум э гуфдирейтуьревоз?

Оврум. ГьейсэгІэт гьемере гьонмиш мисохум э туь, бирорзере. Дениш ебо, и десдей гуьле миди э духдер, э одохлуйме. Мере эз туь пэхьни сохде нисе воисде, духдер лап жогьили, оммо зурбо сикелуьни. Бебей энугьоре ме дегь гьозор кирой рэхь дорем эри эню, бебешу рази бири духдере э ме эри доре. Оммо дуьл ме эз духдер динж нисди, не бебей энугьоре, не мере э уревоз эз товун уре э ме э шуьвер дорей гьеле гоф небири.

Ошир. Туь кутэхьни гофе негуи, ме чуй биё сохум эритуь егІни, мере чуй дери инжо?

Оврум (*ГІоси бире, гьош-гьобогълюь дениширени э Ошир*). Погь, чуй сабурсуьзе одомини туь. Нуьгь мегь э шуьгьэм дедей чуйтам тоб дорей туь? (*Е кем хомуш бире*). Гуш вени ебо, ме е старимудни, э зугьун уруси совершонно негирамутни одоминуьм, ужире исэгІэтине жогьиле духдергьоре хьэз оморенигьо ихдилотлегьоре-лэтератургьоре, мэгІнигьо-зарифетгьоре ме нисе дануьсденуьм. Туь э духдеревоз шинох бош, бие-бура э кию, мухшул-ебонжэгь сох уре, эз у образованни гофгьой книггьо гу эрию, гье у гофгьоревоз э еки, тэгІрифимере ди эрию; лелейму гьечини, гьечунигеи, туьре гуьле хуно э сер дес мигердуну, зир рихде пойгьойтуьре мечуьнуь, зен султане хуно э суьрх не эвруьшуьм меравуну. Эз ме гуфдире те туь гуфдире тефигІэт амбар дери. Э пушой чум эню е туьчуйни образовани бирорзере биреиш мере эри ме вегирини, хуьурмети. Духдере гьечи евош-евош э рай биёр, дуьл энуре эриме нерм сох, э ме вогосун.

Ошир. (*Хэндуйсдени*). Четине везифе норей туь э пушой ме, леле. Вообще, пожалуйста, шинох мибошум, мивинуьм киниге одохлуйтуь. Эримеш интериси: ки бирениниге зэгІэмлейме. (*Пауза*) Эри, э леле, пенж гьозор мере кей доре туь. Гьеле пирор ме э практике гьисди э туь доремгьои. Мере имугьой у пулгьо

гереки. Ме эриме е раче духдер сечмиш сохдем, белки, ме уре хосдени, гӀэруьс сохдени бисдорум.

О в р у м. Э жунтуь: э метелегьо гуфдиренуьт: «кечире, мугу, дерд жу гуьрди гъэсобе дерд пигъ», «Мен не сейлуьрем, дамбурум не сейлеуьр». Туьш, ме э сер гӀов-гӀэтош верие вэхде хуно гъисди гоф пенж гьозоре овурди дешенд. Мидуьм, мидуьм, эри пенж гозортуь гъэчэгъ бире э вишегьой эн Самбур невирихдем.

(*Ошир гъэгърирехуно бирени. Оврум куьнд бирени эз у, тимор сохдени синей энуре, гуфдирени хоши-хоши*). Гъэгъри мебош, бирорзере, мидуьм, э жун худо мидуьм, бигьил егиле э шориникиревоз гӀэруьсе биёрум, динж, рэхъэт бошум. Дие, жон бирорзере, ме рафдуьм, туь кортуьре сох.

(Э ведарафдеки дениширени э лой эн Ошир. Хундени мэгӀни):

Имугьойле туь дануьсди
Сур дуьл мере, бирорзере.
Сохдуьм э туь тапшурмиши
Муьгъбет мере, бирорзере.

Ини э туь гъэдэгъэйме
Жон, лонгъ бош, бирорзере.
Эй эз мугъбет хэсде дуьлме,
Чоре гердош, бирорзере.

Руьхь дуьлме инжо мунди,
Дануьсде бош, бирорзере,
Э ме гьолок невомунди,
Туьлле мунош, бирорзере.

(*Пиёне хуно ведарафдени*).

Ошир эз куьф ведешендени папрусе, оморени э ён пенжере поисде, кеширени, сере жумундени. Хэндуьсдени. Дироморени Марал, у дирени Ошире, мэхьтел не шор бирени.

М а р а л. Ошир!

О ш и р. Марал! (*Ошириш мэхьтеле хуно*). И хунешмуни?

М а р а л (*Супле хэнде сохде*). Нэхогъгьошму беге егӀэлмиш бири, недануьсдеки оморейт э хунейму.

О ш и р. Валлагъ, ме недануьсдем и хунешму бирейре.

М а р а л. (*Э зарифатевоз*). Эгенер гъэллет бирейтге дер очугъи, пенжере очугъ, эз гьержой воисд ведарайт.

О ш и р. Ме зарифатсуьз эдее гуфдиренуьм. Мере инжо лелейму овруди, хьэлово бири, ме эзинжо духдер хосдем, дегъ гьозор монетиш дорем эри энур кировой рэхъ бебей энугьоре.

М а р а л (*Терсирере хуно*). Туь чуй гуфдире... Эз ме бэгъэй имуре э хуне духдер недери. Лелешму кини, е сиегье кечеле мерди, кутэхьэ рушгьо?

О ш и р. Эри.

М а р а л. Гье у биё бу э хьисобовоз. (*Э сес гирисдеиревоз*) Бебсей ме жон, и чуй коргьои. (*Сэхд сохдени э десевоз сифет*)

*хуьндере, гирисдени. Ошир куьнд оморени эз у, гуьрдени эз душ-
гьою).*

Ошир. Мегирис, эйчуь гирисде туь, туьре э гужевоз екиш э шуьвер доре нидануь.

Марал (*Десгьоре эз сифет'вегуьрде, гирисде-гирисде*). Мере фикир эну кор гуьрди беге: меш дануьсденуьм, э мере невоюгьо одоми мере гьич екиш э шуьвер доре нидануь. Оммо эрме лап хуьрди, гурунд, юхсули оmore, бебейму мере э хотур пул гов-гуселе фурухуьгьоре хуно чуьтам фурухдиге, уш эки? Песде дейму чуьтам рази бириге э и кор. (*Гюси бире*). Пой ме ебо дарам огол зенуьм угьоре дировунум инжо, жугьоб дуьтгу мере гьейсэгIэт.

Марал пой норени эри ведарафде, Ошир гуьрдени эз гьул эну

Ошир. Пой, мара. Гьечи буге биё иму е кор сохим. Кеш э ён пенжере гуюм э гуш туь, сур имуре кес недануь.

Рафденуьт э ён пенжере. Ошир чуьиге ловхэнде гуфдирени э гуш Хумор е гьэдер гоф. Песде гене куьнд оморенуьт.

Марал. (*Келе-келе*). Эз сер мирав и кор?

Ошир. Лап испогьи. Ме гьемере гьуьч мисохум, туь олхогьин бош, е дедешму бэгъэй и сур имуре екиш ние дануь.

Марал (*Лове э хэнде веберде*). Гуйте шовуне ховме эдее э жиге оmore.

Ошир. Чуь хов?

Марал (*Хэнде-хэнде*). Гьичиш, песде мугуюм эритуь.

Ошир. Веги и десдей гуьле. Дие ме бурам, согъ боши. Гьич фикир мекеш.

Дес Марале гуьрдени, лов хэнде дениширени э у, ведарафдени

Марал (*Гуьле буй вокоширени. Ошир ведарафденге, евош-лей, э ловхоширевоз гуфдирени*). Согъ боши, гIэзизе севгилиме.

Десдей гуьле буй кешире, гьэл гуьрде, хунде, вежегьисдени э минжи хуне.

Ер ме мере бэхш дори,
Бэхш энуре ме гьурбу,
Дуьлме э песой ёри,
Дуьл энуре ме гьурбу,
Жун энуре ме гьурбу...

Эз лой буруни хуне оморени сес эн Шевруьт. «Э Марал, э Марал!» Дере вокурде диророморени у.

Шевруьт. Э хэлефме, туь эжеи имбуруз, мере э туьревоз гофи. (*Э хоширевоз дениширени э сифет эн Марал*) Имугьойле хун, вежегь, хэлефме, ченгъэде туьре воисд.

Марал (*Оморени куьнд эз бебешу, э шори не гIэйб кеши-рере, хуно*) мере, бебе, разини э у кук эри рафде.

Шевруьт. Э ки? Гьо! кук, мерд бэшгъэ чуьни. Ме дануьс-дуьм, хэлефме, туьре эз у хьэз миёвгьоре. Туь уре дирей? (*Марал левхэнде сере жумундени*). Гьисди-гьисди эз туь е гьэдер у келе

дие. Ини эн раби Ситгьил зеню муърди, ю 70 сала мерди, хьэло-во бири эз духдер хуышде, оммо духдер ю э куьнди той дешеш-муни, дара эрию е духдер хуне хогь. Духдер ю эдее гуфдире: «Э бе, туь келе мерди, духдер хуне э туь ниёв, омогеш, туь дануьс-дени хосиет, дивэГI эн исэГIэтине духдергьоре, эз туь мугую: бие гьуле-гьул деним э кучей ленински гердим, э богъче, э кино бурайм. У эритуь э и сипре рушевоз, э и салевоз эз сер рафдени-гьо коргьо нисди. Биё е нимботе бие зере хогьым нуыш эри туь. Оммо у хьэлово бири: нэГI, ёгьин-тоГин мере поке духдер ху-не гереки, аслан эз чогьол мунде чире нихуру... Ме лап шорум, хэлефме, домор эз дуьлитуьни гуфдире. Не э усоле одоми ме туь-ре дореш нидорум. Униё туморе (*бурмундени*). Унжо кишмиш-гьэйси пури. Туьре у э сер дес мигердуну. Меш э согьи туь, э ГIэруьситуь гьечи е хуб, е рач межегьуьм э туьревоз.

Гьулгьоре лов сохде, вежегьисдени. Хундени э кугьне гьовогьой эн мэГини хэлгьи «Хис бебе, гьэдой туь э ме». Шевруьт э вежегьисдеки, сер гуьрдени э уревоз эри вежегьисде Маралиш. Э и туьтем дироморени Хонум. Бебе не духдер э хунде-вежегьисдеревоз мунде, гуйге Хонуме нисе диренуьт. У хуышдере гьирогь кешире, понсдени, денишире э угьо э мэхьтелиревоз, душгьоре вешендени.

Шевруьт. Духдерме е гоф гуьм э туь
Марал. Гу бебе, гьэдойтуь э ме.
Шевруьт. Дуьлмере лап шор сохди туь.
Марал. Хуб бебе, гьэдойтуь э ме.
Жон бебе, гьэдойту э ме.

Шевруьт. Духдерме, туь дануьсдебощ.
Марал: Гу, бебе, гьэдойтуь э ме.
Шевруьт. Эз доморле бикеф мебош.
Марал. Хуб, бебе гьэдойтуь э ме.
Жон, бебе, гьэдойтуь э ме.

Шевруьт. Духдерме туь гуш вени,
Марал. Гу, бебе, гьэдойтуь э ме,
Шевруьт. Эз домор ки туь разини?
Марал. Эри бебе, гьэдойтуь э ме,
Жон бебе гьэдойтуь э ме.

Шевруьт. (*Шори-шори э вежегьисдеки оморени э ки Ма-рал*). Ох жон — бебе, жун бебе, балайме, ковтер, буьлдуьрчин ме. Эз хотур эни эгьуьлменде кор туь, биё е моч сохум туьре.

Марал келе-келе хэндуьсде, видов-видов черх хурдени э иловлей эн хуне, Шевруьтиш э песой ю видовусдени. Хонум э угьо денишире, хэндуьсдени.

Хонум (*Э тараф зритель*). Э жун эн духдергьо-доморгьойме гьэдо мерасо, игьо бебе-духдер чешмиш бирет, сер ме нисе ве-дарафде.

Перде

СЕИМУЪН ПЕРДЕ

Гье у хуней эн Шевруъти. Оммо диван, стулгьо, туморе эз хуне вегуърде оморет. Эз песой эн сегъне оморени сед тефт, чек зере, мэгъни хундей эн духдери.

Сес хор. Гъоблегъой дедей.

Шушдени мунди,

Хор духдери: Е шевле мигъмун дедей,
Е рузле мигъмун дедей.

Дироморенуът 3—4 духдер, э угъоревоз Марал не Хумориш гъисди. Духдергьо чек, тефт зере вежегъисденуът

Хумор (*хундени*).

Хорилегъой дедей руддени мунди,

Хор духдери: Е шевле мигъмун дедей,
Е рузле мигъмун дедей

Хумор. Рафлегъой дедей вечирени мунди.

Хор Духдери. Е шевле мигъмун дедей.
Е рузле мигъмун дедей

Хумор (*Эз тефт зеренигьо духдер*). Гъери зе е гъовой «Овшори», хуним — вежегъим эриму.

Тефт зеренигьо духдер зерени э мугъумевоз гъовой «Овшори». Хумор дироморени эри вежегъисде, э вежегъисдеки мэгъни хундени.

Ой э чумме хуш оморейгьо раче кук
У гъошгьо чумгъой туъре ме гъурбу...
Биё сер кеш э иму раче кук,
Чуъмени гуъзел э туъ расд нибу.

Бирден эз лой пенжере оморени сес эн Оврум: «Гъэдошмуре вегиро раче кук!». Веди бирени эз лой вокурде пенжере сер-сифет эн Оврум.

О в р у м. Инуъм ме э пушошму «раче кук», Гъэдоволим эз ишму ме. Пой меш диром, худо гъишдге, э кишму вежегъуъм, э десдешму е жогъили сохум э ишмуревоз.

Духдергьо суъфде мэхътел бире поисденуът, песде гъетте Оврум хъэрекет сохде эз пенжере эри дироморе, духдергьо терсире, жевгъ дешенде вирихде веда-рафденуът. Домундени тэхъно Марал. Оврум дироморени.

О в р у м (*Эз Марал*). И хэгъергилигъойтуъ мере диренге кергвече эз шилоли вирихуъгъоре хуно вирихдуът, (*хэндуйсдени*).

М а р а л. Хьол ишму чуътами?

О в р у м. (*Э тараф зритель*). Диренит ёбо чуътам дуъл эни имугъой эрме сухдениге, хун ю эри ме дуъширениге, гъеле хьолмереш эдее пуърсире — эй. (*эз Марал*) Хьолме, борух гъешим, эз согъитуъ, лап хуб. Гъэруъси бире, дуълме динж бире бэгъдо, деш хуб нибу.

М а р а л. Хуб гердо, хуб гердо. Энжэгъ хъэрекет сохит ичку амбар мохурит, гъэйле-папрус мекешит, гъэгър мекешит.

О в р у м. Жон жунлейме туъ (*Э тараф зритель*) Диренит ебо, гъич гъимиш меш нисди ире. (*Эз Марал*) Валлагъ, бикейме, шо-

робиш хурденуым, эз согъитуй, эрэгъиш ведоренуым, коми туьнде папрус — тутун гъисдиге восдоре кеширенуым.

Марал. У зубуни дие, эри туьчуьни нервни, психически гъэзорлуье одоми ужире чигъо гъэмел ниёв...

Оврум (*Э мэхътелиревоз*). Писэхъски ночогъи чуьни. (*Е кем э хуьшде домунде*) Гъо! Небуге туь зарифет сохде э меревоз, гъэмелданле? (*Хэндуйсдени, оморени эй гъэл гуьрде Марале*).

Оврум Жон — жунме туь! (*Марал хэнде-хэнде вирихдени ведарафдени*).

Оврум (*Э песой Марал денишире*). Сох эритуь зарифат ченгъэде войсд, сике сох, кор е э имишев дери, гъетте зен ме бире гъэдоймере мегире, э серме муно мисохи, мугуи: гъуьлом гъово лерзо; Оврумлейме гъич мелерзо (*Пауза*). И бирорзреймеш оморе неведиромо эхи? Эри жэгъмет хундегугъо дерафдиге, э зергергъо гуфдириге э вэхд ю биёвт, винуьм дануьм гъери.

Дироморени Ошир, э сер тенью тозе парталгъо вери.

Оврум (*Эз Ошир*). Туь чумгъоймере э песой гъофойме бердики, эжен туь эй? Чуь хэбери?

Ошир (*Дуьлшори. Куьнд бирени*). Гъич фикир мекеш леле, гъеме хуби. Хундегугъо дерафдет, жэгъмете огол зерет. Э зергоргъоревозиш гоф сохдем. Э вэхд ю миёвт. Эз туь чуь хэбери!

Оврум. Валлагъ, гъечи, борух гъешим, эз коргъо ведини, зобу нисди. Туь тапшурмиш сохде коре зобу негировундей. Духдер и дес не э серме жэгълиш невоне, не сикеш несохд, чуьтам ме уре эри хосде, дироморебуьруьмгъоре хуно эз и се орине пушо, хуб хьол-рузмереш пуьрси чуьтамуьмге, чуьтам нисдуьмге. Оммо (*хэндуйсдени*) жогъили, одохлубазлугъи сохде ние гъишде мере гъэрез, мердимазар дие.

Ошир (*Хэндуйсде*). Гъич фикир мекеш, леле, те имишев тобди, сабуьр сох. Э метелегъо гуфдирени, «нечогъ тэгъди соху гуфдире, гъэрму эз вэхд зуте нирасуь».

Оврум (*Э биразиревоз*). Туь гъе и «сабуьр сох», «сабуьр сохтуьревоз» и се орине жунмере ведешенди, мере негъишди биём э духдеревоз, гъэйбиш бу гуфдире, те гелингиев бире, е кеф — жогъили сохум, унегуьрей у эз ме вэхъше хуно вирихденигъо. Эхи 10 гъозор монет пул дорем эри эну бебей энугъоре, гъеле де хэржигъойге мунугу э гъирогъ.

Ошир (*Э вогънеки гъэгърире хуно бире*). Туь, гъеле эз ме разиш нисди. Туь э худойтуь шуькуьр сох ки духдер э туь рази бири эри оморе, дуьл ю имугъой э лой туьни. Туь хуьшдентуь гуфдиреки, духдер эз туь е рач хьол-рузтуьреш пуьрсири, жэгъли невонори.

Оврум. У гоф туь дузи, бирорзере, хьол-рузмереш е рач пуьрси, не жэгълиш невоно.

Ошир. Оммо, пуст эни зугъунме рафди те уре э рай овурде, э туь эри вогосунде. Суьфдеи рузгъо нумтуьреш э ки духдер мигуьрдуьмге зэхълогъою рафдембу.

О в р у м. Эйчуь, ме садан-гъэлифоюм беге эз ме зэхълей энү эри рафде?

О ш и р. Садан-гъэлифош нисдиге туь, духдер гуфдиренигьо туь, еГни, бирачи, келе мерди, е пенжогь сале огьиле одомире хунои.

О в р у м. Ме келе мерд, пенжогь салаюм? Монухьоту ковут, рэхьмет э гьовре хунею, фэгьире бебейму, гьейсэгIэт у согь му-мундге, энжэгь пенжогь пенжи мибисдо, фэгьире дедейму пенжогьи. Э гуфдирей эн Маралевоз дедейму мере э хьисобовоз э шуьггэм дедей холуйму дери зенди, енебуге есале соворе гIэил э гүфере дерики? Енебуге бебейму пенж сала бижигь биреки мере э гIэмел овурди? Ме дуз эз сив пенжи томом гирошдем э сившеши пой донорем. Э сер ме гьеле е сипре муйлеш недери (*вегуьрдени килэхьэ, гене венорени*).

О ш и р. Не е сиегье муйлеш е вэхдиш э сер туь невебири. Мё гуом э туь расдире, Марал гьейсэгIэтиш гене...

О в р у м (*Терсирере хуно*). Гене чуь воисде уре. Текей веги-руьм наз не сикей энире. Е чи ю чуьтам гуфдириге, и се ориней, ме уре хосдем, ме э ки энү рафде-оморе несохдем. Е одохлубаз-лугь эз у недирем, юре воисдере хуно, гIэруьсиреш э хуней ме нэгI, э хуней бебешу нушундем. Гене чуь воисде и залум гьуь-зире э сер эн гIэруьси?

О ш и р. Гуш вени, леле, духдер гьечи эдее гуфдире. Мере муту э Оврум лелешму рафде гьич ние воисдембу, раз бебейму дори мере э у мерд. 10 гьозор монет вегуьрди эз у, ведини гьис-мет ме уни, эдее рафденуьм...

О в р у м (*Э битобиревоз*) хуби-о, и гофе ме эз туь е дегь гиле шиновусдем. Дие э ме нерафде э жэгI рафденини у, дегь гьозор монет нэгьде пул дорем бебей энугьоре.

О ш и р (*Э биразишривоз*). Дие пой гофмере те эхир гуьюм дие.

Гье и туьтем дер буруни хуне вокурде оморени, диоморени раби Сит-гьил. У серхуши. Екем лой хурде.

Р а б и. Шолум гIэлейхуьм.

О в р у м (*Э хуьрметевоз*). ГIэлейхуьм гье шолум, раби.

Р а б и. Амбаракбу, сэгIэтгьою ник бу, мозоллуь-толихь-луь бу...

О в р у м. Омин, согьбоши, жон раби.

Р а б и (*Эз Оврум*). Дара, михьило, е пейле шороб диоровун, гьудуьш сохим э хотур эни кор.

О в р у м. Э сер чумгьойме, раби (*Ведарафдени видов-видов*).

Р а б и (*Эз Ошир*). Имбуруз себэхь мунде кук эн Мулоим Фирегье Поже э ярсеед бебешу э дес кешире эрэгьи овурдебу э нумаз, хубе эрэгьи небу, руруйгьойме эдее сухде, песде э сер миллой эн невей Бирхьэим Кечеле Килэхь...

Диоморони Оврум э гирфинкей шоробевоз не пейлеревоз шори-шори. Декуьрдени пейлей шоробе, дорени э раби...

Раби. Хуьс ешугот эдуйной илигыну, одной ихьод... (*Чуьниге хундени зур-зур э зир зугьун хуьшде, пезде гуфдирени*): «Лэхъэм», (*хурдени*).

Оврум. Еккеш декуьнуьм?

Раби. Эз пура гирфинке дестуь зэхъмет мидуь, дуь пейлейгеш пес-песоеки деки бура.

Раби кеширени пейлере. Хурдени дуь пейлейгеш пес-песоеки. Раби серхуши, оммо хуьшдере гуьрде дануьсдени.

Оврум (*Эз раби*). Э раби, бэхшлемиш сох, ме шиновусдем туь эритуь эдее духделей хунере хосде. У қор туь лап эз дуьлимени. Дузи?

Раби. И дузе гофе ме дургу эри чарунде гловуни. Дузи.

Ошир. Туь 70 сала мерд 16—18 сала духдере хосде гловун нисди? Э туройтуь у кор гуьнжо оморени?

Раби (*Э Ошир*). Михьило, хэлефме, туройму э гьэршуй энукор е гофиш нисе гуфдире. Келе новигьо, подшогойму, келе пире одомигьо биреки жогьиле духделегьо вегуьрдет эришу. Ини э нови вери. (*Хундени э зугьун турои э жирей нуьмаз*). «Гьемилих Довид Зогьин бобоёмюм бохо сегуьн богогодим белуь ехьэм-луь...» Ве падшогьи Довид пир бире омо э рузгьо, ве дегердунд уре э парталгьо ве герм небисдо-о-о...» Пезде Довиде гьемилихэ эри герм сохде рафдуьт жогьиле духделере Эвшэгьэ Гьешунемите овордуьт доноруьт э кешей ю. Енебуге веги винишит Шелмуьне Милихэ, кук Довидгье Милихэ. Э хьэрем эн у гьозор делинегьо — раче сергьо дебирет эз ченд жире падшогьо, вилетгьо. Гьозориекшмун зен энук жогьиле зе, духделе, Сулемиш гуфдеринигьо бу. Шелмуь увэгидои огьиле одоми бу, уре хосденге. Ингьэде у уре хосдембу, эшгь эн у зиёд бу, у эри энук «Шир гьеширимиш» нуьвуьсдебу.

(*Хундени гьулгьоре лов сохде, чунере вешенде э гьовой ширгьеширим*). «Широй широгьо уки эри Шелмуь, моч ди мере эз у мочгой лэглэйтуй, ки хуби дусдитуй эз шороб (*бурмундени э графин*)...

Ошир. Вединики у падшогьо гьеме лутигьо-путигьо, зунегьо бирет.

Раби. Мегу у гофе, хэлефме, мевеги гловуне э гердентуй.

Оврум. Э жун синейтуь раби, у туь гуфдиренигьо гоф лап гуьнжо оморэ э и ме э и дефдерме нуьвуьодемгьо гофгьоревоз. Пой ебо (*ведешендени эз гьултугь блокнете, хундени*) «Лубви фисе возраста пакурни».

Раби. Михьило, чуьи мэглиной эни?

Оврум. Мэглиной эни иники, егли, екире хосдеи, соймиш бирей э глумуьр, э келе чуьклей кор невери. Эз севоре глэил не-нехур сер гуьрди те сад сала пире гоп-гоп гьеме «лубов — бире мидануь»,

Раби хуьрде-хуьрде хэндуйсдени.

Раби (*Эз Оврум*). Дие дара мерекем-гъэлем диловун, те шохьонгум бире кетубо хьозур сохим бигьилуьм...

Оврум. Гьейдэгъдэгъэ. (*Дорени гирфинкей шоробе э Ошир*) Ги ире (*Ведарафдени*).

Ошир оmore поисдени э пушой раби, хуни-хуни дениширени э у.

Ошир (*Эз раби*). Эри ки нуьвуьсде туь кетуборе, раби?

Раби. Чуьтар эри ки? Эри домор не гIэруьс.

Ошир. Эри коми домор нен гъэруьс?

Раби. Ме, михьило, шороб-эрэгъиш гъэриш хурдемгеш эз эгъуьл гъэриш небирем. Ме эз хэлгъ эз жэгIмет шиновусдем ки, Оврум духдер Шевруьте хосди...

Ошир. Оврум кире хосди?!

Раби. Дие, михьило, бигьил и гоф мере гуьм верасуьм дие... Ме эз жэгIмет, хундегугъо шиновусдем Оврум духдер Шевруьте хосди эри бирорзерей хуьшде...

Ошир (*Лов хэнде*). Михьило, гъечу гу дие. Идес туь гъэлет нисди.

Раби. Гъэлет чуьтар биренуьм ме. Э киме оmoreбугъо хундегугъоре эз тараф гIэруьс е монет пул дорем. Муьгум те э гуш раби Шафад дерафде и кор, бурам э ки Оврум, кетубо нуьвуьсуьм эри бирорзерей, е 40—50 монет восдонум эз у. Э дин бобогъоревоз кетубо небесде, мегър небире, е зе э шуьвер рафдеи, е мерд зере хосден, гIэмел нис оmore, хъэруьми. У Загсгъо-магсгъо — негъогъие чигъои.

Ошир. Дануьсдени чуьйге, раби. Бирорзерей эн Оврум ме-нуьм. Ме не одохлуймере кетубо герек ниоди, дануьсди. (*Норени гирфинке не пейлере э хори вегуьрдени эз куьф хуьшде печать верие когъозе, бурмундени*). Инией, иму чуьтам лонгъ гьисдиге э закон эн Советская власть э Загс, э шогъоди дуь одомиревоз, регистрация биренм. Эгенер туь гьейсэгIэт эзинжо хъэктуре вор недориге, ме себэхъ эз дестуь э гозетгъо муьнуьвуьсуьм, чуьтам туь э хунегъо оmore э гъэршуй Загс, эн закон гоф сохдениге, эри хэйртуь.

Раби (*Э терсевоз*). Э газетгъо?

Ошир. Дие чуьтам.

Раби. Ме гъечуниге михьило, эз расдиш эз инжо ебо шелей-мере ведуьм. Эз хэйр эни кор, эдее диренуьм, зарали эни амбари. Худо берош-меёрош. Дие бошгу, гIээзи, деки е пейлейгеш э сер рэхъ хурум бурам.

Ошир вегуьрдени грифинке не пейлере, декуьрдени пейлере, дорени рабире.

Раби. Шор гердош, гIээзи, тевесер зигъошит, сэхьиб кук-духдер гердошит. (*Зерени пейлере э гирфинке, хурдени*). Дие, михьило, ме рафдуьм. (*хундени э рафдеки, лой хурде-хурде*) «Моч ди мере эзу мочгъой лэгIэйтуь, ки хуби дусдитуь эз шороб...» (*Ведарафдени*).

Дироморени Оврум э мерекем-гъэлемовоз.

О в р у м. Раби э же рафд?

О ш и р. Ме гышдуым рафде уре.

О в р у м (*Э мэхьтелиревоз*). Туь? Эйчуй эхи? Кетубой ме нен духдер Шевруьте ки минувьуьсуь имугьойле?

О ш и р. Загс.

О в р у м. Э Загс раби-мулла дери беге. 10 гьозор кирой рэхь дорейре Загс минивуьсуь беге э кетубо?

О ш и р. Леле, туьре воисдени коргьоре шулух сохи? Марал пушолуье звеновой колхози, комсомолкаи, у гьич э герде мегируьми э туьревоз эзир е чодур э рэхь диневоз мегьр бу? У гьеле эри имурузине гьэруьсиш э ме гьэдэгьэ зери э туь эри гуфдире...

О в р у м. Гьери туь мунош, гоф иму мунд рафд, гене чуй воисде Марале, гене чуй фугьунде у!

О ш и р. Марал эдее гуфдире, раз бебе-дедейме доре бэгьдо мере э Оврум эдее рафденуьм...

О в р у м (*Э битобиревоз*). Уре ме ченд бо шиновусдуьм веси-о, кутэхьи гоф, гу ёбо чуй воисдеге у мардимазар гьуьзире.

О ш и р. У эдее гуфдире, эгенер туь имбуруз и игьрол энуре бегьем несохдиге у этуь оморени нисди.

О в р у м (*Туьндлемиш бире*). Чуйтам оморени нисди? Пулгьойме, хэржигьойме, дуьлесдигьойме чуйтам бире, гьи? Э жунтуь, гьечи миёв, дайчере хуно. Буьрж энугьисди беге эри неморе!

О ш и р (*Ох кешире*). Гьечу буге, ме эдее рафденуьм. У туь, у Марал, туьре воисдере хуно сох, гьери винуьм посоку чуйтар миёвге (*Чаруьсдени э вогьнеки эри ведарафде*).

О в р у м (*терсирени, э минетевоз, гуьрдени эз гьул эн Ошир*). Ошир, гьэдоволим, мара, э сер гьэгьр-гьэтош одоми бебе-бирор хуьшдереш вешмердени. Э иму гуфдирени. «Жэгьгь воюгьоре, гьэйбиш бу гуфдире, гьирогь хуьшдере биё э хинике гьов зену», небуге: «бала воюгьоре, бологьюреш биё вою», раз ижире сикелуье серсоне гьэруьс офдори э ме, чоре нисди, биё сохде сикей юре эз сер беруьм. Гу, чу воисдеге у шогьмармере.

О ш и р. У эдее гуфдире, «мере эз Оврум гоф пэхьни нисди, у дануьсдени, ки ме э войгеймеревоз нисе рафденуьм. Гьечи бире бэгьдо, Оврумиш э хотур ме е кор сохугу, имбуруз, э меревоз э пушой жэгьмет, дусд-шинох, меведиругу.

О в р у м. Эй чуй неведиром?

О ш и р. Дуьсд-дуьшме, хьэгьергили-шинох, мугу, михэнду. туь-чуьни огьиле, бираче доморе э юревоз диренки.

О в р у м. Э жун ишму, коргьой гуюгьоре хуно: пул дорем э сер ме бологь хире. И нисдигьо рачире эз же восденум биёрум ме, и рачи э пулевоз э базар э жигей жэгьгь нен тара фурухденигьо чи нисдики. Руш бебейме бурра биёво: месуьз, доморсуьз чуйтам овурденит гьэруьсе. И чуй хэре, бидэгьгьэтиэ гьэруьсини. Хэлгьиш нигую: ализе домор эжи?

О ш и р. Эри энугь кор гьисдиге, гьич фикир мекеш. Э жэгьмет мугуим туьре э некуми, гье э сер гьэруьси гуж оморе гуьрди,

дегешдей. ГІэруьсе эри овурде ме мурам. Гьелбет, Марал и коре ниесд сохде, раз у э хьуьжет офдори, дие чуй биё сохде биёв.

Оврум. Те гІэруьс оморе чуй сохум ме, э же сер мере денуьм.

Ошир (*Лов хэнде*). Эри сертуь ме е хубе утогь офдем гье э и хуьнегьо. Мидекуьнуьм туьре унжо, е бедире шоробиш мидировунум эри туь, егъни гІэруьсиш, закускеш, дере сэхд мисохум эри олхогьинитуь. Ху, хис, олхогьин, те гІэруьс оморе. Гьетте гІэруьс оморе ме туьре огол мизенуьм. Э и хуне миёй мидирой (*бурмундени э дер доруни хуне*).

Оврум (*Ох вокошире*). Бошгу у Марал гуфдире бугу, оммо, гьугинейтуь муно, гІэруьс оморе мунде е дэгьдэггьэш нипоюм, миём, бигьмере бурмиш мисохум, гІэзроиле хуно мипоюм э сер жун ю.

(*Гьердуйеки хэндуйсденуьт*). Бошгу, бирорзере, жиловмере дорем э дес туь, дуз бер мере э сер овхур вени. Имугьойле деки е пейле шороб эз согьиме нен у сикелуье одохлуйме хурум.

Ошир декуьрдени, Оврум пейлере э дес гуьрде, хундени.

Кимигьо эз шороб сорхуш мибу
Кимигьойге эз дуьлесди
Меки, эз эшгь Меджнун бире,
Сорхуш бирем эз дусди...
Ой балам, ой ба-лам-эй...

Оврум (*Хурдени шоробе*. Эз Ошир). Деки е пейлейгеш. Ошир. Весси, унжо мухури. Кеш, руз шохьонгум эдее бире пушой хэлгь омореи.

Ведерафденуьт э буруни хуне. Дироморени Хонум, думутлуьни.

Хонум. Сер ме нисе ведарафде эз и кор. Э куче ведерафде нисе дануьсденуьм. Гьерки дирени мере гьеме эдее амбаракбу сохде. Гьемме гьечу дануьсдени иму Марале э Оврум нэгІ, э бирорзерею дорейм. Гьеме эдее гуфдире: хубе гІэили, э Марал гуьнжоини, беле-филон, меш эз лэгІэй ме гоф нисе ведировунденуьм, не и се оринен эз дерд-хижолети и духдермере и мерд доноре сухундеи, э небуде Оврум дорей, бегьем, эз дер э буруш ние ведерафденуьм. (*Чуйкле пауза*). Гьелбет, меш дануьсденуьм Ошир хубе гІэили, дуьл гІэилмеш э у вебу. Оммо, гьисметгьой худо небисдо дие. Ме эдее эз дерд эни кор пара биренуьм, оммо, чуй кориге, гьич э гуш духдермеш недери, эдее хэндуйсде. Гьечи бире бэгьдо, меш е гоф гуфдире дуьлюре хуьрд ние сохденуьм. Гьемере, пембе гІов вечуьнуьгьоре хуно, гуьрдем гьишдем э дуьлме и хьэйфгьо-дердгьоре. Дедеюм, дие, дедей небугьо, гьич эз дуьл дедей хэбер нибу.

Дироморени Ошир.

Ошир (*Эз Хонум*). Руз э хэйр бу, мере э ишмуревоз гофи.

Хонум. Эгьуьбеттуь эхэйрбу. Гу, хэлефме, чуй воисдеге туьре.

О ш и р. Энжэгъ хосденуым и ме гуюмгъо гофе екиш мадануыгу. Мере воисдени э дедей мере хуно гуюм чуй э дуыл ме дериге. Х о н у м. Гу, хэлефме.

О ш и р. Ме не духдертуй Марал екире гоф дорейм, екире хосденим, ди э загсиш регистрация бирейм, кугъозиш э гьултугъ ме дери.

Х о н у м (*Э мэхьтелиреревоз*). Чуйтам? ГІэруьси эри Овруми. ГІэруьсиш эн Овруми, оммо туй э Маралевоз регистрация чуйтам бирей?!

О ш и р. НэгІ, гьечу нисди. ГІэруьсиш эн ме нен Марали, меш эн Маралуым, Маралиш эн мени, унегуьре чму э еки регистрация бирейм.

Х о н у м (*Гуьрдени эз сер*). Пой ёбо, туй, сер мере гье е дэгъдэгъ эн шох расире керге хуно гиж сохди (*нуьшдени э хори*). Гьери гьуз бош, гу, э ме еки-еки, и чуй коргьоице, и чуй меслэхьэтгьоице ишму вэхизундейтгьо. И эз сер рафдение коргьо нисди, энжэгъ биёбурины.

Ошир гье у сэгІэт офдорени э сер сугърезани э пушой Хонум.

О ш и р. Эдей, бигьил ме туйре дедей гуюм, дедей огол зенуым. Мере дедей небири, чигърет, руйлеюш э ёрме немунди, ширине гоф дедее гьич нешиновусдем, дэгІэм дедее гьич недирем. Туй бош эрме тьем деде, гьем хуьсуьр (*Пауза*) Гьич фикир мекеш, дедей. ГІэруьси мигирору чуйтар герек гьисдигьоре хуно, э шори, хуьрмет, гІуьзетевоз. Э жэгІмет, э гьемей шегьер, мэхьэле ме лов сохдем, гІэруьси эн мени гуфдире. Э хундегугьош гуфдирем гІэруьси эн ме нен Марали. Даже э илчи Зарангилиш гуфдирем, гьелебуле гуьрдем эри ю, зугьун хуьшдере чаруну, гую э гьеме, ки ю не Оврум дарафдебу э илчиети э хуней Шевруьтигьо Марала эри ме эри хосде. Эз хотур эни кор ме уре э кейвони огол зерем, е келегъэиш бэхш гуьрдем эрию. Эз Шевруьт не эз Оврум бэгъэй гьемей Дербенд дануьсдени ме — доморум, Марал — гІэруьси.

Х о н у м. Лелешму чуйтам мигьилуь эз сер рафде и коре?

О ш и р. Те гІэруьс оmore лелейму «нечогъи» (*Лов хэнде*), гІэйбиш бу гуфдире «уре сэхд» гуж оmore гуьрди.

Х о н у м. Чуйтам «сэхд гуж омере?» Себэхь мунде гьунде хуно эдембу гешде у е чи?

Ошир чуйгиге гуфдирени э гуш Хонум. Песде гуфдирени келе-келе.

О ш и р. Гьетте гІэруьс оmore э хуне, такси имуре венуьшунденини, берденини э хуней хьэрмэхь ме.

Гьердуйеки вэхуьшденуьт э пой.

Х о н у м (*Э дуьлпесоиревоз*). Лелешмуре не Шевруьте ки биё жугьоб дуь. Угьо инжо, иллогьки лелешму кечеле сер хуьшдере хунериже мисоху эз дерд не эз хьэйф ки.

О ш и р. Ме эри, лелейму кугъоз минивуьсуьм мидуьм э Зарангил, туьш эз дестуь вероморени кумеки сох э иму.

Дироморени Марал шори-шори. Э десю гозит дери.

М а р а л. Дедей! (Оморени, гъэл гуьрде моч сохдени уре. Шори-шори э Хонум не Ошир денишире) Мере орден дори, э и гозит вери.

О ш и р. Эжи? (Зури-зури вегуьрдени эз дес Марал гозете. Ёгерсееки дениширенуьт э гозет. Ошир келе-келе хундени э зугъун уруси). Указ Президиума Верховного Совета СССР о награждении звеньевой колхоза «Красный Дагестан» Авдалимовой Марал Шевруьтовны орденом Трудового Красного Знамени...»

Амбарак бу Марал (дес Марале гуьрдени). Хубе бэхш дори туьре партия, хьюькуьмет, э вэхд гІэруьситуь.

Хонум (Гъэл гуьрдени Марале). Гъэдой туьре вегиром. Гъемише э согъи партия, эн Советская власть гІуьзетлуь гердош, хэлефме.

М а р а л (бирмундени э угъо е чукле кугъозе). Себэхь мере э Махачкала э Совещание огол зери. СэгІэт дегъи унжо биё бошум.

Хонум. Э дуймуьн руз гІэруьси мэхизи мирай. Хэлгъиш гІэйб мисоху.

М а р а л (Денишире э Ошир не Хонум). Валлагъ, меш ние даьнуьсденуьм, оммо рафдеш мере воисдембу.

О ш и р. Раз огол зери, биё бурай, меш миём э туьревоз э Махачкала.

М а р а л (Шори-шори) Лап хуб.

Хонум (Эз Марал, сере жумунде, лов хэнде). Туь не Ошир е коргъо възизундейт, э овосуне гуьфдирени, э театр бирмундение коргъои. Эз гъисмет ишму гердошит, хэлефме, мере лап разини ишму екире хосдеи, оммо гъери виним чуьтам эз сер мисохимге имбурузине гІэруьсире. Худо песоюре э хэйр ведекино.

О ш и р. Сер коре чуьтам гуьрдеймге, эхирюш гъечу медаров, гъечи хуби эри энугъо.

М а р а л. Ме беге мол-хъэйвунум мере э пулевоз эри доре восдере, небуге инсонум. Ме хуьшденме денуьсденуьм э ки биё бурамге, э ки биё нирамге.

О ш и р Э жун ишму и Оврум лелеймуре эз и коргъо тубо ние биреки. Гъемише офдени ижире пес мунде овоме одомигъоре, пул темэхьлугъоре. Э хуькуьм пулевоз хосдени эз угъо духдергъоре. Еки э пулевоз хосдигъо духдер э ё гедеревоз ошне бири вирихди эз ки эню, екиге, е етима духделере, невей эн е келе зере, э гуж менэхъэфи, фурмундеиревоз дори гуьфдире э Оврум, дердежер бисдо муьрд эз дес эн у, имугъой омори сер Шевруьте пунде, Марале эй хосде.

Хонум. Те у вэгІдой гІов-гІэтош бери у кечеле сер энуре.

(Оморени сес сазандаргъо, не сес мэгІни хундеи). Кешит, сертен ишмуре вокунит. ЖэгІмет эдее омор.

Гьерсеки ведарафденуът. Сес сазандаргьо нен мэгӀни хунде оmore-оморе лап куьнд бирени. Суьфде эз дер дироморени вежегьисде-вежегьисде Зарангил, тозе келэгъэи мендиле хуно э серю бесде. Э расди дес ю — кемче дери. Эз песой эню дироморени хьомбол, расе э песой кишд эню вери, уш вежегьисде-вежегьисде. Дироморенуът зерегоргьо, е ченд жогьилгьо, мердгьо, духдери. Зарангил не хьомбол э пушой зерегоргьо вежегьисденуът. Хэлгъ чек зеренуът, гуддиренуът: «Еше, еше кейвони, мемирош месухош сад сал мунош». Зерегоргьо поисденуът. Хьомбол килэхъэ вегуьрде э зарифатевоз сер зерени э Зарангил, Зарангилиш кемчере вегуьрде евош зерени эз сер хьомбол. Гьеме хэндуьсденуът.

Хьомбол (*Эз Зарангил, э вогънеки туьндлемиш бире*). Гьеле дэгӀэм сэхде егънитуьре недиреки, дэгӀэм кемчейтуьре ви-нируьм.

Сере совусде-совусде ведарафдени. Эз песой хьомбол, жэгъли воноре эз песой эню, ведарафдени Зарангилиш. Хэлгъ, зерегоргьо нуьшденуът. Песде Зарангил, Хумор, Хонум дировунденуът, дешенденуът суьфро, норенуът шороб, хурек. Хэлгъ хурденуът, э еки гоф сохденуът.

Еки эз нуьшдегору. (*Зерени лэгъэре э бишбогъ*). Ой жэгӀмет мере гофи. Имуре э и межлуьс томоде гереки, межлуьсе эри серберэхьи сохде.

Гьемееки. Туь бош томодей эн межлуьс иму.

Томоде. Гьечу буге гуш венит. Вегирит пейлегьошмуре хурим эз согъи эн гӀэруьс. ГӀэруьс иму неки рачи, оммо э кор жоборди. Имбуруз гьемешму хундейт Указа эз товун уре орден дорен. Хурим эз хотур эн у кор ки, у э шуввер хуьшдеревоз сад сал зигъо, сэхьиб кукгьо-духдергьо гердо, э кор колхозиш-жэгӀметиш гьемише пушо гердо, эз согъи одохлуй эню Ошир.

Гьемееки (*Зеренуът пейлегьоре*). Э согъи гӀэруьс нен домор.

Е жогъил (*Эз зерегору*). Зенит е вежегьисденигьо гьовой «Овшори» хуним мэгӀни эн шогъир имуре.

Зерегоргьо зерени, кук възхуьшдени, теклиф сохдени э хуьшдеревоз духдере. Угьо вежегьисденуът. Кук хуьндени.

Эй туь Совет хунденуьм ме мэгӀнире
Туь овордей эй косибгьо шорире.
Эз дес беггьо векендей хорире.
Гужлуь сохдей косибе ранжбергьоре.

Зуьндегуни дегиш бири э иму
Эз сал бесал зиѐд бире молгьойму
Гьемешелуьг лап шор бирет дуьлгьойму
И рузгьоре туь овордей эриму.

Кук не духдер гироше нуьшденуът э жигешу. Зерегоргьо поисдени.

Гьемеки. Ой согъ бошит, гӀуьзет гердошит.

Взхуьшдени еки эз огъиле мердгьо. У екем кефлуьни. Оморени э пушой зерегоргьо.

Огъиле мерд. (Эз зерегорго) Зенит эрме «гъовой колхози». (Зерегорго зеренуѳт, нуѳшдегорго чек зеренуѳт. Огъиле мерд е дуѳ гиле черх хурде, десе э сине зере ведирморени. Сесго: «Ой баракаллагъ, ой машаллагъ». Вэхуѳшдени е жогъиле кук, э теню черкеске вери, килэхью ёни, куѳнд бирени э ки зерегорго, гуѳдирени э гуѳ тарчи. Зерегорго зеренуѳт «Лезгинка». Жогъиле кук э е шигъэвоз вежегъисдени. «гъоп» «гъоп» «гъес-о, гъесс-о» гуѳдире-гуѳдире, э уревоз дироморени эри вежегъисде Хумор. Гъеме э зарбовоз чек зеренуѳт. Песде Хумор ведераѳдени эз мейду, эз хуне, жогъиле кук килэхъэ эз сер вегуѳрде, сер зерени э нуѳшдегору, гъеме чеке-чек зеренуѳт. Кук гиросше нуѳшдени э жигей хуѳшде).

Огъиле мерд (Эз зерегорго). Бигъил теѳтчи эриму е дуѳ бенд мэгъни хуну.

Зерегорго зеренуѳт, теѳтчи хундени:

Э доргоѳму гуѳл оморн,
Назли дилбер, назли дилбер,
Э дуѳл ме муѳгбет офдори,
Назли дилбер, назли дилбер.

Биѳ эѳ туѳ гуѳлгъо чиньуѳм,
Назли дилбер, назли дилбер,
Хунче гуѳрде, хуб дечинуѳм,
Назли дилбер, назли дилбер.

Эз муѳгбет туѳ сорхош бирем,
Назли дилбер, назли дилбер,
Э пойтуѳ минет оморем,
Назли дилбер, назли дилбер.

Бисдориге э ме гъисмет,
Назли дилбер, назли дилбер,
Бегъем мибу шоре ниет
Назли дилбер, назли дилбер
Ой назли дилбер, назли дилбер,
Жон назли дилбер, назли дилбер
Ох, назли дилбер, назли дилбер.

Э ба-лам-эѳ-эѳ!..

Зерегорго поисдени. Дироморени хъомбол. Э е дес зну пура гирѳинкеѳ эн шороб дери, э е десигей зну пура буѳск эн кобоб.

Хъомбол (Буѳск кобобе не гирѳинкере гъово гуѳрде) «Ура!!!» Гъэруѳс э лэгъэѳ гъопуни, оморет, кешит э пушорэхъуѳ эн Гъэруѳс нен домор!

Гъемееки э зерегоргоревоз вэхуѳшденуѳт ведераѳденуѳт э песой хъомбол. Хонум зури-зури вечерени сѳѳрегорго. Эз песой сегъне оморени сесгъой чеке-чек, «ура», мэгъни хундей эн теѳтчи. Дироморени суѳѳде вежегъисде-вежегъисде Зарангил, э песой зну, э уревоз вежегъисде дироморени хъомбол. Гирѳинке нѳме бири, буѳск кобобиш нѳмеѳ. Эз песой знугъо дироморенуѳт Марал не Ошир, гъул екире гуѳрде, песде Хумор. У эз песой знугъо дегесире лампа гуѳрди. Песде дироморенуѳт зерегорго, десдей мердгъо-зѳнгъо. Хъомбол дѳраѳдени э минжи.

Хьомбол (*Эз хэлгэ*). Жиге сохит эри вежегьисде, эри гIэруус не домор.

Зерегоргьо зеренуьт. ГIэруус не домор вежегьисденуьт. Песде ведерафдени Ошир. Э гIэруусевоз вежегьисдени Хьомбол, песде э гIэруусевоз вежегьисдени Зарангил.

Зарангил (*Эз мейду хьэрой вегуьрде*). Бебе не дедей гIэруус диловгу, диловгу!

Хьомбол (*Келе келе*). Эжи бебе-дедей гIэруус.

Дироморени Шевруьт не Хонум. Угьо е дэгьдэгьэ поисденуьт э лэгIэй дер э гофе-гоф.

Шевруьт (*Эз Хонум гьэьгьри-гьэьгьри*). Овруме, доморе чух бири. Мэхьтеле кори!

Хонум (*ГIоси бирере хуно*). Эз шохьонгумевоз дегь гиле гуфдирем э туь: Овруме гуж оmore, хьэлиме рури бири, дегьши.

Зарангил (*Дирени угьоре*). Эжи, гофгьо-гелижгьой зенишувьеришму гьейсэгIэт мунди. (*Оморени кеширени угьоре эз гьул*). Диройт вежегьит ебо э гIэруусевоз.

Суьфде вежегьисдени э гIэруусевоз Хонум, песде Шевруьт. Шевруьт э вежегьисдеки Зарангил огол зерени Хьомболе э гьирогь, чуйге гуфдирени э гуш эну. Гьетте Шевруьт вежегьисде верасде, Хьомбол эз у кьунд оморени.

Хьомбол (*Эз Шевруьт э мэхьэнефировоз*). Пире асланиш эз жогьиле ёбу хуби. Худо гьувот дешено э десгьо базугьойтуь, туь эз жогьилиш дилбош вежегьисде. Имугьой кеш ведарайм э серини хьэёт э ён хэлгь, е дуй пейлейгеш шороб хурим э согьитуй, эн домор не духдертуй.

Гуьрдени эз гьул эн Шевруьт ведебурдени. Зарангил овурдени домор не гIэруусе э пушой доруни дер хуне, энгуьшдгьой гIэруусе донорени э бишбогь гIэсели зерени э бун дер хуне.

Зарангил. И гIэселе хуно э еки ширин гердошит, гьич дуьл ишму эз еки хуьрд мегердо, сэхьиб кук-духдер гердошит. (*Гене оморени сес «Ура»*).

Декуьрдени Ошир не Марала э доруни хуне. Эз лой буруни хуне, эз песой сегьне, эз дору оморени сес эн сэхд дивор куфдеи, не хьэрой эн Оврум «Эй, векунит дере, текей мере гуьрде гьишденит инжол...» Гьемееки э мэхьтелиревоз чаруьсденуьт песово. Хонум зур-зур ведерафдени. Песде видов-видов шуш-нефес гуьрде дироморни Оврум. Хэлгэ диремунде у поисдени.

Оврум (*Эз хэлгэ, келе-келе, десгьоре лов сохде*). «Гелин гелди — туй гьутерди». Амбар согьбошит, мере эри ижире хуьрмет сохдеи, рафдегор буравгу, кире воисдениге ведаравгу э хьэёт, хурутгу эз согьи домор нен гIэруус...

Хэлгэ гьеме ведерафдени, кимигьо, душгьоре вешенде э мэхьтелиревоз дениширенуьт э Оврум. Оврум мундени тэхьно. У кьунд оморени эз дер доруни хуне. Дес зерени э дер, гене шори-шори, луйнге вешенде, лов хэнде посово вогошдени. Бешпингьоли зере, хунде вежегьисдени э пушой дер э гьовой эн азербайджански мэгIни «Гуьле-гуьле ой Хонум».

МэгИни Оврум

Эхириш ме э метлебме расируым
Шуьвер эн е раче гІэруьс бисдорум
Жунме-жунме
Жунме-жунме, ой Марал!
Жун жигерме,
Тов чумгьой ме, ой Марал!

Имугьойле ме эн туьнуьм, туь эн ме,
Эй туь гьурбу гердо ширине жунме,
Ерме, ёрме
Ерме, ёрме, ой Марал!
Нефес дуьлме,
Тож эн серме, ой Марал!

Гьечи мизигьым дуьл екире незере,
Дуь эз еки вегуьрде хьэз-шорире.
Ширин-ширин,
Ширин-ширин, ой Марал!
Нимей дуьл ме,
Руьхь беденме, ой Марал?

Дере е пертовуш вокурдени, гене сэхд сохдени.

Оврум (*Э дер денишире, десгьоре совусде*). Жон, гьэдово-лим эз туь, э доре пулгьо, кешире билбулигьойме верзиренигьо жейрон — Марал ме. Ме дануьсденуьм, туь исэгІэт нуьшдей э сер безмуйту, чумерэхьмени, эн домор дедей, кидан дуьл туьш гьейсэгІэт дуьлмере хуно эдее гурп-гурп, гурп-гурп сохде. Сабуьр сох, домор эдее дироморе э китуь, игид эз женг, довгІо оморере хуно.

Килэхэ хуб шиширени, сине шуьгьэм хуьшдере дуз тимор сохдени, э лой зиритель денишире, чум зере эз шори луьнге вешенде, дерафдени. Песде зури-зури ведироморени. Видов-видов оморени э куьнди эн буруни дер «Эжи, эжи гудфире» ведиромори э буруни хуне. Эз е нимминутиге бэгьдо дироморени видов-видов Оврум. Э песой ю Шевруьт, Хонум, хьомбол.

Оврум (*Ранг рафде, зэхьлевезжэгьире хуно видовусдени э иловлей сегьне*). Эжи, эжи гІэруьс, бебевой, дуьл ме лов бисдо.

Шевруьт (*Э мэхьтелиревоз*). Эжеи эз расдиш гІэруьс?

Оврум (*Оморени поисдени э пушой Шевруьт*). Ишму не дануьсде дие ки биё дануь эжейге духдер ишму. Чуь бири гІэруьсе! (*Хьэрой сохдени, видовусде э иловлей эн Шевруьт нен Хонум*) Эй Ошир, эжи гІэруьс, дуьл ме пара бисдо, э гьул-бебе нен леле веравош. Бебевой, кидан гусбенде э гуьрг тапшуьрмиш сохдемге. Дер доруни хуне эз лой хьэёт вокурдеи. Сер мере пунчунди, гиж сохди э гофгьойтуьревоз (*Зерени эз сер хуьшде*).

Хонум. (*Эз Оврум*). Нифри-офри гьэним гердо туьре. Эйчуь нифри сохде туь Ошире. Марал той туь бу, туь сер норе муьрдени. У э ю лоигь гьисдигьо одоми, э Ошир гьишди рафде.

Шевруьт (*Гьов кенде оморени э сер Хонум*). Э Оширевоз

вирихди э сер Г1эруьси, туь дануьсдеки жиге?! (*гье у сэг1эт чаруьсдени э лой Оврум, мэхьтел мунде*).

О в р у м (*хуьшдере вешенде фушендени, сер не синей хуьшдере куфдени*). Гьей-вой гызар, бирорзере э лелеревоз, Г1эруьс э доморевоз, гьей-вой гызар!..

Хь о м б о л (*Эз Оврум*). Весси, туь зенче бирей. Лэг1эйтуьре эхэйр воку, и чуй гофгьои туь гуфдирени.

О в р у м (*Гирьей хуьшдере поюнде, гьейбо туьндлемиш бире эз Хьамбол гуфдирени*). Пошул эзинжо палан верие хэр хьэмедони. Инжо оморей г1ошгьо шоробгьой мере хурдей, гьемиге э ижире туьтем лэг1эй мереш зерени. Сур, ибуд бош эзинжо.

Хь о м б о л. Гьовои нэхурдем, шеле кеширем э кулме, е пура туморере эз возгол те инжо овурде, г1эйбиш бу гуфдире нушунме ведиромори. Эхьисобтуьревоз эз гьэгь ме зиьдте хурдеме (*векендени зури-зури эз кишд хуьшде расере, шендени э сер Оврум*) ги, э тепей сертуь расугу (*оморени поисдени э лэг1эй дер*). Ме гьечинигеш эз имбурузовоз хьомболи не пиёнискеире эдее шенденуьм, э колхозме эдее вогошденуьм. (*Оврум сере сэхд гуьрдени. Расе э у расире, офдорени э хори*).

О в р у м (*Хуьршлемиш бире чаруьсдени э лой Хонум*). Духдертуь хьэёсуьзи, гьэнжугьги, одохлуй кес бире жиге э кук кесиревоз вирихденге. Туьш уре хуно хьэёсуьзи!

Ш е в р у ь т (*Эз Оврум*). Кини хьэёсуьз, угьреш!

О в р у м (*Зури-зури, э хьэроевоз э энгуьшдевоз бурмунде э Хонум*) У, туь, гьемешму!..

Шевруьт жинлениш бире гешдени э чумевоз чи неофде эй зере Овруме, пезде векендени эз кишд гьирмизине кишди хьомоли хуьшдере, лов сохдени, зерени эз сер Оврум. Эз сер Оврум гье усэг1эт килэхь офдорени. У сере сэхд гуьрде, видовусдени э иловлей сегьне.

О в р у м. Бебевой!

Ш е в р у ь т (*Додоре-додоре Овруме*). Эз туьчуьни небуде кукгьо-доморгьо бирейнжо одомире, гьич не бире хуби. (*Хьомбол не Хонум э гужевоз гуьрде поюндени Шевруьте. Шевруьт кишдире шендени э хори, туф шенде, э поёвоз шиширени*).

Ш е в р у ь т. (*Эз Хонум*). Туь дузи зен, е нэхуйь духдерме э сад ижире кукгьо мерзуь. Кеш. (*сере тик гуьрде, эз гьул Хонум гуьрде ведерафденуьт, Хьомболиш ведерафдени э посой энугьбо*).

О в р у м (*поисдени, уьгь-ноле зере-зере. Сере куфдени*). Имуьгьой э зир коми сие сенгь беруьм денуьм и бедбэхде сермере, чуьтам денишуьм э чум дусд-дуьшме. Г1эруьсиш рафд, пулиш рафд, гьэребэхде нумме эз мунде жигеш биёбур бисдо. Коргьой гуюгьоре хуно: «гуселеш рафд, расереш берд».

Килэхьэ вегуьрдени, венорени э сер хуьшде, чор зани зере нуьшдени э гьирогь сегьне, гуьм-гуьм сохдени, пезде мугьум зере, э дердлуье сесевоз хундени.

МэгИни Оврум

Дерьёго бисдоге мерекем,
Вишего гълемиш,
Дердгой мере нуввуьсде бегьем,
Нидануь гьич екиш.

Элов-шэгИмеле дегесунди,
Туь э дуьл ме, Марал,
Э жун ме, пул ме гъэсд сохди
Зери э ме келе зарал.

Дироморени Зарангил, э десю когъоз дери, лов ю супле хэндеи. У поисдени е дуь луьнг дур эз Оврум. Оврум уре нисе дире. Оврум хундени мэГИни хуьшдере

Бейгъуше хуно имугьойле,
Чуьн э мерге вишего,
Мидомунум э вой-ноле.
Э согъ шевго не рузго...

З а р а н г и л. Э Оврум!

(Оврум сер дуллу нуьшди, чумгьою сэхди, жугьоб нисе доре).

З а р а н г и л. (Гене) Э оврум! (Оврум жугьоб нисе доре)

З а р а н г и л. Э жун ишму эз сер эни гуйге сэгIэт рафди, и э хуьшде недери.

Куьнд оморени э звер сер энү поисдени, жэгъли венорени э сер ю.

З а р а н г и л. Хок э сер туьчуьни хэр. Кечелуьн гъутури било-гъуьн чешмесинден су ичер.

Оврум бирден эз нокуми вэхуьшдени, десгоре лов сохде, хъэрой сохдени:

О в р у м «Гъейвой, э хунейме гIэтош денорет-ооо!» *(У песово чаруьсдемунде, э е зарбевоз нэхэбереки расирени э Зарангил, угьо гьердуьеки офдоренуьт э хори. Зарангил э дегешдеки э муьшд зерени эз синей Оврум).*

З а р а н г и л: Омон, сер ме сов бисдо, сове-сов гердош, зэх-легьомереш берди — зэхълейтуьре худо бери.

О в р у м *(Э мэхътелиривоз вэхуьшдени, дениширени э Зарангил, гирисдере хуно пуьрсирени).* И туьни?

З а р а н г и л *(Вэхуьшдени, гъуз бирени э лой Оврум).* Туь неви-нигъои!..

Перде

(Эхир)

ФОЛЬКЛОР

**Ихдилотгьой Шелмуьй Мемри,
метелегьо, овосунегьо.**

ИХДИЛОТГЬОЙ ШЕЛМУЫИ МЕМРИ

1. ХЭР, НЕФТЧИ, ФОЛЧИ, ЗУРНОВИЧИ, РАБИ.

Е руз мере э горсовет огол зе мугу:

— Шелмуь, весси, э тенгемэхэлегьо, э дэгьме хуне зигьис-дейгьо. Ги туьре ордер, бура э тозевекурде хунегьо, зигь эри туь.

Ордере вегурде, шори-шори оморум э хуне. Шеле-шултеймере вегурдуьм, вонорум э кул хэр, зене, гІэилгьоре э пушо дешендуьм — гьейки!

Тенгемэхэлегьоре ишму биё данит. Унжо чуькле-чуьлке хунелегьо бу. Хори хуне е митро лугьонди э гьэд хори дебу, диворлегьо гилови бу, бунлегьо — сар. Э жигей пенжере э бун хуне сула дебу. Руз эн офдоиш э гьэд эн хуне чум одоми бегьем чи нисе дирембу. Поиз, зимисду сер весал те сугьразани малад бирембу.

...Эхирки сертуьре дорд недуьм, оморум э хэревоз э куьнди-гьой эн «Келе нумаз» расируьм, хэр ме поисд. Хьэрой вегирдуьм э сер хэр, — у эз жиге нисе жуьмуьсде. Кифлетлугь шуьвер, кук, духдер те э шуьгьэм иму гуж деригьо, хьэрой сохдим э сер хэр, гьуьл зерим хэре — э ки мугуи, хэр имуре гьич одомини гуфдиреш хьисоб ние гуьрде. Дуьлмеш эдее тэгІди сохде, кей согьсаламет мидарам э тозе хуней жакт. Бирден омо ведиромо Рэхьмони нефтчи.

— Э Шелмуь — мугу у эз ме, — амбар куфдиге хьэрой сохде визор овурдиге хэре, у эз туь гІоси бире, мидегешдуь дураз мибу э гьэд малад, песде туь э у эслогь ниворой.

— Дие чь сохум э гуфдирейтуьревоз? — пуьрсуьруьм ме эз Рэхьмони.

— Пенж монет пул ди мере, ме нефд декуьнуьм, бергули сохум, туь бергулире э сухдеки дени э зир дуьм хэр, э жун сертуь, ерпалане хуно эз гьэд малад пар мизенуь медиров.

Дорум пенж монет Рэхьмонире. У бергули сохд до мере. Донорум сухде бергулире э зир дуьм хэр, муйгьо-будгьой хэр жэгь зе. Оммо хэр куксег сер гуьрд эри шиллогь вешенде, гьэрез эз жиге нисе жуьмуьсде. Гье и туьтем хэр е шиллогь эз синейме зе, буьруьж ме э худо верафд, офдорум э гьэд малад дураз бисдорум, эз хуьшде рафдуьм. Зенгьо-гІэилгьой ме сер гуьрдуьт

«гъей-вой-гъызар эри сохде», сес энугъо э гушме дерафде э хушде дироморум.

Гьемин гье и вэхди омо ведирмо Нетенил фолчи, мугу эз ме.

— Эй Шелмуь, эдее диренуьм хэртуь э нэхъси офдори, эз малад нисе ведироморе, биё туь мере пенж монет пул ди, фол вешенуьм, хэртуьре эз лихъэ ведешенуьм. Туь нешиновусдей: э ширине гофовоз мараш эз луле ведешенде мибу?

Дорум пенж монет Нетенил фолчире, у сер гуьрд эри фуьгунде, мугу эз хэр, ме дануьсденуьм туь эз гIуьлом дуьлхуьрди, гьеме э туь охмури шенде, хэндуьсде, руьхшенд сохде, егIни туь эз эгъуьл суки, э товней туь хэлггъо ченд жире-бежире руьхшенде метелегъо гуфдиренуьт. Оммо ме дануьсденуьм эз хэр сабуьрлукте, э гиснеи, герми, хиники, э кор тоб дорегоре хъйвон нисди, хэр эз гьеме хъйвугъо ве женевергъой гIуьлом эгъуьлменди, негъогъ Миши-рабину, Оврогъом-овину, ГIисо-пейгъэмбер, Мэхъэмед-пейгъэмбер рэхъ ишу офдоренге, угъо гIэсбе, девере, филе гъобул несохдет, гьемише э кул туь венуьшдет рафдет, хэлгъэ угут-несигIэт эй доре, э рэхъ дин-туро эри дешенде. Биё туь эз зохут ве хотур Миши-рабину, Оврогъом-овину, ГIисо-пейгъэмбер, Мэхъэмед-пейгъэмбер ведиро эз и малад.

Э жигей эз лухъме ведироморе, хэр э пое норе, е пое вегуьрде, сер гуьрд пес-песоеки эри вор ведешенде.

Нетенил фолчи берд пенж монете, ме мундум э хэревоз. Омо ведиромо Бинеми — зурновчи. Диренге хэрме э лихъэ домунди, эз ме мугу:

Эй Шелмуь, биё туь мере эй «шомош» пул ди, е дуь вежегъисденигъо гъово зенуьм эри хэртуь, э жунтуь, вежегъисде-вежегъисде медиров у эз малад. Сес зурнов ме муьрдегъоре э жу оворде.

Е пенж монет Бинемиреш дорум. Бинеми зе е ченд вежегъисденигъо гъово, оммо хэрме дуьм хуьшдере вежогъунд поисд, эз жигей хуьшде нежуьмуьсд.

Бинемиш рафд. Омо ведиромо раби Бебейхуне э сисид-тефлин хуьшдеревоз, мугу эз ме:

— Эй Шелмуь, е дегъ монет пул ди мере, е нимаз хунум, хэртуьре эз лихъэ ведешенуьм.

Меш мугум эрима: «э дегъ монет буравгъо жиге — дегъигеш буравгу». Дорум дегъ монет рабире. Раби сер гуьрд эри нумаз хунде. Гьетте раби Бейбейхуне нумаз хундере сер гуьрде и хэр терс лэгIэре пара сохде, сер гуьрд эри гIэрине зере. Гьечи дуьсе гиле бурри у нумаз эн рабире. Эхириш раби нумаз хуьшдере хунд верасд, оммо хэр гене эз жигей хуьшде нежуьмуьсд.

Бирден омо ведиромо трахтир э машиневоз. Ме мадан и трахтире колхоз фирсоребей э ме эри кумеки сохде, куч-кучмол-мере эри э тозе хунгъо берде. Э мошин, хэре шеле-шулте, журт-пурт, гIов-гIэиле веноре рафдуьм э тозе хунгъо.

2. РАБИ НЕ ОШНЕУ

Те Советски власть бирен. Е руз орине зен ме, Саро, эз ме хьэлово бири: е пенж-дегъ шогъи оф биёр эри шевшобот не руз шобот е бугълемей жэгIи, енебуге егъни гушди сохим, шобот нмуре гирим.

Бугълемей жэгIи не егъни гушди холеймуреш воисдени, оммо и нисдигъо ализе «пенж-дегъ шогъире» эз же офум, биёрум ме? Ме э туь гуюм, сер ёбо руз орине бире, иму косиб-кусуб э дуьлесди домундембирим рафде: эз же биёримге эри шев-руз шоботи е кем пул.

Рафдуьм э «Фэхъле базари», э пушой «Чуькле нумаз», поисдуьм, мугум, белки е гIошир е шеле до мере э хуне эри берде, енебуге е тукончи кор до мере пура гIэребий емуьш, ошлугъэ эри тигъи сохде. Эжи, э хори-гъово чи эз же омори. Е куксегиш мере э гуш гуьрдегор нисди. Гьечу э кор имид бире, те шохьонгум э келлей пой поисдуьм э базар. Зенме э хуне чуме рэхъмени, кей ме э кишниш не гушдевоз енебуге тозе жэгI не элуь-домбулевоз э хуне могордумге.

Эз уьзуьгъэреи не эз гъэгър дуьлме ме дие э хуне нерафдуьм, гъишдуьм рафд е сер э гъирогъ шегъер, э жиге куьгъне хэрмонгъо. Инжо е келе суьмерду дебуге. Деро вокурде, дерафдуьм э гъэд ю, мивинуьм инжо нимей суьмерду гивен не суьмерду пури. Дарафдуьм э гъэд суьмергъо-гивгъо, мугум е кем хисуьм, тэхъли чумгъоймере, не тэхъли дуьлмере вегируьм.

Суьфделе чумме э хов верафдебуге, мивинуьм киниге э ён гъэбуьргъэйме эдее жуьмусде. Серо тиж гуьрде, миденишуьм мивинуьм и Петэхъ — Етим гуьфдиренигъои. Бу ижире кечел, етим, сэхъибсуьз, хунесуьз, е чордегъ-паздегъ селе гIэил. У гъемише э сер тонугъой хэлгъ, э вечерасуьсде хунегъо, э ижире далдегъо — суьмердуьгъо хисирембу, эз сер куегъо лугъэ-пара велг-остгъу, хьэпуьр-чуьпуьре мечи михурд эз гиснеи. Е руз зимисду уре жиге небире эй хисире, рафдебуге э сер гъоврегъо э е вечаруьсде гъовре хисире. Петэхъ — Етим ю е назук, е мерез бу, оммо шуьгъэм ю ченд е челег бу, эзгIиф бу, вемасире бу.

Мугум:

— И туьни фэгъир инжо?

— Эри, лелей, Шелмуь,— мугу Петэхъ.

Гьечу э еки ихдилот сохде, е гъэдер шев гирошд, песде мивинуьм дер эн суьмерду сес сохде, вокурде омо. Киниге лампе дегесунд. Мивиним э сумерду диреморигъо раби не е раче гIэрусь, жогъиле бие зен, Нобот гуьфдиренигъои. И раби амбар чум шура мерд бу. Дуь раче зенбу уре, гене чум гисне керг э гендуьм дерире хуно, чум эн у э раче духдергъо не жогъиле бие зенгъой хэлгъ домундебуге.

Угъо э хуьшдеревоз е ленгери гIош руьгъэни, э сер ю керг вери, е чорек шороб, е тас не е ламбалушиш овурдебируьт.

Раби лампере вегуьрд эз дес эн ошней хуьшде, но э куьнж эн суьмерду, омо э ки гІэруьс, сер-синей энуре тимор сохде, мугу:

— Эй гуьзел ме, негуи туь э ме э же ошугь бирейге?

— Э гІэруьси эн Менешир — жугьоб до духдер наз сохде-сохде. — Туь унжо, зерде килэхь бухоре э сер, гьобой эн мовут э тен, не мэхьсгьой алати э пой вери вежегьисденки, дуьлме э туь домунд рафд. ГьейсэгІэтиш у хэндей ту, у чигьрет туь, у вежегьисдей туь гуйге э пушой чуммени.

Нобот омо, гьэл дешенд э герден раби, сере веноре э сер синей эн у, пуьрси:

— Жон, раби, туь мере э же соймиш сохдей!

Раби нэхуьти хэндуьсде, сие рушгьой хуьшдере тимор сохде, гуфди:

— Руз гьеминон туь э дерьёгь, сипре бад э хьэвуьз симов зерере хуно, туьре унжо диренге дуьлме э туь домунд рафд. Имугьойле теебо шороб, гІош хурде, кеф сохде, е хуб менетуни э еки вежегьим.

— Жон раби, — гуфди гІэруьс, — инжо не гьоволи не зурно-ви, чуйтам вежегьисде бире инжо?

— Гьэйгьу нибу, — мугу раби, — иму «диги-диг мизеним, иму межегьим.

Раби не ошнею гуфдиренигьо гофгьоре, не сохденигьо коргьоре ме не кечел эдее шиновусденим, диреним.

Раби не ошней ю «диги-диги» зере, сер гуьрдуйт эри вежегьисде. Ме зури-зури кешируьм эз гьэд гьёвгьо е гьэмиш, кордере вегуьрде, балабан гьуьч сохдуьм, донорум э лэгІэйме, мугум эз кечел:

— Петэхь, ме э балабан зереки, туь гье у туьтем сер ги гьоволе эй зере.

— Мере гьовол нисди, лелей Шелмуь, — мугу эз ме Петэхь — Етим.

— Шуйгьэм туьре чуй бири, — мугум эз у — эз шуйгьэмтуь келе, дарам гьовол бире? Дегешд э сер кемер, зе парте-парт эз шуйгьэмтуь.

Ме гьетте балабан зере, кечел парте-парт додо эз шуйгьэм хуьшде. Раби не Небот шинире мунде сес балабан нен гьоволе, зэхлегьошу рафд, угьо гьучкигьо эз туьфенг овчи вирихуьгьоре хуно, оворде чигьоре шенде, вирихде ведерафдуьт эз суьмерду. Э вирихдеки, килэхь эн раби домунд э бун дер, офдо э хори.

Игьо рафденге, ме не кечел вэхуьшдим, гьемей эни чигьоре вугуьрдим рафдим э хунейму. У шев хуб е ленгери гІоше, керге, чорек шоребе хурдим, хисирим.

Сибэхьмунде вегуьрдуьм кечеле, рафдуьм э нуьмаз. Раби нуьшдебу, эдембу эри хэлгь мэгІэсигьо, дорошгьо хунде.

Мугум эз раби:

— Ой раби, — «шобот шолум», ди, гІээзи пул имуре, гьэгь имуре, ведерайм бурайм э песой кор иму.

— Чув «пул», чу «гъэгъ?» — Глоси бире, хъэрой вегуьрд э сер иму раби, — ибуд рошоглм бошит эзинжо.

Ме эз зир гьултугъ гьирогъ эн килэхъ рабире бурмудум э у. Раби ранг до, ранг восдо.

— Эёр туь омо ми? — пуьрсируьм эз раби.

— Эри, глээзи, — хоши-хоши гуфди раби. — ченгъэде расире эз ме?

— 25 монет, — мугум ме.

Раби гоф несохде, ведешенд 25 монет пуле до э иму. 25 монет увэглдо келе пул бу, е гов восдоре мибисдо.

— Гу имугьой хуней глэруьс эжеиге, эзуш бурайм пул имуре восденим.

Глэруьс эйчуьи ишмуре, пул энуреш ме мидуьм, гуит ченгъэ-деиге.

— 100 монет, — мугум эз раби.

— Эи амбари эйчу? —

— Эри э пэхьникие глэруьсигьо иму гьоволзурнов зере чор-войне гьимет вегуьрденим, — гуфдируьм ме эз раби.

Чорей раби небисдо, фуьрсо гобое, у рафд овурд эз пулгьой нуьмаз до имуре сад монет.

Пулгьо, чигьоре э хьэлолиревоз ме не Петэхъ — Етим бэхш сохдим э еки. Е гъэдер вэхд эз у рузэйло мере дие зен ме инжи-миш несохд, эри е «пенж-дегъ шогьи» чи эн шевшоботи.

3. ЧУЪТАМ КОЛХОЗ ИМУ МИЛЛИОНЕР БИРИГЕ

Э Дербенд гьеме дануьсдени, гьетте колхоз гуьнжо норе оmore, ме э колхоз дерафдем. Эз ме зиёдте эри колхоз жун сухун-дегоре одоми кем офд миёмо.

Е руз э богъ эдее луьгенде векенденим. Шохьонгум бисдоки, бригадиргьойму Мухоил, Довид не Исай Фридман оморут, фегьм сохдут луьгендегьоймере, гуфдируьт:

— Луьгендегьойтуь лугьонд нисди, лап «доези», унегуьре иму эритуь эдее трудодень кем нуьвуьсденим.

Хьэлово бисдорум э игьо, «атав ехши, анав ехши, бие ишму эз ме трудодень мебурит», нэгл, э ки мугуи. Вэхуьшдуьм рафдуьм э шувкеет э ки пирсидател иму Рэхьэмим Нахшунов. У мугу:

— Туь бура, лелей Шелмуь, кортуьре сох, ме песде миём луьгендегьойтуьре фегьм мисохум.

Собэхьимуьн оморум э богъ, вегуьрдуьм биле э десме, е бил зере, бил ме дув митро, те бинедимбили э хори дарафде, гьеебо пенж пут хорире вегуьрденуьм э билевоз норенуьм э гьирогъ. Гьечи э бригадиргьо гъэгър сохде, ме инжиге е луьгенде векен-дуьм, эз сер лап те кун эн хори. Е гилейге сере тик гуьрде дени-ширенуьм зеверо, э звер сер ме чум руз э асму менг не асдара-гьо вединуьт. Сес сохдум глэйлгьоре эри хъэрой сохде. Сесме ки, туь дануьсдени, ченд сес эн пиравуз пучтовои. Глэйлгьо кура

бисдорут э иловлей эн лувгенде, расегьо дешендуът, расегьо кутэхь ведиромо, угьо те кун лувгенде оморе нерасируът, овурдуът дуразе нердуйгьой эн пожарни комондере, нердуйгьош кутэхь ведиромо.

Чорейме небери, э диворгьой эн лигенде, э билевоз чухурекигьо векенде-векенде, э угьо пое норе-норе ведироморем.

Оммо, э жун туь, эз у лувгендейме е тегьенг вороморембу, гьолини эн тегьенг ченд сад гьовогьдор бу. Лувгегьой эн у е нимей асмуре дегуьрдебу. Е хушегьой онгур э у вереморембу эз гьерки энугьо дегь бедире шире видироморембу. И е тегьенг тэхьно ченд 200 гектар богьгьойму онгур дорембу. Гье эз у салевоз колхоз иму эз гьеме пушо миллионер бисдо э Догьисду.

Кими колхозгьо эрзо нуувуьсдуът, бердуът дорут э наркомзем, егIни гуйге лигегьой эн и тегьенгме асмуре кешире, э сер богьгьо-тегьенггьой энугьо герми, чуьшме оморе нисе гьишде, онгургьой энугьо хуб нисе расире, ширин нисе бире, э колхозгьошу амбаре зарал бире.

Наркомзем бовор сохд э угьо, ихдиёр дорут эри бура у тегьенге. Теимугьой у тегьенг э богь иму момундге, э жунтуь, сер иму зар мибисдо, пой иму суьрхи.

Нуувуьсди эз гофгьой эн Шелмуьй Мемри Хь. Авшалумов э шегьер Дербенд, э сентябрь 1939 сал.

(Песой эн ихдилотгьой Шелмуь дешенде оморенини э салиге ведироморенигьо альманах).

МЕТЕЛЕГЪОЙ ЭН ХЭЛГЪ ИМУ

Эз деве келе фили.

Зугъу э герме жиге дери.

Жогъил шороб нэхурдекиш
серхоше (пиёне) хунои.

Гъингъэлиш черх гIэребере
гуърде.

* * *

Одоми ю хуьшдере нэгI, кес
юре биё тэгIриф дуй.

Гъой-гъой рафд, вой-вой во-
гошд.

Шев хов дири, руз делуй
бире.

Е кечеле духдер хуби, эз
хьофд небуде кук.

Жун эн хэр е э гIови, е э
хьуьзуьм.

Раби гуфдирере месох, раби
сохдере сох.

Више чогъолсуьз нибу.

Эз куьгъне дорошгъой рабире
шиновусде, куьгъне мэгIнигъой
ошугъэ шиновусде хуби.

Э дерд-дуйлесдиревоз келе
бугъо одоми лов хэнделуй
нибу.

Бие зен дуьл хуьрд мибу, бие
мерд могъбул.

* * *

Дерд небугъо одоми мэгIни
ни хуну, нечоьгъ небугъо одоми
ноле низенуь.

Куьгънен, е сер эз девр Гъо-
зи-мулла мунден.

Гушгъой хэр дурази, эгъуьл
ю кутэхь.

Э шефде луле шефде пое во-
гъунде.

* * *

Сег мугую: гІэил амбар гер-
до: эз дес энугьо офдоре лугьо-
парара хурум сирои бошум.

Назу мугую: э хуне гьеме
миро, е кура гьэри домуно,
масдгьо-керегьой энуре э хэв-
лети хурум.

* * *

Э зир дор домундогориш э
хьэрои, э зир велговуш домун-
догориш.

Гьозор пише — кем кисе.

* * *

Гьемише хирбенди, хушевеги.

* * *

Э килэхь ме медениш, э зир
килэхьме чуй дериге дениш.

* * *

Э сиегьиме (бирачиме) ме-
дениш, э коргьой ме дениш,

* * *

Гоф амбар месох — гьэлет
мибоши.

* * *

Хори сэхьибсуыз мунденге
чогьол э сер тепеи марав.

Эз гІош ю нехурдем, эз ду-
рейю чумгьой ме кур бири.

Зимисду невиниригьо буыл-
буыл гьэдуыр весале нидануь.

Жофо некеширигьо угьул
гьэдуыр софоре нидануь.

ГІуьлом кервонсуреи: еки
эдее оmore, еки рафде.

Эгьуьл одомире биё эз хуьш-
де бу: уре э базар нисе фу-
рухде.

* * *

Эз шороб пиён бугьо очмиш
мубу эз пул пиён бугьо очмиш
нибу.

Худо назуре пардуьшгьо ми-
доге у э гьово — жиге бэгІэве-
че нигышд.

Худо гове доре суьрггьо хэре
мидоге, мизе шуьгьэм эн гье-
мере лов мисохд.

* * *

Худо мере гІошири медуь-
гуь, жунсогьи дуьгу.

* * *

Шир эн муьруьгьо гов ширин
бире.

Гьер руш вегьишдогор раби
нисди, руш кечиреш вебирени.

* * *

Чумгьо недиге — дуьл ни-
хогьу.

* * *

Э звер туф шенуьм э бигь-
гойме мирасуь, э зофру — э
рушгойме.

* * *

Тэхьно э бугьэ буравгьо —
гІэлем ошгоре мизендуь.

* * *

Э гьовреш жигей одоми биё
фирегь бу.

* * *

Е дес чек зенуь гуфдире сес
нибу.

* * *

Нум одоми ведерафдеижон,
жун одоми ведерафде хуби.

* * *

Эз одоми е хуби, е усולי
мунде.

* * *

Эз биёбури муьрдеи хуби.

* * *

Глэнг глэсели бири э жун ю
офдоре.

* * *

Угьо э екиревоз руьгэ не
глэселе хуноют.

* * *

Бэгь гуфдимугу: ме гоф ам-
бар мисохум, терсиренуьм э
лэглэйме глов мидаров.

* * *

Эри глэруьс хэлглэт, эри дор
велг яровуьши.

* * *

Эз зерди хое эдее муй гешде.

* * *

Десме сергини, нун ме
руьгэни.

* * *

Нун туь жуьгьи гердо, глэш-
туь — эрзуьни.

* * *

Гьэзенж туь эрзуь гердо, ту-
морей туь север.

* * *

Э гьер дигь гьэрез е хэр, е
кар, е лол, е ленг биё дебу.

Муьнуьк хуругьо — глов ме-
чинуь.

* * *

Гушд э сер эй остгьу мобу.

* * *

Сер э сэнгь расугьо дорд
мидуь.

* * *

Уре эз дохьор гули-гули раф-
де воисдени, гьэбуьргэгьою
дорд доре нэгл.

* * *

Куре раче зе эричуьни?

* * *

Э зир гьэжгьу глэтош недо-
норе гьэжгьу нидуьшуь.

* * *

Лампей эн гьер мерд э хуней
эн гьер мерд товуш мидуь.

* * *

Кире дуьлесди нисдиге хов
ю сэхд мибу

Ужузе гуше лезетлуье шул-
пов нибу.

* * *

Эн гьуьзуьргуьл чирегор э
дес ю телуь мерав.

* * *

Эн амбар гешдегор тирох ю
амбар мидуру.

* * *

Чум эн бэхил нен темэх-
кор — эн гиснемуьрде хуно
мибу.

Темэхъ э одоми гуьгъ михо-
руну.

Беди кесе хююгъо эхириш э
беде руз мумуну.

* * *

Эз нум гIэселе гуьрде лэгIей
одоми ширин нибу.

Эз нифри одомигъо мимуьрд-
ге, э Гуьлом е доне одоми ни-
мунд.

Шефд нуьшим, дуз гоф со-
хим (Эгри утурег дуз дони-
шег).

Мар э гъеме жиге шефд му-
рав э лулей хуьше дуз.

* * *

Эз гъуронгъо метелегъо расди.

Тизкере нун жуьгъи вогънеи.

Эн одоми зугъун е дуьл ю
шефд бирейнжо луьнг ю шефд
бугъо хуби.

ГIэсб эн венуьшдогори, дев-
рон эн сурмиш сохдегор.

Амбархури гуьгъ хурини,
кемхури жевгъер хури.

* * *

Амбар хурденге гIэселиш э
одоми нуьш нисе бире.

ГIош туьре меди, гъоштуьре
ди (ошув верме, гъошув вер),

Гъуногъ э хуней кес селигъэ-
лукъ мибу.

* * *

Мол эни гIуьлом э и гIуьлом
мимуну.

Бебе элукъ хурди, дендугъой
гIэилгъо куьл бири.

Зен хосденге — е мегъ шори-
ни, сад сал дуьлести.

* * *

Э гъово имид бире пустире э
хуне меше.

Эгъуьлменде дуьшме эз хэре
дусд хуби.

* * *

Эз гъеме хэзинегъой гIуьлом
хуней зиьди.

Гъовогъдор сер тик бире,
сибдор сергъуз.

Эз терс одоми дургу мугую,
эз гиснеи мидуьздукъ.

Усоле одомире усоле хъэр-
мэхъгъо мибу.

* * *

Хэр сипи бисдо гуьфдире ди-
вэгI эн у дегиш нибу.

Пул дири — гъудурмиш бире.

Сег бири э хэлгъ хъэлово
бире.

* * *

Гъэдуър хубире гъэдуърдан
мидануь.

* * *

Э никиме беди омори.

* * *

Эз сухде жигей хори вегуърде
омори.

* * *

Ой сабуърсуьз! Нуьгь мегь э
шуьгъэм дедей чуьтам туь тоб
дорей?

Эз дуьл жогъили, эз гъуьмуьр
куьгъне.

* * *

Хисире одомиш екини, муьр-
де одомиш.

Амбар хисуьгъо амбар хов
дире.

Э ки муьрде чуь рафде?

Вой эри муьрдегор.

Эз е гомиш одоми дуь пуст
никенуь.

Эз донду вохорунде шуьгъэм
сирои нибу.

* * *

Совуй гъови э рэхь эн гъов
хуьрд нибу.

Кечеле сер эз чуьшмей би-
логъ гъов михуру.

Сикей эн и духдер эдее эз
Самбур гъов хурде.

Раче э гъиче нисе веноре.

Сег домой дер одомиш бие
рач бу.

* * *

Зен ю бед бугъо, руьш ю зу
сипи мибу.

Эз пиен те делуь тефигъэти
недери.

Сер ме кечели дес ме гъэ-
сели.

* * *

Эз бине шефд веровгъо дор
гъич дуз нибу.

Согъире сейрони мибу.

* * *

Гушд э лэгъэйме, тирох э
пойме, валлагъ-биллогъ гуьр-
мемишем.

* * *

Дин ойру бирор ме.

Эз серегъуз терс.

Гов небугъоре говду нибу.

* * *

Э мол небугъо дигъ нэхирчи
нибу.

* * *

Э вихтей зугун эн у худош
ниведиров.

* * *

Шев хов дири, руз дивоне
бире.

* * *

Дуь гов э е говдуш дуь екире
суьрг зерени.

* * *

Дуь бирориш э еки кимвэгІдо
офдорени.

* * *

Тепенгьо невечаруьсде, чуху-
рекигьо пур ние бире.

* * *

Чум темэхькоре е хок бэгъэй
гычиши сирои нисоху.

* * *

Ленге хэре кура нэглбэнд
мибу.

* * *

Э бусдончи эдее тара фу-
рухде.

* * *

Э више хуьзуьм восдорогор
ниофи.

* * *

Гелере э гуьрг тапшурмиш
сохди.

* * *

Эз дериш эдей дироморе эз
пенжереш.

* * *

Екире гІов шишири, екире
мозол.

Кук ю фермез бугьо мерд,
рушо зу сипи мибу.

* * *

Э дестуь нерасуьгьо жиге дес
мекеш.

* * *

Эгъуьлтуь неветовугьо коре
бовор месох.

* * *

Муш гьечуь дануьсдени эз
назу зурбоге э гІуьлом де жене-
вер нисди.

* * *

Гемигьойтуь беге э дерьёгь
гьэргь бири, туь гьечи сер дул-
луни!

* * *

Эз хокистер гІэтош нибу, эз
огьил дие жогьил нибу.

* * *

Гьер нечогь бирогоре худо
гІэжел доге э гІуьлом инсон ни-
муну.

* * *

Сер коре чуьтар гуьрдиге, по-
союш гьечу медарав.

* * *

Тембел эз кор, огьжигер эз
довгІо — хьэлегигери.

* * *

Муьрде екиреш нисе воисде.

У не терс дануьсде, не гІэйб.

* * *

Э сер гIэребе вэхуышде одо-
ми э гIэребечиревоз женг ни-
гуырь.

* * *

Эз гылогоь терсуйгоь э гьу-
гьэр тум нишенуь (никору).

* * *

Эз бэгIэвече терсуйгоь эрзуь
никору.

* * *

Эз мешебеги терсуйгоь э ви-
ше нирав.

Одомире зугьу вебу гуфдире
гые гоф сохде нипою.

* * *

Э дес гьэречи гьовол офдоге
гые мизенуь.

* * *

Гьэречи бири э кучегьо оф-
доре.

* * *

Энгуышд небугьоре энгуыш-
дери нибу.

* * *

Сабуьр хубе чини.

* * *

Мерд недебугьо хуне веча-
руьсдеи.

* * *

Бирор туь бирейнжон бирор
зен туь мибисдорумгьо хуб-
те бу.

ГIорде зерем, гIэрдовуже э
гьиче веноре.

* * *

Чи — тозе, дусд — куьгьне
хуби.

Эз хуышденхогь одомире дусд
нибу.

* * *

Дусд эй офде асанди, дусди-
ре эй дошде — четин.

Сад дусд кеми, е дуьшме
амбар.

Лугьмеинен дусд бугьо пе-
сою дуьшме мибу.

Ярэгьсуьз довгIо нибу.

Хуьжетсуьз женг нибу.

Женгесур э хьэлов хуышде
нимуьруь.

* * *

Эз гIов не гIэтош гьемише
дур бош.

Э дерд бугьо жиге дерд кеш,
э кеф бугьо жиге — кеф сох.

* * *

Эз мундейтуь чуь хьйри эйму
эз муьрдейтуь зарал бу?

Лэгьлэгьи, лугьошумор.

* * *

Келе мерд бири эз эгьуьл ве-
дерафде.

* * *

Донду невебугъо гІэнж ни-
гуьруь.

* * *

Эз дур биевгъо хэбер бед
мибу.

Э сер гъоврегъо уин (вози)
нибу.

* * *

Рафде рэхътуьре шинох, омо-
ре рэхътуьре эй дануьсде.

ГІэиллегъо хуне гуьрде бе-
бей, муй бура дедегъо э шуьвер
эйчуь рефдебубу.

* * *

Эри гьер гъуш лулею, эри
гьер мерд ватан ю ширини.

Эри чоьголгъо сер бирейнжо,
эри аслангъо дуьм бире хуби.

Рихде гІове вечире нибу.

Бура нун э еки нивогосу.

Шефде доре дуз сохде нибу.

* * *

Эз е сентгъ бинебору нибу.

* * *

Э муьрдей кес шори месох —
туь гІов немурьуьм нехурдей.

* * *

Хуьрдегъо — гъэзенжи, мун-
де мирос.

* * *

Эз пул одоми гуьгчекиш би-
рени, элчэгъиш.

* * *

Гъемей чигъой гІуьломе вос-
доре мибу, бебе не дедере вос-
доре нибу.

Эри келе одоми эз гъеме чи-
гъо гІэсел ширини, эри соворе
гІэил — шир эн дедей.

Э више дивон нибу.

Пул не мол одомире эгъуьл.
не гІэсуьл ние доре.

* * *

ГІуьломе гІов шишигеш э
гуш бидбид недери.

Бирение вече эз э гъэд хое
жив зере.

Мар пусд хуьшдере шендени,
огъуй хуьшдере нэгІ.

Керге хуно сэхде руи.

* * *

Гъилогъиш гІэилгъой хуьш-
дере сипи гуьфдире.

Эз зугъу ширини, эз дуьл
тэхъл.

* * *

Э гІов батмиш бирейм, дие
воруш э иму кор нисоху.

* * *

Хэре э сер куърпи зе.

* * *

Е гиле хэре бесд, песде э ху-
до тапшурмиш сох.

* * *

Гит-гел Мердэхэй эвде ёхду.

ГПэилсувз гердо дуьшме.

* * *

Хэр э хьож рафд гуфдире у
Хьожни нибу.

Ингъэде рач мебош — инжи-
миш небоши.

* * *

Суьмер небугьоре суьмерду
нибу.

Келе тоёгьо э гъуигъэвоз ве-
расде.

Эз мужине пуьрсируьт: «Сер-
туь келе эйчуьй?» мугу: «Эз ке-
легедиме», «Кемер туь назук
эйчуьй?» мугу: «Эз инчели-
ме». «Кефел туь гъолинд эй-
чуьй? мугу: «Уре мепуьрс е туь
мимири, е — ме».

Э дусди гуьрди, э дуьшмени
ведеберде.

* * *

Эз дуре бирор-хэгьер куьн-
де гъунши хуби.

— — —

КУК КОСИБ НЕ ДУХДЕР ЭН ШОГЬ-АББАС

Шогь-Аббас гьемишейнегьой хуышдере хуно вегуырде Данандей-Бегьлуьре вадарафдени э ов. Герме рузгьой гьоми бу. Шохьонгумигьо угьо оморенуьт расиренуьт э е дигь. Гьово вечи-ребу мунде, хьозур бу эри ворущ оmore. Данандей-Бегьлуь мугую эз Шогь-Аббас.

— Огьойме туь, имуре э рэхь ворущ муьгуьруь имишев, биэ э жеш бисдоге поим те сэбэхь.

Миденуьшуьт мивуьнуьт, эз дури товущ лампе ведини. Эз е хуне куьнд миёв угьо, мукуют дере. Э и хуне зигьисденбуьруьт е косиб э зенюревоз. Косиб мокуну дере, угьо муьпуьрсуьт эз косиб:

— Гьэмел миёвге имишев эри поисде, имуре дегьилит те сэбэхь.

Косиб, бошисде мугую, хош оморит софо овурд. Угьо кинуьт-ге дие мэгьлуьм нисохут хуышдере э косиб. Зен косиб миёру суьфре мидешенуь эри гьуногьгьо, гьисдигьо косиби-гьлонишуре минуь э пушой энугьо.

Зен косибеш бу вэгьдой гьэил бире. Нимешевигьо дерд мэхуь-зуь зере. Косиб мидарав огол мизенуь зен гьуншире, гьэил мибу зен косибе. Ебойге эз худо омоге, эз бенде омоге, Данандей-Бегь-луь шэгьгьэ мизенуь михэндуь. Шогь-Аббас мугую:

— Гене чуь бисдо туьре?

— Чуь бире, мугую у,— косибе кук бисдо, у келе мубу, дух-дертуьре мегуьруь.

— Огь бебейме су гиро, чуь гуьфдире туь, у кор нибу,— мугую Шогь-Аббас.

Шогь-Аббасе имишев хов ниёв. Себэхь биренге, пушой э рэхь офдорешу, огол мизенуь косибе мугую у.

— Дануьсдени чуьниге, мере гьэил нисди, ишмуре гьелем генеш мибу, ди мере и гьэиле, туьре дуь гьейбе суьрх мидуьм.

Косиб гоф мисоху э зеневоз, рази мибошут эри вегуырде гьей-бегьой суьрхэ, доре гьэиле. Мипучунут гьэиле э гьундогь, мидуьт э Шогь-Аббас, угьо «Согь бошит» гуьфдире миравт.

Е дуь дигье гиросде рафденге угьо, гьэиле мишенуьт э е сав-зегеи, миравт рэхь ишуре.

Имогьой хэбер дуым ишмуре эз е гъэриле, комики зигьисдем-бугьо э у дигь, гІэил шенде оморобугьо жиге.

И гъэрире бу е кечи, у кечире, сэбэхь мунде бердембу э савзегеи, шохьонгум овурде. Имбуруз кечире берде, рэхьзо сохденге, э вогошдеки э гуш энү мидарав сес гирисдей чуькле гІэилле, риз гуьрде мирав э лой гІэил, эз же оморега сес гирисде. Миёв куьнд мибу гъэри эз гІэил, миденуьшуь мивуьнуь, гІэиллере эри гирисдеш гъувот немунди, эдей паре бире эз гирисде. Гъэри мегуьруь гІэиле э гъужогъ, мугую: «худо невери эсер ю, туьре инжо шендигьо одоми, гІовун туь гъэним гердо юре»...

Гъэри гІэиле овурде, миёв э хуне, уреш не гІэил бу, не кес, не кимсе. Мугую у эри хуьшде: «мидорум э ширлей кечиревоз, келе мисохум, эри муьрде руз ме мисвой, белкем кукъети бисдоге эри кесуьзе серме. Э гъечиревоз гъэри сер мигуьруь эри келе сохде куке.

Мигирору рузгьо, салгьо, келе мибу кукле. Кук мибу хьофдхьэшд сала, фэгъире гъэри э же хубе чи гьисдиге юре, гьеме мидо куке. ГІэилиш бу лап рач.

Е руз и кукле медарав э куче, э гІэилгьой гъуншигьоревоз э вози сохде мибу. Шогь-Аббас э Данандей-Бегьлуьревоз мибу, э кул гІэсб вери, эз ов вогошде. Гье эзи куче э гирошдеки, Данандей-Бегьлуь эз гъэриш эни гІэилгьо мивуьнуь кук гъэрире, гьбирден чек мизенуь михэндуй, Шогь-Аббас мугую:

— Чуь бисдо гене туьре, Данандей-Бегьлуь?

Мугую:

— Чуь бире, у кукле комики туь эз косиб восдоребиригьо дуь гьейбе суьрх доре, берде э савзегеи шендебиригьо, уни хьофдхьэшд салеш бири, э гІэилгьоревоз эдей ошугъ-ошугъ вози сохде, духдер туьре егъин мегуьруь.

Шогь-Аббас гьогъ мибу мумуну.

— У кор бире гІэмел ниёв, — мугую у. — Ме е кор биё сохум.

Куьнд миёв угьо эз гІэил, муьпуьрсуйт, туь кук кини? Бура дедешмуре огол зе гуьфдире. Кукле видов-видов мирав огол мизенуь гъэрире, гъэри хьэлежигер мибу Шогь-Аббасе диренге. Шогь-Аббас мугую эз у:

— Дуз гу, небуге сер туьре эз герден туь менгенуьм, и гІэил эз же омори туьре?

Гъэри ихдилот мисоху, ме эришму гуьфдирере хуно, эри унугьо.

Шогь-Аббас мугую:

— Е гьейбе суьрх мидуьм туьре и гІэиле мере ди эриме беруьм.

Гъэри мугую эри хуьшде: «Икибошден и гІэилме нисди, эз гІэил кес, гІэил нибу, сурхлегьореш вегуьруьм эриме, меллереш мизенуьт гъэсд-гъэлэгъ мисохут». Гъэри рази мибу гІэиле эри доре. Шогь-Аббас мегуьруь гІэиле эз гъэри, суьрхгьош муьдуь уре.

Миравт мадаравт эз и дигь, миберуьт гІэиле э више, э гъэре-

тиконлугъ, мибесдуът э е дор э расеревоз, хьофд гъэде эйлонмиш мисохут расере, угьо миофдонуът э рэхъ.

Фэгъире кукле мумуну э божэхъ, э гирисде те руригьой гІэил бурра божэхъ микешуъ, э сес гІэил екиш веде нибу.

Хэбер дуъм ишмуре имогьой эз Чиме-чин падшогы. Чиме-чин падшогы э ённишигьой хуышдеревоз э ов медиров, угьо эз гъэргъи эни више э гирошде мибу, ебойге э гуш энутьо мидарав сес нолей гІэил. Чиме-чин падшогы буйругъ мисоху эри гъулгьой хуышде, зу бошит мугую, данит сес эз же омореге. Гъулгьой падшогы миёвт мирасуът э кук бесде оморигыо жиге, кук гьони муъмуруъ-нимуруъ мибу.

Миёв мирасуъ падшогыиш, мивуънуъ гІэил,—гІэил гьисди, рачиоре гъэдер нисди, гуне дори, эдей сухде эз рачи.

Подшогы мугую:

— Коми инсофсуъз бесди и гІэиле э дор? Зу бошит бурит расегьоре, гІэил гьони муъмуруъ.

Гъулгьо зури-зури гьерки эз ёло мибурат расегьоре, гІэиле хилос мисохут эз муърде жиге, мидуът гІэиле гІов, дуъл ю э жиге биёвгу гуфдире, мипоют инжо едуъ сэгІэт, михорунут гІэиле.

Подшогы мугую эз гъулгьой хуышде:

— Мереш гІэил нисди, ме ире мегуъруъм э кукъети, ижире раче кук мигуънжуъ эри ме, ов ме икарат ини.

Куке менуът э кефел гІэсб, мофдонуът э рэхъ, эри рафде э шегьер ишу.

Чиме-чин падшогы миёру куке э хуне, геймиш мисоху э партал зари-суърхи, мидору уре э нун тилте недери, э гушд осгъу не вери.

Кук мибу келе, дегъ-гъеждегъ сале жогьил. Е руз кук мугую эз Чиме-чин падшогы:

— Бебе, мере воисдени э ов вадарафде, песо-пушой гІуълومه дире, имогьой меш келе жогьилуъм.

Чиме-чин падшогы мугую:

— Кукме, хелефме, туъре э жой чуъ гереки, гьисдигьойме туъни, мизенуъ гъэсд-гъэлогъ мисохут нэхогьой туъре, герек нисди туъре, и мол ме, хуъм-хэзинеиме, гьеме эритуъни.

Кук омбор мигую, бебе кем мишинову. У дес нивегуъруъ эз ехэн бебе, чорей Чиме-чин падшогы нибу, рази мибу куке эри э ов фуърсоре.

Чиме-чин подшогы кура мисоху ённишигьой хуышдере, мугую у э угьо:

— Кук ме хъэлово бири мунди э ме. Уре воисдени э ебонжэгъи э ов вадарафде, песо-пушой гІуълومه дануъсде, у кукеки чуъмени падшогы биреки, эз кес нидомуну е вэгІдош, уш биё евош-евош хуте бу гьер кореш. Вегирит эз игиде гъулгьойме е нуьгъ-дегъ одоми, егьерлемиш сохит гІэсбгьошмуре офдонит э рэхъ.

Куке мубу е раче суъмуъргъуш. У суъмуъгъушеш э гъэфес суърхи доноре, мегуъруъ э хуышдеревоз.

Мибу раче рузгьой гьоми, кук Чиме-чин падшогь э гьулгьой бешуревоз чодур зере э савзегеи муьнуьшуьт эри вомундеишуре вегуьрде, угьо э хурде, хьэз сохде мидёбу.

Хэбер дуьм ишмуре гене эз Данандей-Бегьлуь. Шогь-Аббас э Данандей-Бегьлуьревоз э ов медиров, гьемин э и куьндигьо эз кук угьош чодур мизенуьт, минуьшуьт эри вомундеишуре вегуьрде. Ебойге гене Данандей-Бегьлуь чек мизенуь михэндуь. Шогь-Аббас хуьшдере мешенуь:

— Чуь бисдо туьре гене, герде хуьрд?

Мугую:

— Чуь бире мере, туь эз косиб восдоре берде э савзегеи шендебиригьо, песе эз гьэри восдоре берде э дор бесдебиригьо кук, уни чодур зери нуьшде э гьэревошгьой хуьшдеревоз, суьмуьргьуш эню омо, суьмуьргьуш туьре пара-пара сохд рафд, эхирки ме гуфдире биёбу, духдер туьре ёгьин биё вегуьруь у.

Шогь-Аббас сексенмиш мибу, мэхуьзуь эз нуьшде жиге:

— Туь чуь гуфдире, — мугую у, — у кор е мэхэлиш нибу, эже нуьвуьсде гофи у гоф, духдер еки чуьмени падшогь миё э кук косиб мегьр бу бурав, ме гьечу буге, эри эню е глэжел миофум.

Шогь-Аббас минуьвуьсуь когьоз э сер кук: э филон жиге биёвгу.

Гьуллугьчи Шогь-Аббаси гуфдире Данандей-Бегьлуь миберуь мирасуну когьозе э кук.

Кук мухуну когьозе, мидемуну э хуьшде, песе мугую:

— Гьони миём.

Мэхуьзуь кук мирав э ки Шогь-Аббас.

Шогь-Аббас мивуьнуь эз дури е куки, э руй ю эри денишире одомире глэйб оmore, ингьэде раче глэйл гьисди, рачи юре гьэдер нисди.

Кук оmore куьнд биренге эз Шогь-Аббас мугую у:

— Гуит гьуллугь ишму чуьниге. Шогь-Аббас, согь гердош.

Шогь-Аббас мугую эз кук:

— Гьич и гьуллугь мере несохдиге глэмел ниёв, и когьозе бер э хунейму э филон жиге ди. Шогь-Аббас дори гуфдире.

Кук мегуьруь когьозе, бошгу гуфдире.

Кук мугую эри хуьшде: «И метлеб падшогье ворундеиш е игиде кори. Мирам те шохьонгум мегошдум». Кук э одомигьой хуьшдеш мэглуьм нисоху, ижире кори гуфдире, менуьшуь э кул глэсб, гьей сохде глэсбе, э рэхь миофдону.

Имогьой гуюм эришму, Шогь-Аббас чуь нуьвуьсдиге э когьоз: «Ой кукгьойме, ой духдергьойме, ой глэруьсгьойме, ой доморгьойме, ой гьулгьойме, ой гьэревошгьойме, и кук шев омо — шев, и кук руз омо — руз, и кук нимешев омо — нимешев, кеиш и кук оmore, ире муькуьшит», э когьоз гьул микешуь, Шогь-Аббас.

Кук миглей пишнеи мидарав э дигь Шогь-Аббас. Дигь Шогь-Аббас бу лап раче дигь, э кучегьо поисдебуьруьт раче хунегьо, доргьо.

Эз дури у мивуьнунь е раче богъ-богъчелуье жиге. Гъей мисоху гІэсбе, миѣв мирасуь э богъ, мифурав эз гІэсб, мидеберуь гІэсбеш михоруну, гиѣвгю чире, юш дес-руй хуьшдере гІов мизе-нунь, эз серине гІов чорхъэвуьз билогъ, мугую кук: е сэгІэт мэхъэл дегердуьм э и савзегеи, вомундеимере вегуьруьм, песеде мирам э хуней Шогъ-Аббас, мидуьм когъозе.

Килэхъэ э зир сер доноре, мидегешдуь кук, дегешде сэгІэт у э хов мурав.

Хэбер дуьм ишмуре эз духдер Шогъ-Аббас. Духдер Шогъ-Аббас вегуьрде инчегъуьзгъой хуьшдере миведиров эри гешде э богъ бебешу. И богъ мибу келе богъ. Э и богъ мивобу чуь емиш инсон хурдениге, эз дор-дуьрогъ жигеш нибу эри гешде, вишере хуно хэсд мибу. Э елойгей богъ дебу раче чорхъэвуьз билогъ, э елойге хъэрзо сохде оморебу ковторгъо, суьмуьргъушгъо, паруьс-декгъо. Угъо дуь э сер еки пар зере эдембуьруьт вози сохде.

Духдер Шогъ-Аббас э инчегъуьзгъойюревоз гешде-гешде миѣвт э лой чорхъэвуьз билогъ эри гІов хурде. Рафде э куьнди-гъой чорхъэвуьз билогъ расиренге, угъо мивуьнуньт гІэсб бесде омори э дор, е кук дегешди э сер савзегеи, духдер мугую: «Кире ихдиѣри э богъ бебейму эри дироморе, гьеркиш гъисди у эз ки бебейму оморе одоми биѣ бу, небуге у гъечи дироморе фэригъэт нихуьсуь».

Духдергъо куьнд миѣвт эз кук, мивуьнуньт, е кук инжо дегеш-ди, дуь чуьм вери одомире, дуь чумигеш воисдени — ингъэде рач гъисди, эз рачи э сифет ю денишире нис бире. Офдоиш диромори э сер кук, гене хэбэр нисе бире.

Духдер мугую: «у сэхд вомунди эз рэхъ оморе одомини, ѣгъин у эз ки бебейму биѣ биѣв».

Жун духдер мидомуну э кук.

Духдер чуьм вегуьрде ниданунь эз рачи кук. Духдер мекенунь эз сер хуьшде дуьгуьре, микешуь э сер лигегъой эн дор эри кук серини бу гуфдире. У мивуьнунь килэхъэ э зир сер донори, дегеш-де кук, мугую. «Белкем, когъоз овурди эз ки бебейму (гІэдот Шогъ-Аббас бу, у э ов мирафдге э салгъоревоз мимунд, когъоз минуьвуьсд мифуьрсо э дире шиьохдегор).

Духдер рач фегъм мисоху иловлей куке, мивуьнунь эз гъэд килэхъ е сипре чи ведини, гъуз мибу евошлей, медешенунь когъозе, мухуну. Э когъоз веригъоре ме эришму гуфдиребуьруьм.

Имогъой гуш венит духдер чуь сохдеге. У мугую э дуьл хуьш-де: «Чуь залуме одомини бебейму, чуьтам дуьл одоми мирав, еки эзини куке эри куьшде фуьрсоре?» Пара-пара мисоху мишенунь когъозе.

Духдер муьнуьвуьсуь е когъозиге: «ой кукгъойме, ой духдер-гъойме, ой доморгъойме, ой гІэруьсгъойме, ой гъулгъойме, ой гъэревошгъойме, и кук шев омо — шев, и кук руз омо — руз, и кук нимешев омо — нимешев, кей и кук омоге экишму чуьклеи духдермере гІэруьси мисохит мидит э и кук». Шогъ-Аббас гъул

кеширенигьоре хуно гъулиш микешуь. Духдер гъэд мисоку когъозе, гене евошлей минуь э гъэриш килэхь.

Духдер дуьл ю динж мибу, мегуьруь инчэгъуьзгьоре, могош-дут э хуне.

Кук хэбер мибу, миденуьшуь мивуьнуь, шохьонгум эдей бире, мэхуьзуь мекенуь глэсбе эз дор, менуьшуь э глэсб, мирав руе хуней Шогь-Аббас, миёв мирасуь э хуней Шогь-Аббас, мукую дер гьопуре, медиров гъулгьо-гъэревошгьой Шогь-Аббас. Мидебе-руьт куке, хош омери мисоку угьо уре.

— Чуь хэбери, — мугую — эз Шогь-Аббас иму, хэйр гердо.

Кук медешенуь когъозе муьдуь, мугую:

— Хуби Шогь-Аббас, согь-саламети, и когъозе мибери миди гуфдиребу э ишму.

Кук эдембу вэхуьше эри вадарафде, духдер мугую, хунит когъозе ёбе, белкем жугьобе вогордунде воисде эри бебейму.

Угьо михунут когъозе, мивуьнуьт Шогь-Аббас нуьвуьсди: чуьклеи духдере глэруьси сохит дит э и кук, э когъоз веригьоре хуно.

Кифлет Шогь-Аббас хьофд шев, хьофд руз глэруьси минуьшунут эри духдер, мегьр сохде духдере мидуь э кук.

Мигирору е сал вэгидо, е руз эз Шогь-Аббас хэбер миёв, эдей оморе гуфдире э филон руз. Шогь-Аббас оморенигьо руз духдер огол мизенуь шуьвер хуьшдере, мугую гъозиегьэдер, э когъоз вобугьо гофгьоре, чуьтар ю пара сохде, е когъозиге нуьвуьсдиге.

— Имогьой, — мугую, духдер, — иму имбуруз мирайм э пушо рэхьи бебейму, ме не туь мивенуьшим э тарантас суьрхи бебейму, иму куьндбиреки эз бебейму, туь мифурай эз тарантас, мегри бирэхьне хэнжеле, миди э дес ю, мугуи туьре имогьой ихдиёри э и хэнжелевоз эри бурра герден имуре, умэхьэли Данандей-Бегьлуь муьгуьруь пушой бебеймуре, мугую бура э жигей туь нуьш.

Кифлет Шогь-Аббас э шори-шори мадарвт э пушо рэхьи Шогь-Аббас. Эз дури веде мибу Шогь-Аббас не Данандей-Бегьлуь э кул глэсб вери. Эз гъэриш поисдегоргьо Данандей-Бегьлуь мивуьнуь духдере не куке, гене чек мизенуь михэндуь. Шогь-Аббас мугую:

— Чуь винири гене?

Данандей-Бегьлуь мугую:

— Чуь виниренуьем ме, у туь эз косиб восдоре э савзеген шендебиригьо, эз гъэри восдоре берде э гъэретиконлугь э дор бесдебиригьо, суьмуьргъуш ю, суьмуьргъуштуьре пара-пара сохдебугьо кук, духдер туьре вегуьрди, уни гьердуьшу эсер тарантас нуьшдет.

Шогь-Аббас хуьшг мибу мимуну, угьоре диренге глэтош мешенуь сифет ю, ме гьони угьоре микуьшуьм мугую у. Кук, духдер гуфдирере хуно куьнд биренге эз Шогь-Аббас, бердени бирэхьне хэнжеле, дорени э дес Шогь-Аббас, ихдиёри туьре гьони

мугую герден имуре эри бурра. Данандей-Бегълюь гуьрдени пушой Шогъ-Аббасе.

— Бурайт, — мугую, — нушит э жигешму.

Шогъ-Аббас оmore дироморенге э хуне э гIов-гIэтошевоз, геймиш мибу э гъирмизии, кура мисоху гъулгъо-гъэревош-гъоюре, кукгъо-духдергъоюре, муьпуьрсуь эз угъо, ишмуре ки ихдиьр до, эри духдере мегър сохде э кук косиб. Угъо гъогъ мибошут мимунут, мугуют: «Кидан Шогъ-Аббас жингир бириге». Медиревунут когъозе, кук доригъоре, мибурмунут э Шогъ-Аббас.

Шогъ-Аббас миденуьшуь мивуьнуь хэт духдери э когъоз веригъо, когъоз ю нисди, умэхъэли у мугую:

— Духдере воисденге эме чуьни.

Данандей-Бегълюь мугую песде эз Шогъ-Аббас:

— Ме эз туь не гуддиребуьруьм, кук косиб духдертуйре ме-гуьруь!

Нувуьсди *Семендуева Зоя*
эз гофгъой Хаимов Юно

СЕРНОМЕ

Сергей Изгияев

(Стихигьо ве мэгІнигьо)

Гуьзел	3
Шогьир, дусд ме	3
Ме менуьм	4
Кумекчигьо	4
Муьгьбетлуье дуьл	4
Бендгьо	5
Гьечи эйчуь?	5
Пушой вихденгьо	6
Кур ве руьшуьм	6
Докладчик ве содокладчик	6
Зарифатгьо	7
Нишон дусди	11
Борис Гаврилов	
Э бэхдевери	13
Васали Ватанме	13
Гуьл зиндегуни	14
Семендуева Зоя	
Духдир-дусдме	15
Юно Семенов	
Колхози	16
Амал Кукулиев	
МэгІнигьой хэлгьи	17
Исьхогь Ханухов	
(Поэма)	
Илхьэдот ве Хьэсидо	24
Данил Атилов	
Эз товун Ватан	29
Э цех парчеи	29
Дигь э лугьонди	30
Э ёр оморей	30
Хэлгь тати	31
Гуьзеле гьуш	31
Руз зимисду	31
Пире мозолту	32
ГІэзизе муьгьбет	32
Эри Зина И.	33
СэгІэдот	33
Поисди э богь	34

Бэхш духдер	24
Е муй сер	27
Яша Ильягуев	
Эри Кавказ	36
Васал Шори-Васал шолуми	37
Михаил Рабаев	
МэгИни тозе богъгьо	38
Марьям Ибрагимова	
ГІэруysi	39
Хызггил Авшалумов	
(Ихдилотгьо)	
МэгИни эн раби Шафад	41
Шуьвер эн дуй хьову	47
Меслэхьэт не гинггэр	51
Кук	55
Миши Бахшиев	
(Роман)	
Хушеггой онгур	61
Хызггил Авшалумов	
(Пьеса)	
Домор не гІэруьс	117
Фольклор	155

НАША СОВЕТСКАЯ РОДИНА

(ТАТСКИЙ АЛЬМАНАХ)

(На татском языке)

Составитель Х. Авшалумов. Редакторы М. Бахшиев и Р. Разилов.

Художествен. редактор И. Садыков. Техн. редактор П. Шахшаев.

Корректор А. Семендуев.

Сдано в набор 21/IV-1960 г. Подписано в печать 8/VI-1960 г.

Форм. бум. 60X92 1/16. Бум. л. 5,625. Печ. л. 11,25.

Уч.-изд. л. 10,2. С02516. Тираж 800. Цена 4 руб. 10 коп.

Дагестанское книжное издательство Министерства культуры ДАССР
Махачкала, ул. Маркова, 55. Зак. № 566.

Типография им. С. М. Кирова, Министерства культуры ДАССР,
Махачкала, ул. Маркова, 51.

4 руб. 10 коп.

НАША СОВЕТСКАЯ РОДИНА

(Татский альманах)

На татском языке